

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
KARISTUSÕIGUSE OSAKOND

Maria-Helene Saul

**TAASTAVA ÕIGUSE PÕHIMÕTETE KASUTAMISE LAIENDAMISE
VÕIMALUSED ÕIGUSRIKKUMISTE MENETLEMISEL**

Magistritöö

Juhendaja
PhD Anneli Soo

Tartu
2022

SISUKORD

SISSEJUHATUS	2
1. TAASTAV ÕIGUS	6
1.1 Taastava õiguse mõiste	6
1.2 Taastava õiguse kasutamine	8
1.3 Taastava õiguse meetodid	12
2. EMPIIRILISTE UURINGUTE ANALÜÜS TAASTAVA ÕIGUSE MEETODITE TULEMUSLIKKUSE KOHTA	17
2.1 Uuringud taastava õiguse meetodite tulemuslikkuse kohta	18
2.1.1 Kannatanu ja õigusrikkuja lepitamine	18
2.1.2 Taastav nõupidamine	21
2.1.3 Heastav ring	24
2.2 Uuringud taastava õiguse tulemuslikkuse kohta kuriteoliigi alusel	26
2.2.1 Alaealiste õigusrikkumised	26
2.2.2 Vägivallakuriteod	29
2.3 Hinnang taastava õiguse meetmete tulemuslikkusele	31
3. TAASTAV ÕIGUS EESTIS	34
3.1 Ülevaade kriminaalpoliitilistest arengusuundadest Eestis	34
3.2 Taastava õiguse kasutamine lepitusmenetluses	38
3.3 Taastav õiguse kasutamine töös alaealiste õigusrikkujatega	45
3.4 Ettepanekud taastava õiguse laialdasemaks kasutuselevõtuks	53
KOKKUVÕTE	57
ABSTRACT	62
KASUTATUD ALLIKAD	66
Kasutatud kirjandus	66
Kasutatud õigusaktid	71
Muud allikad	71

SISSEJUHATUS

Taastava õiguse meetodite abil konfliktide lahendamist on maailma erinevais paigus kasutatud juba ammu enne seda, kui taastava õiguse mõistet õiguskirjanduses esmakordselt mainiti. Kui mujal maailmas alustati esimeste taastava õiguse meetmete teadliku praktiseerimisega juba eelmise sajandi lõpul, siis Eesti õigusmaastikul on taastava õiguse näol tegemist küllaltki uue mõistega. Siiski on viimastel aastatel ka Eestis üha enam alustatud taastava õiguse õiguskorda integreerimisega, võttes kasutusele üha rohkem taastava õiguse meetmeid ning koolitades välja vastavaid spetsialiste. Samuti planeeritakse läbi viia seadusemuudatusi, mis üha rohkem taastava õiguse kasutamist laiendada võimaldaks. Selleks, et taastavat õigust kõige tulemuslikumal viisil kasutusele võtta, on esmalt vajalik hinnata seda, milliste taastava õiguse meetmete kasutamine oleks kõige asjakohasem ja tulemuslikum. Kuigi võrreldes mõningate välisriikidega on Eestis taastava õiguse vastu hakatud huvi tundma hiljem, annab see meile ka mõningaid eeliseid – meil on võimalus õppida välisriikide kogemusest ning tugineda nende poolt läbi viidud empiirilistele uuringutele, et leida sobivaimad taastava õiguse meetmed Eesti õigusruumis kohaldamiseks.

Käesoleva magistritöö eesmärgiks on selgitada välja see, milliseid taastava õiguse põhimõtteid ning meetodeid peaksime Eesti õigusruumis kasutusele võtma, lähtudes välisriikides läbi viidud empiirilistest uuringutest taastava õiguse meetodite tulemuslikkuse kohta. Tulemuslikkuse all peetakse käesolevas magistritöös kriteeriumitena silmas eelkõige taastava õiguse protsessis osalenute rahulolu ning õigusrikkujate retsidiivsust. Samu kriteeriumeid on käsitletud ka suur osa magistritöös kasutatud kirjandusest, seega võimaldab läbivalt nende samade tulemuslikkuse kriteeriumite hindamine taastava õiguse meetodeid ka omavahel võrrelda. Magistritöö teemakäsitluse aktuaalsus seisneb selles, et tulenevalt taastava õiguse põhimõtete järjest laialdasemast kasutuselevõtust Eestis, on hetkel sobivaim aeg hinnata seda, millised taastava õiguse meetodeid tuleks õigusrikkumistele reageerimiseks täiendavalt kasutusele võtta. Selline analüüs on otstarbekas läbi viia just praeguses faasis, kus taastava õiguse mõiste on praktikutele juba küll tuttav ning esimesi meetmeid on juba ka katsetatud ja kasutusele võetud, kuid ühtseid ja pikaajaseid praktikaid veel välja kujunenud ei ole. Kui viia sellist analüüsi esmakordselt läbi hilisemas tulevikus, on selleks juba liiga hilja, sest tõenäoliselt on selleks hetkeks kasutusele võetud taastava õiguse praktikad juba

õiguskorda juurdunud ning muudatuste tegemine keerukam. See ei tähenda aga seda, et tulevikus ei oleks asjakohane viia läbi taastava õiguse meetodite kohta näiteks täiendavaid empiirilisi uuringuid. Käesolev magistritöö võiks anda küll suunitluse, milliste taastava õiguse meetodite integreerimisest võiks teiste riikide kogemuse põhjal alustada, kuid lõplikke järeldusi välja pakutud meetodite sobivuse kohta Eesti õigusruumi on võimalik teha alles aastate pärast.

Magistritöö eesmärgini jõudmiseks on töö autor püstitanud ühe peamise uurimisküsimuse ning ühe abistava küsimuse, mis aitab vastata peamisele uurimisküsimusele. Magistritöö keskne uurimisküsimus kõlab järgmiselt: kuidas peaksime muutma kriminaalmenetluse seadustikku, et võimaldada taastava õiguse põhimõtete laialdasem kasutuselevõtt? Siinkohal on magistritöö autor püstitanud hüpoteesi, et põhjus, miks seni ei ole taastava õiguse meetmeid laialdasemalt kasutusele võetud, peitub selles, et kriminaalmenetluse seadustik on liiga piirav ning ei võimalda alati taastava õiguse meetmeid kasutada. Hüpoteesi kontrollimiseks analüüsitakse seda, millised taastava õiguse meetmed Eestis juba kasutusel on, nende tulemuslikkust ja kohaldamise võimalusi, samuti peatutakse sellel, milliseid samme on juba planeeritud astuda selleks, et taastava õiguse laialdasemat kasutuselevõttu võimaldada. Alaküsimus, mis aitab eelmainitud küsimusele vastamisele kaasa, on järgnev: millised taastava õiguse meetodid on empiiriliste uuringute põhjal tulemuslikud ja millised mitte? Töö autor püstitab hüpoteesi, et kõik taastava õiguse meetmed ei ole võrdväärselt tulemuslikud ning et vähemalt osade meetmete tulemuslikkus ei ole välisriikide praktikas kinnitust leidnud. Antud uurimisküsimusele vastuse leidmine võimaldab anda hinnangu sellele, milliseid taastava õiguse meetmeid peaksime Eestis kasutusele võtma. Kui mõne taastava õiguse meetme kohta näitavad uuringud väga madalat tulemuslikkust, siis ei peaks nende meetodite kasutuselevõtt olema prioriteetne ning tuleks suunata rohkem ressursi teistesse taastava õiguse meetmetesse. Eelnevast tulenevalt on käesoleva magistritöö näol tegu õigusdogmaatilise uurimistöoga, kus uurimisküsimustele vastamisel tuginetakse peamiselt varasemalt läbi viidud empiirilistes uuringutes tehtud järeldustele.

Käesolev magistritöö on jaotatud kolmeks peatükiks, mis omakorda jagunevad alapeatükkideks. Esimeses peatükis keskendutakse taastava õiguse mõiste avamisele. Esimese peatüki eesmärk on anda magistritöö lugejale ülevaade taastava õiguse eesmärkidest ja kõige olulisematest põhimõtetest, samuti tutvustada põgusalt taastava õiguse ajaloolist tausta. Peatükk sisaldab kolme alapeatükki, millest esimesed kaks peatuvad sellel, millal

taastava õiguse meetmete kasutamine asjakohane on, tuues välja ka mõned taastava õiguse kasutamise ohukohad. Kolmas alapeatükk kirjeldab kolme kõige enamlevinumat taastava õiguse meetodit, milleks on õigusrikkuja ja kannatanu lepitamine, taastav nõupidamine ja heastav ring. Ühtlasi on tegemist ka kolme taastava õiguse meetmega, mida käsitletakse magistritöös läbivalt, sest just need kolm taastava õiguse meetodit on kõige laialdasemalt kasutusel. Taastava õiguse meetodite kirjeldamise eesmärgiks on anda ülevaade iga meetme kasutamise eeldustest, samuti on lühidalt kirjeldatud iga meetme kohaldamise protsessi ning seda milliseid etappe meede sisaldab.

Teises peatükis käsitletakse mujal maailmas läbi viidud empiiriliste uuringute tulemusi taastava õiguse meetodite tulemuslikkuse kohta. Ühtlasi leiab teises peatükis vastuse ka abistav uurimisküsimus – millised taastava õiguse meetodid on empiiriliste uuringute põhjal tulemuslikud ja millised mitte? Tulenevalt sellest, et erinevate taastava õiguse meetodite kohaldamise eeldused ja praktika on riigiti erinevad, ei ole võimalik ühe meetme kohta läbi viidud uuringu tulemusi automaatselt laiendada ka teistele meetoditele. Seetõttu vaadeldakse teises peatükis iga meetodi tulemuslikkust eraldi, samuti vaadeldakse uuringute tulemusi kuriteoliikide lõikes. Teine peatükk on jagatud kolmeks alapeatükiks. Esimene neist käsitleb uuringuid taastava õiguse meetodite tulemuslikkuse kohta. Töö keskendub kolmele tuntuimale taastava õiguse meetodile – kannatanu ja õigusrikkuja lepitamine, taastav nõupidamine ja heastav ring. Teine alapeatükk käsitleb uuringute tulemusi taastava õiguse tulemuslikkuse kohta kuriteoliigi alusel, täpsemalt seda, millised taastava õiguse meetmed on kõige tulemuslikumad alaealiste õigusrikkujate puhul ning millised vägivallakuritegude puhul. Teise peatüki kolmas alapeatükk teeb põgusa vahekokkuvõtte, et kujundada seisukoht abistavale uurimisküsimusele vastamise osas.

Magistritöö kolmanda peatüki üheks eesmärgiks on selgitada, millised taastava õiguse meetmed on Eesti õigusruumis juba kasutusele võetud ning milliste kuriteoliikide puhul Eestis praegu taastava õiguse meetmeid kasutatakse. Samuti käsitletakse kolmandas peatükis taastava õiguse arengusuundi Eestis, täpsemalt seda, milliseid muudatusi planeeritakse kriminaalmentluse revisjoniga ning millised seisukohad on taastava õiguse osas võetud kriminaalpoliitiliste arengusuundade osas. Kolmandas peatükis analüüsitakse nii juba kasutusel olevaid kui ka planeeritavaid muudatusi läbivalt ka teises peatükis käsitletud empiiriliste uuringute valguses. Võrdluse eesmärk on veenduda, et kasutusel olevad ning kavandatavad meetodid on kooskõlas ka sellega, mida ütlevad tulemuslikkuse kohta

välisriikides läbiviidud empiirilised uuringud. Kolmandas peatükis teeb autor konkreetseid ettepanekuid kriminaalmenetluse seadustiku muutmiseks, vastates sealjuures ka käesoleva magistr töö peamisele uurimisküsimusele – kuidas peaksime muutma kriminaalmenetluse seadustikku, et võimaldada taastava õiguse põhimõtete laialdasem kasutuselevõtt.

Taastava õiguse valdkonda on Eestis ka varasemate magistr töödega analüüsitud¹, kuid käesolev magistr töö läheneb taastava õiguse temaatikale uue nurga alt. Varasemalt kaitstud tööd on keskendunud kitsalt kas ainult alaealistele õigusrikkujatele või lähisuhtevägivallale, hinnates konkreetselt ühe valdkonna juhtumite lahendamist ja problemaatikat taastava õiguse meetodite alusel Eestis. Käesolev magistr töö annab taastava õiguse temaatikast ja probleemidest Eestis laiapõhjalisema ülevaate, tuues sisse ka välisriikide kogemuse, tehes lisaks konkreetseid ettepanekuid, mis võimaldaks taastavat õigust Eestis laialdasemalt kasutusele võtta olenemata kuriteoliigist.

Käesoleva magistr töö allikatena on peamiselt kasutatud nii võõrkeelset kui ka eestikeelset õiguskirjandust, empiirilisi uuringuid ja õigusakte. Samuti on viidatud ka ajakirjanduslikele artiklitele ning seda peamiselt ühiskonnas valitseva arvamuse kajastamiseks.

Märksõnad: taastav õigus, restoratiivõigus, asenduskaristused, ohvrid

¹ Klaus, K. "Taastava õiguse põhimõtete ja mittekarakteristliku sekkumise rakendumine töös alaealiste õigusrikkujatega politseis" Magistr töö. Tartu Ülikool 2018

Pöder, K. "Perevägivalla juhtumite menetlemise taastava õiguse meetmed" Magistr töö. Tartu Ülikool 2015

Tsugart, I. "Lepitusmenetlus kui taastava õiguse siire lähisuhtevägivalla kriminaalasjades" Magistr töö. Tartu Ülikool 2018

1. TAASTAV ÕIGUS

1.1 Taastava õiguse mõiste

Taastavat õigust kui mõistet saab avada mitmel moel. Osad õigusteoreetikud mõtestavad taastavat õigust läbi eluvaldkondade, kus seda kõige rohkem kasutatakse – viis lahendada konflikte, mis tekivad teatud kogukonnas, näiteks koolis, töökohal või naabruskonnas. Levinud on ka definitsioon taastavast õigusest kui õigusest, mis väärtustab kahju hüvitamist ja suhete tervendamist ning taastamist ohvrite, õigusrikkujate ja kogukonna vahel.² Taastava õiguse mõiste hõlmab enda all mitmeid teisi erinevaid mõisteid, nagu näiteks lepitus, ohvri ja kurjategija nõustamine ja heastamine. Kuid tulenevalt definitsioonide rohkusest kaasneb taastava õiguse lahti mõtestamisega probleem mõiste liiga laia defineerimisega, aja jooksul on taastava õiguse mõiste alla hakatud liigitama ka näiteks ühiskondlikult kasulikke tööd, kahju rahalist hüvitamist ohvrile ja ohvriabi pakkuvaid organisatsioone.³ Üks enamlevinuid taastava õiguse definitsioone pärineb Tony Marshall'ilt ning kõlab eesti keelde tõlgituna järgmiselt: taastav õigus on probleemide lahendamisele suunatud lähenemine kuritegevusele, mis hõlmab nii mõlemat konflikti osapoolt kui ka kogukonda tervikuna, olles samal ajal lähedalt seotud ka õigusorganitega.⁴ Viimati mainitud taastava õiguse definitsioon sobib magistritöö autori arvates enim ka käesoleva magistritöö konteksti, kuna hõlmab endas peamisi taastava õigusega seonduvaid märksõnu – konflikt, kogukond, õigusorganid ja suunitlus probleemide lahendamisele. Lisaks defineerib Tony Marshall taastavat õigust just õigusrikkumiste kontekstis, samale suunitlusele keskendub ka käesolev magistritöö.

Taastava õiguse puhul on võimalik välja tuua mitmeid eesmärke, mille poole taastava õiguse meetodite abil püüeldakse. Üheks olulisimaks eesmärgiks on ohvri vajadustega arvestamine, sealjuures peetakse vajaduste all silmas nii materiaalseid, rahalisi, emotsionaalseid kui ka sotsiaalseid vajadusi. Lisaks ohvri vajadustele peetakse oluliseks ka ohvri lähedaste huve ja vajadusi, sest ka nemad võivad olla sündmuse poolt ohvriga samaväärselt mõjutatud. Samuti on taastava õiguse eesmärgiks retsidiivsuse vähendamine, seda eelkõige läbi õigusrikkujate

² Musila, G. "Rethinking International Criminal Law: Restorative Justice and the Rights of Victims in the International Criminal Court" Lambert Academic Publishing, 2010, lk 13-14.

³ Dignan, J. "Understanding victims and restorative justice". Open University Press 2005, lk 2-3.

⁴ Marshall, T. F. "Restorative Justice: An Overview." Crown Copyright 1999, lk 5.

kogukonda taasintegreerimise. Taastav õigus võimaldab võtta õigusrikkujatel aktiivselt vastutus oma tegude üle ning luua kogukond, mis on suunatud õigusrikkujate rehabiliteerimisele ning uute kuritegude ennetamisele.⁵ Siiski võib jõuda ka järeldusele, et lõppastmes on need samad eesmärgid ka ükskõik, mis teisel karistusõiguse suunal ja meetodil – pakkuda ohvritele õiglustunnet, vähendada retsidiivsust ning rehabiliteerida õigusrikkujaid. Siin eristubki taastav õigus oma meetodite poolest, mille abil eesmärkideni jõutakse. Kui tavapäraselt on kriminaalmenetlus suunatud selliste küsimuste, nagu millist seadust rikuti, kes seadust rikkus ja mis peaks olema tema karistus, lahendamisele, siis taastav õigus läheneb protsessile teisiti, küsides eelkõige, mis juhtus ja keda see mõjutas, jõudes nii taastava õiguse kõige olulisema küsimuseni – mida on vaja, et edasi liikuda?⁶ Taastava õiguse peamiseks eesmärgiks on tasakaalu – see tähendab kuriteole eelnenud olukorra taastamine. Selleks, et kuriteole eelnenud olukord taastada, on vaja kõikide osapoolte koostööd, et jõuda ühisele arusaamale, kuidas oleks võimalik kuritegu heastada. Lisaks kõigi osapoolte, eelkõige kannatanu, rahulolule ja õiglustunde taastamisele on oluline ka see, et teo toimepanija mõistaks oma teo tagajärgi ning heastaks tekkinud kahju.⁷

Taastava õiguse laialdasem kasutuselevõtt on toonud ohvrid õigusrikkumiste lahendamisel tagasi kesksesse rolli. Alles tänapäevaste riikide ja õigussüsteemide loomisel võeti kannatanult ära vastutus seista ise oma õiguste eest ning osaleda aktiivselt asjaolude väljaselgitamises ja kurjategija süüdimõistmise protsessis.⁸ Ajalooliselt on kannatanud olnud õigusemõistmise protsessi oluliselt aktiivsemalt kaasatud⁹, erinevalt praegusest õigusemõistmisest, kus kannatanule kuigi palju tähelepanu ei pöörata ning tihti on puudulik ka infovahetus kannatanu ja õigusorganite vahel.¹⁰ Magistritöö autori arvates peaks tulenevalt taastava õiguse definitsioonist kannatanu rahulolu ja õiglustunde taastamine olema kogu protsessi eesmärk, sest sellest sõltub, kui hästi suudab kannatanu hiljem juhtunuga toime tulla. Samuti võib see mõjutada seda, kas kannatanu ka tulevikus õiguskaitseorganite poole pöörduda soovib ning kannatanu usaldust õiguskaitseorganite vastu. Õiguskirjanduses on kannatanu protsessist kaugenemise näitena välja toodud ka see, et kuna ka kohtus on tänapäeval vastaspooleks riiklik süüdistaja, siis seaduse silmis oleks kannatanuks justkui riik,

⁵ *Ibidem*, lk 6.

⁶ Sotsiaalkindlustusameti veebileht – Kättesaadav:

<https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/et/taastav-ogus?fbclid=IwAR33tNkYAqMC8TM1SSNhobWku5IZtPyx8RV-V76Tr6WRfheoilBdfKM5DcA> (21.04.2022)

⁷ Aeg, R. Eessõna. Taastav õigus keskendub kahju heastamisele. Sotsiaaltöö nr 4/2020, lk 2.

⁸ Strang, H. Repair or Revenge: Victims and Restorative Justice. Oxford University Press 2006, lk 3.

⁹ Dignan, J. Understanding victims and restorative justice. Open University Press 2005, lk 63.

¹⁰ Strang, H., lk 3.

mis muudab kogu protsessi veelgi rohkem kannatanust sõltumatumaks. Lisaks lähtutakse karistuse määramisel ebaproportsionaalselt suures osas avalikust huvist või avalikkuse õiglustundest ning ei keskenduta piisavalt kannatanu või tema lähedaste soovidele, kes on tegelikult juhtunud kõige rohkem mõjutatud. See tuleneb aga tänapäevasesse õigussüsteemi juurdunud soovist karistada sarnase teo toime pannud isikuid samamoodi, mis jätab samuti vähe ruumi kannatanu soovidega arvestamiseks.¹¹ Siiski on töö autori arvates kahtlemata ka olukordi, kus peame olulisemat tähtsust omistama ka avalikule huvile ja õiguskindluse põhimõttele ning mõistma, et taastav õigus ei ole sobilik ning universaalne viis lahendamaks kõiki kuritegusid. Selleks, et tagada õiguskindlus ja ühiskonna turvatunne, tuleb ka taastava õiguse meetodeid praktiseerides kehtestada raamid ja piirangud, millest lähtuma peame, samuti hindama taastava õiguse meetodite kasutamise võimalikkust iga üksikjuhtumi puhul eraldi.

1.2 Taastava õiguse kasutamine

Taastavat õigust saab kasutada teatud juhul nii ennetusmeetmena kui ka konflikti lahendamise viisina. Taastava õiguse meetmete kasutamise eelis on võimalus kasutamiseks väga laia ringi juhtumite puhul – näiteks kasutatakse taastavat õigust konfliktide lahendamisel koolides, naabruskonnas või laiemas kogukonnas, samuti ka näiteks vanglates, kinnistes lasteasutustes või kriminaalhoolduse raames. Sealjuures võib taastav õigus olla nii alternatiiv tavapärasele kriminaalmenetlusele või karistusmeede, samuti on võimalik taastava õiguse meetmeid kasutada ennetava meetmena või väljaspool kriminaalmenetlust.¹² Järgnevalt käsitletakse mõningaid enamlevinuid õigusrikkumiste liike, mille puhul taastavat õigust kasutatakse, samuti taastava õiguse kasutamise eelduseid.

Üks enamlevinuid valdkondi taastava õiguse kasutamiseks on alaealiste õigusrikkumised. Alaealiste õigusrikkujate puhul tuleb arvestada nende vanusest tulenevate eripäradega: nad ei oska toime tulla pingelistes olukordades, nad alluvad kergemini välisele survele, neil on raskendatud põhjus-tagajärg seoste ja tulevikuperspektiivi mõistmine. Seetõttu on täheldatud, et alaealiste õigusrikkujate puhul ei vii traditsioonilised karistused soovitud eesmärkideni, milleks on kuritegude sanktsioneerimine, kurjategija rehabiliteerimine ning turvalisuse

¹¹ Dignan, J, lk 63-65.

¹² Surva, L. Miks sobib taastav õigus noortele? Sotsiaaltöö nr 4/2020, lk 15.

tagamine ühiskonnas.¹³ Uuringud on näidanud, et taastava õiguse kasutamine on alaealiste õigusrikkujate puhul äärmiselt tulemuslik ning isegi kõige leebemate taastava õiguse meetodite kasutamine on retsiidivsuse osas tulemuslikum, kui tavapärane kriminaalmenetlus.¹⁴ Samuti on täheldatud seda, et isegi kui taastava õiguse protsessi läbinud alaealine paneb toime uue õigusrikkumise, on järgmised rikkumised leebemad.¹⁵ Õige taastava õiguse meetodi valik on alaealiste õigusrikkujatega tegeledes üheks võtmekohaks, sest liiga intensiivse meetodi valik võib endaga kaasa tuua vastupidise efekti ning hoopis suurendada edaspidiste õigusrikkumiste riski. Kasutades erinevaid mittekaristuslikke mõjutamismeetodeid, on võimalik vähendada alaealise õigusrikkuja poolset vastupanu osutamist õiguskaitseorganitele ning võimaldab keskenduda lahenduse leidmisele ja kahju heastamisele. Sealjuures on lahenduse leidmise üheks olulisimaks eesmärgiks leida üles õigusvastase käitumiseni viinud algpõhjus.¹⁶ Taastava õiguse meetodeid on hinnatud kõige tulemuslikumaks madala riskiga alaealiste õigusrikkujate ja esmakordsete õigusrikkujate puhul. Siiski tuleb teemakohaseid uuringuid hinnata kriitiliselt, kuna tihti on uuringute valim liiga väike ning üldistusi taastava õiguse toimimise kohta on raske teha.¹⁷ Oluline on ka see, millise riigi või piirkonna statistikat uuringutes kasutatakse – see, mis toimib mõnes väiksemas kogukonnas ei pruugi omada sama mõju suurlinnas.

Teine kuritegude liik, kus üha enam taastava õiguse meetodeid kasutusele võetakse, on vägivallakuriteod. Taastava õiguse eelis vägivallakuritegude, eelkõige lähisuhtevägivalla kuritegude puhul, on see, et kannatanu saab spetsialistidega koos vägivallatsejaga suhelda ning juhtunust rääkida, mis aitab kannatanul paremini eluga edasi minna. See on osapooltele pikas perspektiivis kasulik, kuna peresiseste vägivallajuhtumite puhul on tõenäoline, et kannatanu ja vägivallatseja peavad ka edaspidises elus mingil määral kokku puutuma. Siinkohal on esmatähtis kannatanu soov ja nõusolek taastava õiguse meetmete kohaldamiseks.¹⁸ Oluline on eristada ka lähisuhtevägivalla liike, taastav õigus sobib paremini

¹³*Ibidem*, lk 14.

¹⁴Bouffard, J. Cooper, M. Bergseth, K. The Effectiveness of Various Restorative Justice Interventions on Recidivism Outcomes Among Juvenile Offenders. *Youth Violence and Juvenile Justice*, vol. 15, 2016, lk 477.

¹⁵Bradshaw, W. Roseborough, D. Restorative Justice Dialogue: The Impact of Mediation and Conferencing on Juvenile Recidivism. *Federal Probation* 69, no. 2 (December 2005), lk 15-21.

¹⁶Tani-Jürisoo, K. (koost). Taastava õiguse põhimõtete ja alaealist mõjutavate meetodite kasutamine politseitöös. Juhendmaterjal. SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus. 2018. Kättesaadav veebis: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumentid/taastav_oigus_juhendmaterjal_2018.pdf (21.04.2022)

¹⁷Surva, L., lk 17.

¹⁸Aava, M. Kui karistusest ei piisa – taastav õigus annab kannatanule hääle. Prokuratuuri aastaraamat 2020. Kättesaadav veebis:

ühelkordsete või harvade episoodidega vägivallajuhtumite lahendamiseks. Kui tegu on pikaajalise süstemaatilise lähisuhtevägivallaga, siis ei pruugi taastava õiguse meetmed olla asjakohased, sest tõenäoliselt on tegemist pooltevahelise pikaajalise manipulatsiooniga ning kannatanu võib jätkuvalt olla vägivallatseja poolt kergesti mõjutatav.¹⁹ Taastava õiguse meetmete kasutamine ei pea tähendama seda, et vägivallatseja ei saa karistust või et tavapärane kriminaalmenetlus jääb toimumata – taastavat õigust on võimalik vaadelda ka kui tavapärasest õigusemõistmise protsessi toetavat meetet, kus ei keskenduta mitte karistuse määramisele või süüüsimuse lahendamisele, vaid sellele, kuidas tekkinud kahju heastada.²⁰ Lisaks kannatanu suuremal määral protsessi kaasamisele on taastaval õigusel sarnane mõju ka vägivallatsejale. Selle asemel, et kurjategija vastutaks justkui riigi või seaduse ees, toob see vägivallatseja ohvrile lähemale ning võimaldab tal võtta otsene vastutus kannatanu ees ning suhelda kannatanuga teo heastamise võimalikkuse osas.²¹

Taastava õiguse meetmete kasutamisega võivad kaasneda ka teatavad ohud. Üks õiguskirjanduses enim käsitletud ohtudest on konflikti osapoolte ebavõrdsed positsioonid konflikti lahendamisel. Sealjuures võib domineerivaks pooleks magistritöö autori hinnangul olla nii kuriteo toimepanija kui ka kannatanu – vägivallakuritegude puhul on rohkem alust rääkida vägivallatseja poolsest domineerimisest ning manipulatsioonist, samas kui alaealiste õigusrikkujate puhul võib tugevamaks pooleks osutada protsessi kaasatud täiskasvanu. Seetõttu on üks olulisemaid eelduseid taastava õiguse meetodite kohaldamisel mõlema poole vaba tahe protsessis osaleda, ükski osapool ei tohiks tunda konflikti teiselt osapoolelt survet protsessis osalemiseks või neile soodsa lõpptulemuse tagamiseks. Vabatahtlik osalemine tagab muuhulgas ka selle, et pooled on rohkem protsessile pühendunud ning valmis koostööks, et kasutada võimalust jõuda kõigi poolte jaoks sobivaima lahenduseni. Selleks, et kannatanu tunneks, et tulemus on õiglane, peab taastava õiguse meetme kohaldamine olema kindlasti tema enda soov, teda ei saa mõjutada protsessis osalema. Kuigi vabatahtlikkus on oluline ka õigusrikkuja perspektiivist ning vastu tahtmist ühtegi taastava õiguse meetet ei

<https://aastaraamat.prokuratuur.ee/prokuratuuri-aastaraamat-2020/taastav-oigus-aitab-kannatanul-eluga-edasi-minna> (21.04.2022)

¹⁹Liebmann, M. What can restorative justice offer victims of domestic violence? Penal Reform International, 2016. Kättesaadav veebis:

<https://www.penalreform.org/blog/can-restorative-justice-offer-victims-domestic-violence/> (21.04.2022)

²⁰Cheon, A. Regehr, C. Restorative Justice Models in Cases of Intimate Partner Violence: Reviewing the Evidence, Victims & Offenders: An International Journal of Evidence-based Research, Policy, and Practice, 2006. lk 369-394.

²¹Kangur, J Taastavast õigusest tegelikult. Eesti Rahvusringhäälingu veebileht, 2020. Kättesaadav veebis: <https://www.err.ee/1087550/jaanus-kangur-taastavast-oigusest-tegelikult> (21.04.2022)

kohaldada, on õigusrikkujate puhul õigustatud siiski ka teataval määral veenmine protsessis osalema. On vähe õigusrikkujaid, kes on koheselt positiivselt meelestatud, kui neile pakutakse võimalust kannatanuga silmitsi seista. Seetõttu tuleks siinkohal tolereerida veidi suuremal määral taastava õiguse poole suunamist, kui kannatanu puhul, keda mõjutada ei tohiks, samas lõppastmes jääb otsus siiski ka õigusrikkuja kätte ning sunni kohaldamine on lubamatu.²²

Lisaks vabatahtlikkuse nõudele on ka teisi kaitsemehhanisme, et tagada õiglase protsessi nii kannatanu kui ka õigusrikkuja jaoks. Alljärgnev loetelu kaitsemehhanismidest on välja toodud näiteks Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni poolt välja töötatud käsiraamatus taastava õiguse programmide kohta²³:

1. Pooltele peab olema tagatud õigusabi, et võimaldada neil täielikult mõista protsessi ja mõistete sisu;
2. Alaealise õigusrikkuja puhul peab olema tagatud kas lapsevanema või tugiisiku osavõtt;
3. Mõlemad pooled peavad olema informeeritud protsessi käigust, võimalikest tulemustest ja nende tagajärgedest;
4. Protsessi käigus peab järgima konfidentsiaalsusprintsipi;
5. Pooltevahelise kokkuleppeni mitte jõudmine ei tohi olla aluseks õigusrikkuja karistuse suurendamisele ning see ei tohi omada negatiivset mõju õigusrikkujale asja edasisel arutamisel.

Koht, kus soovitused ja praktika võivad eristuda on süüküsimuse osas. Kui Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni käsiraamatus on selgelt välja toodud, et taastava õiguse protsessis osalemist ei tohi tõlgendada õigusrikkuja poolt süü omaks võtmisena²⁴, siis Sotsiaalkindlustusamet on oma veebilehel toonud taastava õiguse rakendamise eeldusena välja selle, et teo toimepanija peab tunnistama oma tegu.²⁵ Tavapäraselt järgneb taastava õiguse protsess siiski õigusrikkuja poolsele süü omaksvõtmisele või süüküsimuse muul moel lahendamisele. Alles seejärel saab alata taastava õiguse meetodite rakendamine eesmärgiga

²² Marshall, T. F., lk 24.

²³ Handbook on Restorative Justice programmes. Criminal Justice Handbook Series. United Nations Office on Drugs and Crime, 2006, lk 33-34. Kättesaadav veebis: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Handbook_on_Restorative_Justice_Programmes.pdf (21.04.2022)

²⁴ *Ibidem*, lk 34

²⁵ Sotsiaalkindlustusameti veebileht – Kättesaadav: <https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/et/taastav-oigus?fbclid=IwAR33tNkYAqMC8TM1SSNhobWku5IZtPyx8RV-V76Tr6WRfheoiIBdfKM5DcA> (21.04.2022)

taastada õigusrikkumisele eelnenud olukord või suhe.²⁶ Ka magistritöö autor on seisukohal, et taastava õiguse rakendamine võiks tulla kõne alla siis, kui süüküsimus on suuresti tõendatud, mis ei tähenda, et konflikti lahendamise käigus ei peaks süüd puudutavaid küsimusi enam üldse arutama, vaid üheks eesmärgiks peakski olema see, et mõlemad pooled saaksid rääkida oma versiooni asjaoludest, välistada ei saa ka seda, et osa süüst on omistatav hoopis kannatanule.

1.3 Taastava õiguse meetodid

Tulenevalt taastava õiguse kasutamise eesmärgist on võimalik kasutada erinevaid taastava õiguse meetodeid vastavalt toimepandud teo iseloomule – kõik taastava õiguse meetodid ei ole universaalsed ning enne protsessiga alustamist tuleks hinnata, milline meede on konkreetse juhtumi lahendamiseks kõige tulemuslikum. Järgnevalt käsitletakse mõningaid olulisemaid ja enamlevinumaid taastava õiguse meetmeid ning kirjeldatakse nende toimimise protsessi.

Üheks enimkasutatavaks taastava õiguse meetodiks on kannatanu ja õigusrikkuja lepitamine²⁷, mille käigus suhtlevad kannatanu ja õigusrikkuja professionaalse lepitaja juuresolekul. Kuigi Eestis on lepituse mõiste kasutusel nii kriminaal- kui ka tsiviilasjade menetlemisel, keskendub käesolev magistritöö lepituse regulatsioonile karistusõiguslikus kontekstis. Enne poolte kohtumist vestleb lepitaja eelnevalt nii kannatanu kui ka teo toimepanijaga ning valmistab pooled kohtumiseks ette. Kannatanu ja õigusrikkuja lepitamine ei pea toimuma vahetult näost-näku kohtudes, vaid seda võib teha ka kirjalikult.²⁸ Professionaalse lepitaja ülesandeks on aidata kannatanul väljendada seda, kuidas juhtunu on neid mõjutanud, vahendada poolte küsimusi ja vastuseid ning lõpuks koostada kirjalik dokument, mis väljendab pooltevahelist kokkulepet.²⁹ Sellise protsessi lõppeesmärgiks on kahju heastamine ning võimalusel ka poolte leppimine. Protsessi võib poolte nõusolekul

²⁶Hanlon, F. Re-Imagining Criminal Conferencing: removing the adjudicative turnstile between pre-trial and restorative justice approaches to resolving criminal cases. Australasian Institute of Judicial Administration, 2010, lk 4.

²⁷Sünonüüm ka vahendamine, inglise keeles "*victim-offender mediation*"

²⁸Jonas-van Dijk, J. Zebel, S. Claessen, J. Nelen, H. Victim-Offender Mediation and Reduced Reoffending: Gauging the Self-Selection Bias. Crime & Delinquency vol 66, 2019, lk 952.

²⁹Guidelines for Victim-Sensitive Victim-Offender Mediation: Restorative Justice Through Dialogue. Office for Victims of Crime, 2006. Kättesaadav veebis: https://www.ncjrs.gov/ovc_archives/reports/96517-gdlines_victims-sens/guide4.html (21.04.2022)

kaasata lisaks lepitajale ka tugiisikuid või muid toetajaid pereliikmete või sõprade näol.³⁰ Kannatanu ja õigusrikkuja lepitamine on küllaltki universaalne ja sobib kasutamiseks nii alaealiste õigusrikkujate, vägivallakuritegude kui ka varavastaste kuritegude lahendamiseks, enamjaolt on sellisesse programmi suunamise eelduseks see, et süü üle vaidlust ei ole. Kuigi sarnaselt kokkuleppemenetlusele on ka kannatanu ja õigusrikkuja lepituse lõpptulemuseks kirjalik kokkulepe, on need kokkulepped olemuselt erinevad. Kui tavapärase kokkuleppemenetlus keskendub kitsamalt kokkuleppe saavutamisele ja läbirääkimistele, siis lepituse puhul ei ole protsessi käigus põhiline rõhk mitte kokkuleppe sõlmimisel, vaid fookus peaks olema pooltevahelisel dialoogil ja üksteisemõistmisel.³¹

Teiseks oluliseks taastava õiguse meetodiks on taastav nõupidamine³², mis on küllaltki sarnane kannatanu ja teo toimepanija lepitamisele, kuid keskendub rohkem kogukonna või suurema isikute ringi omavaheliste suhete taastamisele.³³ Taastava nõupidamise eesmärk on anda kogukonnale võimalus anda teo toimepanijale mõista, et tema tegu ei ole kogukonnas aktsepteeritav ja väärib hukkamõistu, kuid samal ajal väljendab kogukond ka toetust ning valmidust õigusrikkujat taas kogukonda integreerima.³⁴ Sarnaselt kannatanu ja teo toimepanija lepitamisele on ka taastava nõupidamise tugevuseks see, et seda saab kasutada väga laia ringi juhtumite puhul. Näiteks võib taastavat nõupidamist läbi viia pereringis, koolis või klassis, töökeskkonnas, naabruskonnas või mõnes laiemas kogukonnas.³⁵ Samas on leitud, et taastava nõupidamisega võib alaealiste õigusrikkujate puhul kaasneda tavapärasest rohkem riske, nimelt on noored ja alaealised suurema grupi või kogukonna poolt kergemini mõjutatavad ning nende eneseväljendusoskus ei pruugi olla vastaspoolega samal tasemel.³⁶

³⁰Tani-Jürisoo, K. (koost). lk 17.

³¹ Guidelines for Victim-Sensitive Victim-Offender Mediation: Restorative Justice Through Dialogue. Office for Victims of Crime, 2006. Kättesaadav veebis: https://www.ncjrs.gov/ovc_archives/reports/96517-gdlines_victims-sens/guide4.html (21.04.2022)

³² Inglise keeles *conferencing*

³³Tani-Jürisoo, K (koost.), lk 34.

³⁴Bright, C. Conferencing. Centre for Justice & Reconciliation. Prison Fellowship International. Kättesaadav veebis: <http://restorativejustice.org/restorative-justice/about-restorative-justice/tutorial-intro-to-restorative-justice/lesson-3-programs/conferencing/#sthash.K5SEoqqm.dpbs> (26.04.2021)

³⁵Zinsstag, E.; Teunkens, M.; Pali, B. Conferencing: a way forward for restorative justice in Europe. European Forum for Restorative Justice, 2011, lk 53. Kättesaadav veebis: https://www.euforumrj.org/sites/default/files/2019-11/final_report_conferencing_revised_version_june_2012_0.pdf (21.04.2022)

³⁶Suzuki, M.; Wood, W. Is Restorative Justice Conferencing Appropriate for Youth Offenders. *Criminology and Criminal Justice* 18(4), 2019, lk 4-5

Tavapäraselt sisaldab taastava nõupidamise protsess endas järgmiseid etappe³⁷:

1. Vajalikuks eeltingimuseks on see, et teo toimepanija on süü omaks võtnud ning osaleb nõupidamisel vabatahtlikult;
2. Esmalt tutvustab erapooletu kogukonna liige või nõupidamise läbiviija juhtunu faktilisi asjaolusid;
3. Kannatanu ja õigusrikkuja saavad sõna, et rääkida asjaoludest oma vaatenurgast ning sellest, kuidas juhtunu on neid mõjutanud;
4. Sõna saavad ka teised kogukonna liikmed;
5. Kogukond otsustab ühiselt, mida peab teo toimepanija tegema, et juhtunu heastada ning kuidas saaks kogukond teda selles toetada;
6. Nõupidamine lõppeb kirjaliku dokumendiga, kus väljendub poolte kokkulepe. Kokkuleppe peab kinnitama ka pädev ametnik, sõltuvalt siseriiklikust õigusest.

Kolmas üldtuntud taastava õiguse meede on heastav ring³⁸, mille käigus kaasatakse lisaks kannatanule, teo toimepanijale ja nende toetajatele ka muid huvigruppe ja spetsialiste, kes aitavad konflikti lahendada ja juhtunut mõista.³⁹ Erinevalt lepitusest ja taastavast nõupidamisest on heastav ring meede, mida kasutatakse nii konflikti ennetava kui ka lahendava meetmena.⁴⁰ Kuigi heastav ring ja taastav nõupidamine on oma olemuselt kaks äärmiselt sarnast taastava õiguse meedet, on neil siiski ka teatud erinevused. Sarnaselt taastavale nõupidamisele on ka heastava ringi fookus suunatud kogukonna tervendamisele, kuid heastava ringi puhul kaasatakse protsessi sisuliselt kõik isikud, kes protsessis osaleda soovivad. See tähendab, et lisaks ühe konkreetse kogukonna liikmetele võtavad heastavast ringist osa ka politseiametnikud, prokurörid, advokaadid, lastekaitseametnikud ja muud relevantset spetsialistid. Heastavas ringis ei keskenduta spetsiifiliselt ühele teole või kitsalt kannatanu ja õigusrikkuja vahelisele suhtlusele vaid laiemale probleemile kogukonnas. Lisaks on heastava ringi puhul väiksem roll isikul, kes protsessi juhib – kui taastava nõupidamise puhul on tegu professionaaliga, kes kogu vestlust juhib, siis heastava ringi puhul võib selleks isikuks olla ka kogukonna liige. Heastava ringi puhul on protsess vabam ja

³⁷Zinsstag, E.; Teunkens, M.; Pali, B. lk 47.

³⁸ Inglise keeles *restorative circle*

³⁹Tani-Jürisoo, K. (koost). lk 17.

⁴⁰Wachtel, T. Defining Restorative. International Institute for Restorative Practices, 2016, lk 7. Kättesaadav veebis:

<https://www.nassauboces.org/cms/lib/NY01928409/Centricity/Domain/1699/Defining%20Restorative.pdf>
(21.04.2022)

vähem ühe isiku poolt suunatud, kõik osapooled saavad vabalt sõna võtta, ringi juhtiva isiku ülesanne on tagada turvaline keskkond oma mõtete jagamiseks ning veenduda, et kõik soovijad saavad oma mõtteid väljendada.⁴¹ Teine käsitlus heastavast ringist on karistuse määramise ring⁴², kus eelnevalt nimetatud huvigruppide osalusel toimuva diskussiooni eesmärgiks on anda kohtunikule soovitusi karistuse määramise kohta.

Karistuse määramise ringid koosnevad enamasti järgnevatest etappidest⁴³:

1. Teo toimepanija vabatahtlik tahteavaldus karistuse määramise ringis osaleda;
2. Kannatanu toetamise ring;
3. Teo toimepanija toetamise ring;
4. Karistuse määramise ring, et jõuda kokkuleppele karistuse sisus;
5. Järelingid, mille eesmärgiks on jälgida, kuidas pooled endale võetud kohustuste järgimisega toime tulevad.

Siiski saadab taastava õiguse meetodeid, eriti taastavat nõupidamist ja heastavat ringi, mis hõlmab endas rohkem osapooli, ka teatav kriitika. Peamiseks probleemiks on ühtse praktika puudumine ja puudulik eesmärkide sõnastamine. Tihti on taastava õiguse meetme eesmärgina sõnastatud kannatanu ja õigusrikkuja vahelise suhte taastamine või juhtunu heastamine, selgitamata ja seadmata piire sealjuures sellele, kuidas eesmärgini jõutakse. Kui muuhulgas on konkreetse juhtumi puhul asjakohane jõuda kokkuleppele näiteks rahalise kompensatsiooni maksmises või reaalse vanglakaristuse määramises, siis jääb tihti selgusetuks, kas püsida tuleks seadusega sellise teo eest ettenähtud karistuse raamides või võivad pooled oma kokkuleppes ka tavapärastest raamidest väljuda.⁴⁴ Olgugi, et selline kriitika on asjakohane ning võib kahtlemata tähelepanuta jättes problemaatiline olla, on siseriiklikult võimalik siiski võimalik määratleda kindlad piirid, tingimused ning juhised taastava õiguse meetmete kohaldamiseks. Ilmselt on keeruline jõuda kõigis õigussüsteemides ühtselt aktsepteeritavate taastava õiguse mudelite ja kriteeriumiteni, kuid see ei peaks olema eesmärk omaette. Kui taastava õiguse meetmete kasutamisel lähtuda siseriiklikult kindlaks määratud juhistest ja kaasata protsessi spetsialistid, kes protsessi läbi viivad ja

⁴¹Zinsstag, E.; Teunkens, M.; Pali, B. lk 64.

⁴²Inglise keeles *sentencing circle*

⁴³Surva, L., lk 16.

⁴⁴A von Hirsch et al. Restorative Justice & Criminal Justice: Competing or Reconcilable paradigms, lk 22-23

teostavad järelevalvet piirangutest kinni pidamise osas, ei tohiks eelnevalt välja toodud kriitika olla takistuseks taastava õiguse meetmete kohaldamisel.⁴⁵

⁴⁵Moss, A. Specifying Aims and Limits for Restorative Justice Models: a Reply to von Hirsch, Ashworth and Shearing. 2011, lk 18-19. Kättesaadav veebis: <http://restorativejustice.org/am-site/media/specifying-aims-and-limits-for-restorative-justice-models-a-reply-to-von-hirsch-ashworth-and-shearing.pdf> (26.04.2021)

2. EMPIIRILISTE UURINGUTE ANALÜÜS TAASTAVA ÕIGUSE MEETODITE TULEMUSLIKKUSE KOHTA

Käesoleva peatüki eesmärk on analüüsida taastava õiguse meetodite kohta läbiviidud uuringuid, et saada vastus abistavale uurimisküsimusele – millised taastava õiguse meetodid on tulemuslikud ja millised mitte? Tulemuslikkuse hindamisel lähtutakse peamiselt kahest kriteeriumist. Esiteks osapoolte rahulolu nii taastava õiguse meetme kasutamise ajal kui ka pärast seda – kas osapooled tundsid, et kogu protsess ja lõpptulemus olid õiglased, kas suudeti taastada õigusrikkumisele eelnev olukord. Teiseks kriteeriumiks on retsidiivsus – kas taastava õiguse protsessis osalenud õigusrikkujad panevad uusi õigusrikkumisi toime väiksema tõenäosusega kui tavapärasel kohtumenetluses osalenud õigusrikkujad. Eeltoodust tulenevalt on käesolevas magistr töö analüüsitava empiiriliste uuringute valikul lähtutud eelkõige sellest, et uuringus oleks käsitletud eelmainitud tulemuslikkuse kriteeriumeid. Ka õiguskirjandus ning empiirilised uurimused, mis käsitlevad just taastava õiguse tulemuslikkuse mõõtmise temaatikat, lähtuvad suuresti neistsamadest kriteeriumitest.⁴⁶ Taastava õiguse meetodite tulemuslikkuse kohta on tehtud hulgaliselt nii üksikuid, ühe konkreetse valimi põhjal läbi viidud empiirilisi uurimusi kui ka metaanalüüse, kus on kokku kogutud varasemalt läbi viidud uurimused ning nende tulemuste põhjal esitatud statistilised kokkuvõtted.⁴⁷ Käesolevas magistr töö kasutatakse nii üksikuid empiirilisi uurimusi kui ka nende põhjal koostatud metaanalüüse.

Taastava õiguse kohta on võimalik uuringuid teha mitme erineva nurga alt lähenedes, võimalik on uurida ühe konkreetse meetodi toimimist, samas on võimalik uuringuid läbi viia ka toimepandud teo liigi vaatenurgast – milline meetod sobib konkreetset tüüpi juhtumite lahendamiseks kõige paremini. Selleks, et taastava õiguse tulemuslikkuse kohta läbi viidud uuringute põhjal oleks võimalik teha järeldusi ja ettepanekuid, käsitleb käesolev peatükk uuringute tulemusi nii taastava õiguse meetodi kui ka kuriteoliigi põhiselt. Esmalt analüüsitakse empiirilisi uuringuid taastava õiguse meetodite (kannatanu ja õigusrikkuja

⁴⁶Latimer, J et al. The Effectiveness of Restorative Justice Practices: A Meta Analysis. The Prison Journal, Vol. 85 No.2, June 2005, lk 127-144.

Bergseth, K. J.; Bouffard, J. A. Examining the Effectiveness of a Restorative Justice Program for Various Types of Juvenile Offenders. International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology. Vol 57, issue 9, lk 1054-1075.

⁴⁷Strenze, T. Metaanalüüs. Tartu Ülikooli metodoloogia õpibaas, 2014. Kättesaadav veebis: <https://samm.ut.ee/metaanalyyis> (24.04.2022)

lepitamine, taastav nõupidamine ja heastav ring) tulemuslikkuse kohta. Seejärel analüüsitakse empiirilisi uuringuid, mis on läbi viidud konkreetsete kuriteoliikide kohta (alaealiste õigusrikkumised ja vägivallakuriteod). Selline käsitus võimaldab magistritöös käsitletavate empiiriliste uuringute ringi laiendada ning analüüsida nii taastava õiguse meetodite kui ka kuriteoliigi põhiseid uuringuid, andes seeläbi võimaluse teha põhjanevamaid järeldusi.

2.1 Uuringud taastava õiguse meetodite tulemuslikkuse kohta

2.1.1 Kannatanu ja õigusrikkuja lepitamine

Nagu eelnevalt mainitud, on üks oluline kriteerium taastava õiguse meetodi tulemuslikkuse hindamisel nii kannatanu kui ka õigusrikkuja rahulolu. Lepituse puhul näitavad empiirilised uuringud, et kannatanu ja õigusrikkuja on enamasti rahul protsessi ja selle tulemusega. Kannatanu seisukohast on enamike läbiviidud uuringute tulemused positiivsed nii õiglase protsessi, kannatanu kohtlemise, kui ka lõpptulemuse osas.⁴⁸ Enamasti on 8-9 lepituses osalenut 10-st rahul protsessi ja lepituse tulemusega, kuid seda siis, kui lepitus on läbi viidud näost-näku. Kirjalikult läbi viidud lepituse tulemuste osas on tulemused tagasihoidlikumad, kuid siiski valdavalt positiivsed. Siinkohal saab välja tuua kolm kõige olulisemat kriteeriumi, mis kannatanupoolsele rahulolule ja positiivsele hinnangule kaasa aitavad: esiteks oli kannatanule oluline lepitajaga suhestumine ning läbi saamine, teiseks see, kas lõplik kokkulepe oli kannatanu arvates õiglane ning kolmandaks oli oluline kannatanu tahe õigusrikkujaga näost-näku kohtuda. Võrdluses tavapärase kohtuprotsessis osalejatega, on lepituse läbinute rahulolu kõrgem. Võrreldes teiste taastava õiguse meetoditega, on kannatanute rahulolu lepituse järgselt suurem, põhjusena saab siinkohal välja tuua väiksema osalejate hulga, mistõttu on kannatanul ja õigusrikkujal lihtsam jõuda sobiva kokkuleppeni.⁴⁹ Siinkohal tuleb siiski rõhutada, et magistritöö autori arvates ei tohiks sobiva kokkuleppeni jõudmine olla taastava õiguse meetme peamiseks eesmärgiks, vaid oluline on ka pooltevaheline dialoog ning see, et konflikti osapooled saaksid vabalt oma seisukohti väljendada.

⁴⁸ Latimer, J et al. lk 137.

⁴⁹ Umbreit, M.S.; Vos, B.; Coates, R. B.; Lightfoot, E. Restorative Justice: An Empirically Grounded Movement Facing Many Opportunities and Pitfalls. *Marquette Law Review*, 2005, lk 533-534.

Kannatanute positsiooni kohta lepitusmenetluses on empiirilised uuringud näidanud vastukäivaid tulemusi. Lepitusprotsesse jälginud teadlased on leidnud näiteks seda, et vastupidiselt üldiselt levinud arvamustele, on hoopis kannatanutel lepituses võrreldes õigusrikkujatega tugevam positsioon. Mõningad kannatanud kasutavad oma jõupositsiooni kokkulepete sõlmimisel, ähvardades pöörduda tavapärase kohtumenetluse poole, kui lepituse tulemus ei vasta karistuse osas nende ootustele. See võib aga viia selleni, et õigusrikkujad on nõus vastu võtma nende jaoks ebaproportsionaalselt kahjulikke kokkuleppeid lihtsalt selleks, et vältida kohtumenetlust.⁵⁰ Teisalt on olulise probleemina välja toodud taasohvristamine – hoopis kannatanu võib tunda ennast õiguriikuja poolt mõjutatuna, kartes õiguriikuja reaktsiooni, kui kokkulepe õiguriikujale ei sobi või kui kannatanu näitab välja liigselt emotsioone. Samas on just selliste jõupositsioonide ning ohukohtade märkamiseks ning nendega tegelemiseks protsessi kaasatud lepitaja, kelle roll lisaks vahendusele lepituskokkuleppe sõlmimiseks, on ka tagada nii kannatanu kui ka õiguriikuja võrdne kohtlemine lepituse vältel.⁵¹ Magistritöö autori arvates võib taasohvristamine olla eriti aktuaalne just lähisuhtevägivalla juhtumite puhul, mistõttu tuleb nende menetlemisel taasohvristamise vältimisele erilist tähelepanu pöörata.

Tähelepanuta ei saa siiski jätta kannatanute kõrval ka õigusrikkujate rahulolu ning taastava õiguse eesmärkide saavutamist lepituse protsessis, sest magistritöö autori hinnangul võib õiguriikuja rahulolu taastava õiguse meetme kohaldamisel kaasa tuua ka väiksema tõenäosuse hilisemateks korduvrikkumisteks. Empiirilised uuringud näitavad, et peale lepitust tunnevad õigusrikkujad, et paranenud on nende probleemide lahendamise ja enesekontrolli oskus. Õigusrikkujad suudavad lepituse järgselt oma tegusid adekvaatsemalt hinnata ja analüüsida ning on väljendanud, et sattudes uuesti samasse situatsiooni, lahendaksid nad olukorra oma uusi oskuseid kasutades teisiti, st õiguskuulekalt.⁵² Õigusrikkujad on väljendanud rahulolu sellega, et lepituse käigus koheldi neid austusega ning võrdselt teiste osapooltega. Samuti tunnevad õigusrikkujad, et neil oli võimalus kokkulepet mõjutada ning nende arvamust võeti arvesse.⁵³

⁵⁰Elonheimo, H. Restorative Justice Theory and the Finnish Mediation Practices. A Paper Presented at the Third Annual Conference of the European Society of Criminology, Helsinki, 27-30 August 2003, lk 6.

⁵¹Choi, J. J.; Gilbert, M. J.; Green, D. L. Patterns of victim marginalization in victim offender mediation: some lessons learned. *Crime, Law and Social Change* 59, 2013, lk 126-127.

⁵²Meléndez, A. The role of criminogenic needs and emotions in restorative justice: Offenders' experiences in victim-offender mediation. *European Journal of Probation*, Vol 13(1) 2021, lk 37-38.

⁵³Elonheimo, H., lk 4.

Kuna kannatanu ja õigusrikkuja lepitamise juures on enamasti kolmanda isikuna vaid lepitaja, on siinkohal väga suur roll lepituse õnnestumisel ja ka poolte hilisemal rahulolul just lepitajal. Välja on toodud, et lepitaja peaks olema professionaalne ja lugupidav, samas oodatakse lepitajalt personaalsemat ja vähem ametlikku suhtlust võrreldes kohtunike ja prokuröridega.⁵⁴ Osapooled on pidanud lepitaja juures oluliseks ka seda, et ta jääks neutraalseks, ei laseks olukorral kontrolli alt väljuda ning looks kannatanule olukorra, mis väldiks tema taasohvristamist. Lepitajate puhul on kõrgelt hinnatud ka oskust jääda tahaplaanile ning vaid suunata osapoolte vestlust näiteks abistavate küsimustega.⁵⁵ Lepitaja ei tohiks muutuda protsessis domineerivaks pooleks. Soomes läbi viidud uuringu käigus leiti, et kui kannatanu ja õigusrikkuja on pigem tagasihoidlikud ja passiivsed isiksused, kippusid lepitajad muutuma liigselt domineerivaks, dikteerides ette kokkulepete sisusid, minnes kohati ka nii kaugele, et määrasid ise õigusrikkujale ka karistuse. Kui ohver ise jäi liiga passiivseks, võis juhtuda, et lepitaja valis justkui ohvri poole ning survestas ohvrit nõudma õigusrikkujale karmimat ja seeläbi nõ "õiglasemat" karistust.⁵⁶ Seetõttu tuleks äärmiselt suurt rõhku pöörata lepitajate väljaõppele ja professionaalsusele. Lepitajate osas on välja kujunenud põhimõte, et nad peavad olema läbinud koolituse enne lepitajana tööle asumist, samuti tuleb neil koolitustest osa võtta ka hilisema töö vältel. Lepitajate koolitamine peaks olema suunatud konfliktide lahendamise oskusele, ohvri ja kurjategija suhtedünaamika tundma õppimisele ning samuti peavad lepitajal olema põhilised teadmised nii traditsioonilisest kriminaalmenetlusest kui ka lepituse üksikasjadest.⁵⁷ Kahtlemata on lepitajate piisava väljaõppe tagamine väljakutse, kuid kuna tegemist on ühe lepituse toimimise võtmekohaga, ei tohiks lepitajate kvaliteedis järeleandmisi teha.

Teine oluline kriteerium meetme tulemuslikkuse arvestamisel on retsidiivsus. Kuigi enamus uuringutes on lepituse puhul pärast protsessi läbimist täheldatud väiksemat retsidiivsus taset, on ebaselge, kas see tuleneb taastava õiguse põhimõtete edukast rakendamisest või on tulemused kallutatud, kuna õigusrikkujad saavad lepituses osaleda vabatahtlikult (ingl. k. *self-selection bias*). See tähendab, et õigusrikkujad, kes on nõus lepituses ja ka muudes

⁵⁴Van Camp, T.; Wemmers, J.-A. Victim Satisfaction with Restorative Justice: More than Simply Procedural Justice. *International Review of Victimology*, vol 19, 2013, lk 137.

⁵⁵Choi, J. J.; Gilbert, M. J. Joe everyday, people off the street: a qualitative study on mediators' roles and skills in victim-offender mediation. *Contemporary Justice Review*, vol 13, issue 2. 2010. lk 223

⁵⁶Elonheimo, H., lk 6.

⁵⁷Panagos, K. I. On being a mediator in victim-offender mediation: the case of the Greek juvenile justice system. *Essays in honour of Nestor Courakis*. Ant. N. Sakkoulas Publications L.P. 2017, lk 1692.. Kättesaadav veebis: http://crime-in-crisis.com/en/wp-content/uploads/2017/06/80-PANAGOS-KOURAKIS-FS_Final_Draft_26.4.17.pdf (21.04.2022)

taastava õiguse protsessides osalema, on niikuinii väiksema retsidiivsusriskiga. Uuring, mis võrdles lepituses vabatahtlikult osalenud õigusrikkujaid ja neid õigusrikkujaid, kes lepituses osalemisest keeldusid, näitas, et lepitusest keeldujad panid suurema tõenäosusega toime uusi kuritegusid. Uuringus oli ka kontrollgrupp õigusrikkujatest, kes küll avaldasid soovi lepituses osaleda, kuid ei saanud seda teha ning nende retsidiivsuse aste jäi kahe eelmise grupi vahele, võimaldamata teha konkreetseid järeldusi. Uuringu läbiviijad on siiski seisukohal, et lepituse edu saladus peitub nii selles, et lepituses osalevad õigusrikkujad on väiksema retsidiivsusriskiga kui ka lepituse enda positiivses mõjus õigusrikkujale.⁵⁸ Lepituse kasuks räägib ka asjaolu, et puuduvad uuringud, mis näitaks, et lepituse läbinud õigusrikkujate tõenäosus korduvate õigusrikkumiste toimepanekuks hoopis suureneks.⁵⁹

Üks valdkond, kus lepituse tulemuslikkus on äärmiselt silmapaistev, on karistuse ja kokkulepete täitmine, õigusrikkujad kes osalevad lepituses täidavad kokkulepete märkimisväärselt suurema tõenäosusega, kui need, kes sõlmivad kokkuleppe tavapärase kokkuleppemenetluse raames.⁶⁰ Samas ongi lepitus võrreldes teiste taastava õiguse meetoditega suunatud rohkem kokkuleppele saavutamisele ja vähem poolte emotsionaalse ja vaimse rahulolu tagamisele.⁶¹ Samas on eelmainitu ka üks põhilisi etteheiteid lepitusele kui taastava õiguse meetmele – lepitus keskendub liialt kokkuleppe saavutamisele ning vähem dialoogile, mis viiks teiste taastava õiguse eesmärkide saavutamiseni.⁶²

2.1.2 Taastav nõupidamine

Osalejate rahulolu taastava nõupidamise protsessis on aastate jooksul märgatavalt tõusnud. Kui varasemad uuringud näitasid, et vaid 53% osalejatest olid protsessiga rahul, siis hilisemad uuringud on rahuloluprotsendi tõstnud 90-100% juurde. Peamiseks põhjuseks, miks osapooled ei ole taastava nõupidamise järgselt rahul olnud, on mõningate protsessis osalejate negatiivne suhtumine.⁶³ Seega on siin näha üks taastava nõupidamise murekoht –

⁵⁸Jonas-van Dijk, J. et al. lk 964-965.

⁵⁹ Nugent W. R. et al. Participation in Victim-Offender Mediation and the Prevalence of Subsequent Delinquent Behavior: A Meta-Analysis. *Research on Social Work Practice*, Vol 14 No. 6. 2004, lk 415.

⁶⁰Latimer, J et al., lk 137.

⁶¹ Sherman, L. W.; Strang, H.; Mayo-Wilson, E. et al. Are Restorative Justice Conferences Effective in Reducing Repeat Offending? Findings from a Campbell Systematic Review. *Journal of Quantitative Criminology*, 31, 2015, lk 5.

⁶²Elonheimo, H. lk 7.

⁶³Umbreit, M.S.; Vos, B.; Coates, R. B.; Lightfoot, E., lk 535.

kui protsessi kaasata rohkem inimesi, on ka suurem potentsiaal rahulolematuseks, sest see võib endaga kaasa tuua rohkem konflikte. Võrreldes kohtuistungiga on õigusrikkujal taastaval nõupidamisel suurem tõenäosus kogeda solvanguid, kõrgendatud hääletooni ja viha nende suunas, kuna taastava nõupidamise käigus võivad sõnavõttud muutuda emotsionaalsemaks kui kohtusaalis.⁶⁴ Samas nähakse suuremal osavõtjate arvul ka positiivseid külgi – see aitab kaasa õiglasemale protsessile ning ennetab menetlusreeglite eiramist, sest kohal on rohkem tunnistajaid. Ka kohtuistungil võib kohal viibida rohkem isikuid, kuid kuna taastava nõupidamise protsessi on nad aktiivsemalt kaasatud, panevad nad rikkumisi rohkem tähele ning on rohkem valmis neist teada andma.⁶⁵ Oluline on siinkohal märkida ka seda, et taastaval nõupidamisel ei osale mitte ainult kannatanu lähedased ja toetajad, vaid võimalusi lähedasi protsessi kaasata on ka õigusrikkujal, mistõttu tunneb õigusrikkuja protsessi vältel veelgi rohkem kogukonna tuge.⁶⁶

Üks ulatuslikumaid taastava nõupidamise läbinud isikute rahulolu kohta läbiviidud uuringuid avaldati 2013. aastal. Uuringus koguti kokku andmed 10-st varasemast uuringust, kokku 1879 õigusrikkuja ja 734 kannatanu kohta, sealjuures olid kõik taastava nõupidamise läbiviijad läbinud samasuguse koolituse. Andmeid koguti taastava nõupidamiste tulemuste kohta ning uuringu eesmärgiks oli analüüsida taastavate nõupidamiste mõju osapoole rahulolule ja retsidiivsusele. Liikide poolest olid esindatud nii isiku- kui ka varavastased süüteoohvrid, samuti alaealiste õigusrikkumised.⁶⁷ Üldjoontes olid kõik taastavas nõupidamises osalenud protsessiga rahul ning leidsid, et protsess oli õiglane. Kannatanud väljendasid rahulolu, et nende juhtumid lahenesid nõupidamisel, mitte kohtus, sealjuures ei olnud märkimisväärseid erinevusi vägivalda- ja varavastase süüteoohvriks langenute rahulolus.⁶⁸ Uuringu käigus selgusid positiivsed mõjud taastava nõupidamise protsessis osalenud vägivaldakuritegude kannatanutele – kui kannatanutelt küsiti, et kas te võimaluse korral maksaksite õigusrikkujale kätte, siis sellist võimalust kasutaks 45% tavapärasel kriminaalmenetluses osalenud kannatanutest. Samas taastaval nõupidamisel osalenutest kasutaks sellist võimalust 9%

⁶⁴Barnes, G. C.; Hyatt, J. M.; Angel, C. M.; Strang, H. Sherman, L. W. Are Restorative Justice Conferences More Fair Than Criminal Courts? Comparing Levels of Observed Procedural Justice in the Reintegrative Shaming Experiments (RISE). *Criminal Justice Policy Review*, vol 26(2), 2015, lk 126.

⁶⁵*Ibidem*. lk 123

⁶⁶*Ibidem*. lk 126

⁶⁷ Strang, H.; Sherman, L. W.; Mayo-Wilson, E.; Woods, D.; Ariel, B. Restorative Justice Conferencing (RJC) Using Face-to-Face Meetings of Offenders and Victims: Effects on Offender Recidivism and Victim Satisfaction. A Systematic Review. *Campbell Systematic Review* 2013:2, lk 4

⁶⁸ *Ibidem*. lk 41

kannatanutest.⁶⁹ Samuti oli märgata, et taastava nõupidamise läbinud ohvritel on väiksem tõenäosus kogeda traumajärgset stressisündroomi, samas ei ole nende andmete põhjal võimalik teha põhjanevaid järeldusi, sest teada ei ole isikute varasem psüühiline seisund.⁷⁰

Positiivsed mõjud on ilmnunud ka taastaval nõupidamisel osalenud õigusrikkujatele. Sarnaselt kannatanutele, kes traditsioonilises kriminaalmenetluses on tagaplaanile jäänud, on ka õigusrikkujate roll või panus protsessis küllaltki väike. Õigusrikkuja sõnavõetud kestavad taastaval nõupidamisel oluliselt pikemalt kui kohtuistungil. Taastav nõupidamine kestab kohtuistungiga võrreldes kauem ning teo toimepanija ära kuulamisele panustatakse proportsionaalselt rohkem aega. See aga toob omakorda kaasa suurema rahulolu sõlmitava kokkuleppega, sest õigusrikkujad tunnevad, et neid on samuti ära kuulatud ja nende perspektiivi arvesse võetud. Kui kohtuistungil süüdistatavale määratakse karistus ning ka kokkuleppemenetluses tunneb süüdistatav suurt survet kokkulepe vastu võtta, siis taastava nõupidamise tagajärjel on süüdistatavad väljendanud, et karistus on mõistlik ja aktsepteeritav.⁷¹ Õigusrikkujate rahulolu ja nende tunnetus karistuse või kokkuleppe õigluse kohta mängib aga suurt rolli korduvate kuritegude ennetamisel. Kui õigusrikkuja tunneb, et karistus oli ebaõiglane, siis on suurem tõenäosus, et ta rikub seadust ka edaspidi. Samas kui õigusrikkuja tunneb, et teda koheldi õiglaselt ja määratud karistus on samuti õiglane, siis suureneb isiku rahulolu ja usaldus õiguskaitseorganite töösse ning ta käitub ka tulevikus suurema tõenäosusega seaduspäraselt.⁷²

Taastava nõupidamise juures on uuringud näidanud siiski eelkõige seda, et taastav nõupidamine on efektiivsem, kui seda kasutada koosmõjus teiste meetmete, näiteks tavapärase kriminaalmenetlusega. Kui kasutada taastavat nõupidamist toetava meetmena traditsioonilisele kriminaalmenetlusele, on korduvrikkumised vähemtõenäolisemad, kui kumbagi neist eraldiseisvalt kasutades⁷³. Korduvrikkumisi on sealjuures oluliselt vähem just vägivallakuritegude puhul, varavastaste kuritegude puhul on mõju retsidiivsusele väiksem.⁷⁴ Magistritöö autori arvates võib põhjus peituda väiksemas emotsionaalses mõjus varavastaste

⁶⁹ *Ibidem*. lk 42

⁷⁰ *Ibidem*. lk 44

⁷¹ Barnes, G. C.; Hyatt, J. M.; Angel, C. M.; Strang, H. Sherman, L. W. Are Restorative Justice Conferences More Fair Than Criminal Courts? Comparing Levels of Observed Procedural Justice in the Reintegrative Shaming Experiments (RISE). *Criminal Justice Policy Review*, vol 26(2), 2015, lk 121.

⁷² Livingstone, N.; Macdonald, G.; Carr, N. Restorative justice conferencing for reducing recidivism in young offenders (aged 7 to 21). *Cochrane Database of Systematic Reviews* 2013, Issue 2, lk 7.

⁷³ Sherman, L. W.; Strang, H.; Mayo-Wilson, E. *et al.*, lk 13

⁷⁴ *Ibidem*, lk 12

kuritegude osapooltele, neid taastava nõupidamise käigus arutades ei keskenduta niivõrd palju sellele, kuidas see on osapooli emotsionaalselt mõjutanud, vaid pigem keskendutakse materiaalse kahju hüvitamisele.

Üks enimtuntud taastava nõupidamise kohta läbiviidud uuringuid toimus Austraalias ning põhines taasintegreeriva häbistamise (inglise keeles *reintegrative shaming*) teoorial. Taastava nõupidamise kontekstis näeb taasintegreeriv häbistamine välja selline, et esmalt selgitatakse õigusrikkujale, millised on tema teo tagajärjed ja julgustatakse teda selle eest vastutust võtma, tekitades õigusrikkujale häbitunde. Pärast seda aga aktsepteeritakse õigusrikkuja kogukonda tagasi ning talle antakse andeks, tema kahju heastamist toetab terve kogukond. Tavapärase karistuse määramisega kaasneb samuti häbitunne, kuid olemata jääb kogukonda taasintegreerimine. See stigmatiseerib õigusrikkujaid liigselt ning vähendab tõenäosust, et nad ühiskonda ise taasintegreeruvad, mis omakorda viib suurema tõenäosuseni panna toime uusi kuritegusid ja jääda nn kuritegelikku ringi. Kõige paremini toimib taasintegreeriv häbistamine alaealiste õigusrikkujatega tegelemisel.⁷⁵ Empiirilised uuringud näitavad, et alaealised õigusrikkujad tundsid taasintegreeriva häbistamise põhimõtteid kasutava taastava õiguse nõupidamise järgselt suurema tõenäosusega seda, et nad on kannatanu ees oma teo heastanud.⁷⁶

2.1.3 Heastav ring

Taastava õiguse meetoditest on kõige vähem uuringuid tehtud just heastava ringi kohta. Läbiviidud uuringutest selgub, et heastavas ringis osalenute rahuloluprotsent on kõrge ning osalenud tunnevad, et see on nende elu positiivselt mõjutanud. Samas negatiivsena on sarnaselt taastava nõupidamisega toodud ka heastava ringi puhul suurt isikute hulka, kes heastavast ringist osa võtavad. Osalejad on väljendanud soovi, et nende probleeme käsitletak privaatsemalt. Lisaks on osalejaid häirinud pereliikmete ja lähedaste sõprade osavõtt heastavast ringist, sest nad tunnevad nende ees oma probleeme arutades piinlikkust ning tunnevad, et nendega on raske koostööd teha. Samuti on välja toodud religioosseid konflikte

⁷⁵Kim, H. J.; Gerber, J. The Effectiveness of Reintegrative Shaming and Restorative Justice Conferences: Focusing on Juvenile Offenders' Perceptions in Australian Reintegrative Shaming Experiments. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Vol 56(7), 2012, lk 1067

⁷⁶ *Ibidem*, lk 1073.

osalejate vahel.⁷⁷ Heastavat ringi on meetmena kasutatud peamiselt väikestes kogukondades, kus on kõige suurem tõenäosus, et õigusrikkumise tagajärjel on kannatada saanud kogukond tervikuna. Väikeste kogukondadega kaasneb aga probleem, et õigusrikkujatel pole piisavalt anonüümsust ning heastavas ringis arutatud teemad ei jää konfidentsiaalseks nii, nagu heastav ring meetmena ette näeb. Lisaks on väikestes kogukondades tavaliselt välja kujunenud tugevad juhtfiguurid, kelle kohalviibimine võib kogu protsessi käiku mõjutada.⁷⁸ Magistritöö autori arvates võib väikestes kogukondades tekkida probleeme ka neutraalsete ringi läbiviijate leidmisel, kes suudaks protsessi erapooletult juhtida.

Uuringud on näidanud, et selleks, et heastav ring saaks toimuda, peaksid seal osalejad jagama ühiseid väärtusi – osalejad peavad suhtuma üksteisesse austusega ning olema valmis üksteist ära kuulama. Ameerika Ühendriikides läbi viidud uuringu tulemused näitasid, et 40% heastavas ringis osalenud isikutest pidasid kõige olulisemaks seda, et õigusrikkujad protsessi käigus oma süüd tunnistasid ja selle eest vastutuse võtaksid. Samas uuringus osalejad tõid aga negatiivse aspektina välja protsessi pikkuse, heastav ring koosneb tavapäraselt mitmest sessioonist ning osad kannatanud tundsid, et see venitab protsessi nende jaoks liiga pikaks ja koormavaks.⁷⁹ See võib olla ka üheks põhjuseks, miks varasematel aastatel on kannatanute osavõtt olnud pigem tagasihoidlik ning paljud kannatanud kas keelduvad heastava ringi protsessis osalemast või loobuvad sellest poole pealt.⁸⁰

Üks valdkond, kus heastav ring enim kasutust leiab on haridusasutustes tekkinud konfliktid, näiteks koolikiusamine. Sellisel juhul ei ole tegemist taastava õiguse meetme kasutamisega kriminaalmenetluse raames või seda toetavana, küll aga on sellel kuritegevust ennetav funktsioon. USA haridusasutustes läbi viidud uuringud on näidanud, et heastavate ringide kasutuselevõtt koolides konfliktide lahendamiseks on kaasa toonud edasiste konfliktide arvu vähenemise.⁸¹ Seega võib töö autori arvates järeldada, et kui heastav ring toimib alaealiste puhul koolikeskkonnas, võiks seda julgemalt kasutada ka väljaspool haridusasutusi alaealiste õigusrikkujatega tegelemiseks.

⁷⁷Umbreit, M.S.; Vos, B.; Coates, R. B.; Lightfoot, E. lk 536.

⁷⁸ Dignan, J. Understanding victims and restorative justice. Open University Press 2005, lk 153.

⁷⁹Coates, R.; Umbreit, M.; Vos, B. Restorative justice circles: An exploratory study. Issues in Criminal, Social and Restorative Justice, Vol 6(3), 2003, lk 268-272.

⁸⁰ J. Dignan. lk 149

⁸¹Fronius, T. et al. Restorative Justice in U.S. Schools. An Updated Research Review. Justice&Prevention Research Center, 2019, lk 28-29. Kättesaadav veebis: <https://www.wested.org/wp-content/uploads/2019/04/resource-restorative-justice-in-u-s-schools-an-updated-research-review.pdf> (24.04.2022)

Kuna heastavat ringi kasutatakse enim meetmena kas väljaspool kriminaalmenetlust ennetava meetmena või suunatakse kurjategija heastavasse ringi pärast karistuse mõistmist, on vähe teada heastavate ringide mõjust retsidiivsusele.⁸² Lisaks sellele moodustavad andmed heastava ringi tulemuslikkuse kohta enamasti uuringu valimist vaid väikse protsendi, mistõttu ei ole võimalik uuringute tulemusi üldistada ka heastava ringi tulemuslikkuse hindamiseks. Siiski on läbi viidud empiirilisi uuringuid heastavate ringide mõjust retsidiivsusele nende kasutamisel vangistusest vabanemise järgselt. Uuringu tulemusena selgus, et karistuse kandmise järel heastavates ringides osalemine vähendas õigusrikkujate retsidiivsust, sest õigusrikkujad tundsid emotsionaalset ja sotsiaalset toetust ning see andis neile paremad võimalused töö- ning elukoha leidmisel.⁸³ Seega on magistritöö autori arvates näha, et heastav ring on taastava õiguse meede, mis ei pruugi sobivaim olla kasutamiseks kriminaalmenetluse asemel suunitlusega jõuda kokkuleppe saavutamiseni, vaid sobib kasutamiseks pigem väljaspool kriminaalmenetlust. Heastava ringi positiivseid väljundeid saaks seega ära kasutada haridusasutustes, töökollektiivides, vangistusasutuses, samuti vangistusest vabanemise järgselt. Heastav ring võiks olla sobiv meede, et tõsta ühiskonnas teadlikkust taastava õiguse põhimõtete kasutamise võimalustest konfliktide lahendamisel.

2.2 Uuringud taastava õiguse tulemuslikkuse kohta kuriteoliigi alusel

2.2.1 Alaealiste õigusrikkumised

Alaealiste õigusrikkumisi ja nende reageerimist tuleks eristada täiskasvanute poolt toime pandud õigusrikkumistest, sest alaealiste kognitiivne võimekus ei ole kohati piisavalt arenenud, et mõista oma tegude poolt põhjustatud tagajärgi. On leitud, et alaealised kasutavad erinevaid neutraliseerimistehnikaid, et õigustada oma käitumist ja õigusrikkumistest osa võtmist. Näiteks eitavad alaealised tihti, et nende teoga oleks kellelegi kahju tekitatud, väidavad peale vargust, et nad ainult laenasid varastatud objekti või pisendavad vägivaldseid konflikte omavaheliste arveteklaarimisenä. Kuna taastav õigus võimaldab alaealised

⁸² The Effects of Restorative Justice Programming: A Review of the Empirical. Canadian Department of Justice, 2018. Kättesaadav veebis: https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/csj-sjc/jsp-sjp/rr00_16/p3.html (24.04.2022)

⁸³Northcutt Bohmert, M.; Duwe, G.; Kroovand Hipple, N. Evaluating Restorative Justice Circles of Support and Accountability: Can Social Support Overcome Structural Barriers? International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, Vol 62(3), 2018, lk 755.

õigusrikkujal vahetult näha kannatanu emotsioone ja talle tekkinud kahju, siis aitab see tal paremini mõista oma teoga tekitatud tagajärgesid.⁸⁴

Mõningad uuringud on näidanud, et retsidiivsuse vähendamise osas on taastav õigus täiskasvanud õigusrikkujate puhul veidi tulemuslikum, kui alaealiste õigusrikkujate puhul. Siiski on ka alaealiste õigusrikkujate puhul leitud, et noored, kes suunati taastava õiguse programmi, suutsid hoiduda õigusrikkumistest märkimisväärselt kauem, kui need, kes said karistuse alaealiste õigusrikkujatega tegelevates kohtutes. Taastava õiguse meetme kohaldamisel osalenud noored suutsid õigusrikkumistest kauem hoiduda, kui teised noored, sõltumata nende east, soost, rassist, elukohast või rikkumise liigist. Samuti on kindlaks tehtud, et need noored, kes suunati taastava õiguse programmi nooremana, kui 14-aastaselt, suutsid hoiduda õigusrikkumistest kauem, kui need noored, kes taastava õiguse programmi hiljem suunati.⁸⁵ Üks näitaja, mis alaealiste retsidiivsust mõjutab, on nende varasemad rikkumised. Mida vähem on isikul varasemaid rikkumisi, seda tulemuslikum on taastava õiguse meetme kohaldamine. Seetõttu on taastav õigus eriti asjakohane noorte esmakordsete rikkujate puhul. Lisaks on siinkohal efektiivsemad sellised meetmed nagu taastav nõupidamine ja heastav ring, kuhu on kaasatud ka alaealise perekond ja muud tugiisikud, sest piisava tugivõrgustiku omamine on üks põhielementidest, mis tulevasi rikkumisi ennetada aitab. Neid noori, kellel on juba hulgaliselt varasemaid rikkumisi, on lähedaste poolt raskem mõjutada ning nende kuritegelikud kalduvused on rohkem välja kujunenud. See ei tähenda siiski seda, et nende noorte puhul taastavat õigust üldse kohaldama ei peaks. Retsidiivsus on vaid üks näitajatest, millega taastava õiguse tulemuslikkust mõõta. Isegi kui alaealine siiski paneb uusi õigusrikkumisi toime, võib ta saavutada teised taastava õiguse eesmärgid – väljendada oma kahetsust ja taastada kannatanu õiglus- ja turvatunne.⁸⁶ Ka empiirilised uuringud näitavad, et alaealiste õigusrikkujate retsidiivsus ei sõltu kuigi palju sellest, millist taastava õiguse meetmet kohaldatakse ning seega tuleks kasutada n-ö kõige leebemat võimalikku meetmet, mis oleks osapooltele kõige vähem koormavam⁸⁷ – alaealiste õigusrikkujate puhul võiks selleks olla ka politseiametnike poolt sündmuskohal läbiviidavad taastava õiguse praktikad.

⁸⁴Livingstone, N.; Macdonald, G.; Carr, N. lk 6.

⁸⁵ Bergseth, K. J.; Bouffard, J. A., lk 1068-1069.

⁸⁶ Rodriguez, N. Restorative Justice at Work: Examining the Impact of Restorative Justice Resolutions on Juvenile Recidivism. *Crime&Delinquency*, Vol 53(3), 2007, lk 373.

⁸⁷Bouffard, J.; Cooper, M.; Bergseth, K., lk 477.

Siiski kaasnevad politseiametnike poolt läbiviidavate taastava õiguse meetmetega ka teatavad ohukohad. Kuna alaealistele õigusrikkujatele taastava õiguse meetmete kohaldamine on paljudes riikides jäetud politsei ja korrakaitseasutuste ülesandeks, on selles nähtud ohtu, et protsessist, mis varasemalt keskendus kogukonna, õigusrikkuja ja kannatanu vaheliste suhete parandamisele ja taastamisele, on saanud liiga politseikeskne protsess. Sellega kaasneb risk, et politsei kätte koondub liiga palju võimu, nad nii menetlevad toime pandud tegu kui ka käituvad kohtuniku ning õigusemõistjana.⁸⁸ Samuti on probleemiks see, et kui taastava õiguse protsessi viib läbi vormis politseiametnik, ei saa me rääkida neutraalsest läbiviijast. Politsei avaliku võimu kandjana võib muuta kogu protsessi liiga ametlikuks ning pooled ei tunne ennast väljendades piisavalt vabalt.⁸⁹ Samas on Ameerika Ühendriikides Pennsylvania osariigis, kus samuti on taastava õiguse kohaldajaks politsei, uuringute käigus selgunud, et protsessis osalenud kannatanud on olnud protsessiga rahul, samuti on korduvad rikkumised vähenenud kõigi kuriteoliikide, v.a varavastaste kuritegude puhul.⁹⁰

Osapoolte rahulolu osas läbiviidud empiirilised uuringud näitavad seda, et alaealised õigusrikkujad tunnetavad taastava õiguse meetodite kasutamisel sõlmitud kokkuleppeid õiglasemana ja nad olid tulemusega rahul. Alaealiste õigusrikkujatega vesteldes leiti, et vähemad osad neist said aru, miks nii nende tegu kui ka õigusvastane käitumine üldiselt, on taunimist väärt. Ohvrid tunnetasid protsessi samuti õiglasena ning tundsid rahulolu sellest, et noort ei suunatud tavapärase kohtusüsteemi poole. Siiski ei näita uuringud, et osapoolte emotsionaalne heaolu oleks taastava õiguse meetme kasutamise järel oluliselt paranenud võrreldes tavapärase kohtumenetlusega.⁹¹ Nagu ka eelnevalt mainitud, võib see suuresti tingitud olla alaealiste õigusrikkujate veel väljaarenemata kognitiivsest võimekusest ning paljud alaealised õigusrikkujad ei olegi võimelised emotsionaalsel tasandil järeldusi tegema.

⁸⁸Livingstone, N.; Macdonald, G.; Carr, N. lk 7.

⁸⁹Winfrey, L. T. New Zealand Police and Restorative Justice Philosophy. *Crime & Delinquency*, Vol 50(2), 2004, lk 195.

⁹⁰Kim, H. J.; Gerber, J. The Effectiveness of Reintegrative Shaming and Restorative Justice Conferences: Focusing on Juvenile Offenders' Perceptions in Australian Reintegrative Shaming Experiments. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Vol 56(7), 2012, lk 1064

⁹¹Wilson, D. B.; Olaghere, A.; Kimbrell, C. S. Effectiveness of Restorative Justice Principles in Juvenile Justice: A Meta-Analysis. 2017, lk 6.

2.2.2 Vägivallakuriteod

Vägivallakuritegude ohvrite rahulolematus tavapärase kriminaalmenetlusega on viimastel aastatel viinud selleni, et ka kuritegude nagu vägistamine, liiklusurmade, mõrvade, tapmistepuhul kaalutakse üha enam taastava õiguse meetmete kasutamist.⁹² Selline tendents on saanud hulgaliselt kriitikat, sest paljude õigusteadlaste hinnangul on sellised kuriteod liiga kompleksed, et neid oleks võimalik lahendada taastava õiguse meetoditega.⁹³

Ka lähisuhtevägivalla puhul on üha enam hakatud taastava õiguse meetodite poole pöörduma. 90ndate aastate lõpul Austrias läbi viidud uuring näitas, et taastava õiguse kasutamine lähisuhtevägivalla juhtumite puhul oli tulemuslik enamasti vaid ohvri vaatenurgast, kes tundsid, et suudavad juhtunuga paremini toime tulla. Vägivallatseja osas oli tulemuslikkus siiski tagasihoidlik ning muutumine nende käitumismustrites oli pigem harv juhus. 10 aastat hiljem sama uuringut korrates oli aga märgata positiivseid muutusi ka vägivallatsejate osas. 90ndate aastate lõpul tehtud uuringus oli läbikukkunud lepituste taga piisava tugivõrgustiku puudumine – kannatanute sõnul ei olnud neil pärast lepitusprotsessi läbimist piisavalt tuge erinevatelt nõustajatelt ja organisatsioonidelt, mistõttu kordus lähisuhtevägivald taas. Hilisem uuring näitas positiivseid muutusi, mille põhjuseks on see, et on tekkinud rohkem ohvritele tuge ja nõu pakkuvaid programme ja võrgustikke. Hilisemas uuringus on lepituse läbikukkumise peamise põhjusena välja toodud vaidlused, mida ei ole võimalik lahendada, st pooled ei jõua kokkuleppeni.⁹⁴ Seega on võimalik teha järeldus, et taastava õiguse meetmed toimivad kõige efektiivsemalt koosmõjus teiste tugisorganisatsioonidega.

Kõige levinum meede, mida lähisuhtevägivalla toimepanijate suhtes lisaks karistusele rakendatakse, on erinevad vägivallast loobumise programmid. Vägivallast loobumise programmide sisuks on enamasti õpetada vägivallatsejaid tundma ära vägivaldset käitumist ning valima sellele sobiva vägivallavaba alternatiivi. Selliste programmide miinuseks on aga

⁹² Wellikoff, I. Victim-Offender Mediation and Violent Crimes: On the Way to Justice. *Cardozo Journal of Conflict Resolution*. Vol 5(1), 2003.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ Pelikan, C. On the efficacy of Victim-Offender-Mediation in cases of partnership violence in Austria, or: Men don't get better, but women get stronger: Is it still true? *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol 16(1), 2010

see, et kannatanuid kaasatakse neisse harva.⁹⁵ Siinkohal on leitud, et kõige tulemuslikum on kasutada paralleelselt nii vägivallast loobumise programme kui ka taastava õiguse meetmeid.⁹⁶ Taastava õiguse puhul on spetsialistidel võimalik keskenduda igale vägivallatsejale eraldi, täheldades nende iseloomuomadusi ja eripärasid, mis lihtsalt programmi suunates võivad tähelepanuta jääda. Taastava õiguse ja vägivallast loobumise programmid võimaldaksid ka kannatanutel, kes seda soovivad, olla vägivallatseja paranemise protsessi rohkem kaasatud. Ameerika Ühendriikides Utah'i osariigis viidi läbi uuring, kus osad lähisuhtevägivalla juhtumid saadeti 18 nädala pikkusesse vägivallast loobumise programmi ning teistele rakendati 12 nädalat vägivallast loobumise programmi ja lisaks 6 nädalat taastava õiguse sessioone taastava ringi vormis. Uuringu põhjal jõuti järeldusele, et taastava õiguse ja vägivallast loobumise programmi kombinatsioon vähendab retsidiivsust järgneva kahe aasta jooksul märgatavalt, samuti on uued toime pandud kuriteod vähem tõsised.⁹⁷ Ka vägivallakuritegude ohvrite rahulolu kohta tehtud uuringutes on leitud, et kannatanud eelistavad taastava õiguse meetmete kasutamist paralleelselt kohtumenetlusega, need kaks protsessi omasid kannatanute jaoks erinevat tähendust – kannatanud vajasis õiglustunnet ning kinnitust nii kohtust kui ka taastava õiguse meetodi raames õigusrikkujaga suheldes.⁹⁸ Selle teadmise valguses on veelgi enam selge, et taastavat õigust on kõige otstarbekam kasutada teiste mõjutusvahenditega kooskõlas.

Siiski on tugev liikumine ka taastava õiguse ja eriti lepitusmenetluse kasutamise vastu lähisuhtevägivalla juhtumites alustatud kriminaalmenetlustes. Naistevastase vägivalla ja perevägivalla ennetamise ja tõkestamise konventsiooni, mis on tuntud ka kui Istanbuli konventsioon, artikkel 48 punkt 1 sätestab, et konventsiooniosalised võtavad vajalikke seadusandlikke või muid meetmeid, et keelustada konventsiooni kohaldamisalasse kuuluvate kõigi vägivalla vormide suhtes kohustuslik alternatiivne vaidluste lahendamine, sealhulgas vahendamine ja lepitus.⁹⁹ Antud säte küll keelab vaid lepituse kasutamise kohustuslikus

⁹⁵ Mills, L.G., Barocas, B., Butters, R.P. *et al.* A randomized controlled trial of restorative justice-informed treatment for domestic violence crimes. *Nature Human Behaviour* Vol 3, 2019. lk 1284-1283

⁹⁶ *Ibidem*. lk 1290.

⁹⁷ *Ibidem*. lk 1290

⁹⁸ Van Camp, T. Victim satisfaction with restorative justice: More than simply procedural justice. *International Review of Victimology*, Vol 19(2), 2013, lk 138.

⁹⁹ Naistevastase vägivalla ja perevägivalla ennetamise ja tõkestamise Euroopa Nõukogu konventsioon - RT II, 26.09.2017, 2.

korras, kuid osad õigusteadlased on arvamusel, et Istanbuli konventsiooni mõjul liigub Euroopa lepitusmenetluse keelustamise suunas.¹⁰⁰

Taastava õiguse meetmeid kasutatakse lisaks lähisuhtevägivallale ka muude vägivallajuhtumite puhul. Juba esimesed 1995. aastal Ameerika Ühendriikides läbiviidud pilootprojektid näitasid, et raskete vägivallajuhtumite menetlemisel on nii ohvrite kui ka õigusrikkujate poolt olemas huvi näost-näkku kohtumiseks ja potentsiaalseks lepitamiseks. Pärast kohtumisi tehtud intervjuudes väljendasid kannatanud, et pärast ründajaga kohtumist tundsid nad, et ründaja ei oma enam nende üle kontrolli, samuti avaldas neile positiivset mõju ründaja nägemine tavalisesituatsioonis nn normaalse inimesena, samuti et nad tundsid vähem hirmu ja viha. Vägivallatsejad väljendasid empaatiatunnet, suurenenud arusaama oma tegude mõjust kannatanule, sisemist rahu, et nad on saanud ohvrit kuidagi aidata ning suurenenud eneseanalüüsi võimet.¹⁰¹ Siiski ei ole alust väita, et ründajaga näost-näkku kohtumine omaks sama positiivset mõju kõigile kannatanutele. Kui tegemist on ühekordse juhtumiga varasemalt omavahel võõraste isikute vahel, siis võib ohvrile tõepoolest olla kasu ründaja tavalisesituatsioonis nõ ohutuna nägemine. Samas kui tegu on korduva lähisuhtevägivalla juhtumiga, on selliste eesmärkide realiseerumine kaheldav.¹⁰²

2.3 Hinnang taastava õiguse meetmete tulemuslikkusele

Käesoleva peatüki eesmärgiks on vastata abistavale uurimisküsimusele – millised taastava õiguse meetodid on tulemuslikud ja millised mitte? Empiiriliste uuringute tulemusi koondades ja analüüsides selgus aga tõsiasi, et kõik enamlevinumad taastava õiguse meetmed, mida töös käsitleti, on ka suuremal või vähesemal määral tulemuslikud ning mitte ühegi meetodi kohta ei ole võimalik väita, et see konkreetne meetod üldse ei toimiks. Siiski ei saa öelda, et kõik taastava õiguse meetmed oleksid universaalsed ja sobiksid kasutamiseks iga juhtumi puhul, kuid üldjoontes on taastava õiguse meetmete sihipärasel ja kaalutletud kasutamisel positiivsed mõjud.

¹⁰⁰ Pettai, I.; Kaugia, S.; Narits, R. Pervägivald nõuab jõulisemat juriidilist sekkumist. Riigikogu Toimetised 31/2015, lk 163.

¹⁰¹ Umbreit, M. S.; Bradshaw, W.; Coates, R. B. Victims of Severe Violence Meet the Offender: Restorative Justice Through Dialogue. *International Review of Victimology*, Vol 6, 1999, lk 329-330.

¹⁰² Stubbs, J. Beyond apology? Domestic violence and critical questions for restorative justice. *Criminology&Criminal Justice*, Vol 7(2), 2007, lk 171-172.

Näiteks selgus uuringutest, et lepitus on kõige sobilikum taastava õiguse meede juhul, kui õigusrikkumisest ei ole puudutatud suur isikute ring, vaid ainult õigusrikkuja ja kannatanu või kui tegemist on sellise õigusrikkumisega, kus osapooled ei vaja sedavõrd palju tuge lähedaste kaasamisest. Samas taastavat nõupidamist tuleks uuringute kohaselt kasutada näiteks vägivallakuritegude puhul, kus selle meetme kasutamine on olnud kõige tulemuslikum. Kui taastavat nõupidamist läbi viia taasintegreeriva häbistamise meetodil, on see kõige efektiivsem alaealiste õigusrikkujate puhul. Heastava ringi väärtus on kõige suurem aga kogukonnakonfliktide ning kooli- ja töökeskkonnas toimunud konfliktide lahendamisel, samuti sobib heastav ring kasutamiseks pigem kuritegevuse ennetamiseks, kui kriminaalasja menetlemiseks.

Lisaks on taastava õiguse meetmed eri kuriteoliikide puhul tulemuslikud erinevatel viisidel. Kui retsidiivuse vaatenurgast on taastava õiguse meetmed mõningate uuringute kohaselt tulemuslikumad täiskasvanud õigusrikkujate puhul, siis teisi taastava õiguse eesmärke – taastada kannatanu õiglustunne, turvatunne ning aidata tal taastada õigusrikkumisele eelnenud olukord, saavutavad rohkem just alaealised õigusrikkujad. Kuriteoliikide ja taastava õiguse meetmete üleselt on uuringud siiski näidanud seda, et maksimaalse tulemuslikkuse saavutavad taastava õiguse meetmed koostoimes teiste meetmetega, näiteks sotsiaalprogrammide või tavapärase kriminaalmenetlusega.

Taastava õiguse kohta tehtud uuringute analüüsimisel tuleb arvestada ka teatud probleemkohtadega. Üheks probleemkohaks on näiteks erinevate taastava õiguse meetodite ja programmide paljusus – kõigil neist programmidest on siseriiklikust õigusest tulenevalt erinevad eeldused, piirangud ja läbiviimise kord, mistõttu on nende omavaheline võrdlemine raskendatud. Teiseks, uuringu käigus saadud negatiivset hinnangut taastava õiguse meetme toimimise kohta ei saa automaatselt tõlgendada selliselt, et see konkreetne meede ei toimi, sest probleem võib peituda hoopis meetme vääras kohaldamises.¹⁰³

Seega ei ole alust väita, et mõni taastava õiguse meede oleks teistest oluliselt silmapaistvam või tulemuslikum. Taastava õiguse meetme valikul tuleks lähtuda konkreetse konflikti osapooltest ja iseloomust. Kuna kõik taastava õiguse formaadid sobivad kasutamiseks

¹⁰³ Dignan, J. lk 132-133.

erinevates situatsioonides, on ka nende omavaheline võrdlemine raskendatud – mõnda neist tuleks kasutada ennetava meetmena, mõnda paralleelselt tavapärase kohtumenetlusega ning teisi kriminaalmenetluse asemel. Seega ei tuleks keskenduda sellele, et milliseid taastava õiguse meetmeid võtta kasutusele ja milliseid mitte, et saavutada maksimaalne tulemuslikkus. Magistritöö autori arvates tuleks maksimaalse tulemuslikkuse saavutamiseks võtta kasutusele erinevaid meetmeid ning kasutada neid oskuslikult, tehes iga juhtumi puhul eraldi hinnangu sellele, millise taastava õiguse meetme kasutamine konflikti lahendamiseks kõige otstarbekam on. Seega ei leidnud siinkohal kinnitust magistritöö sissejuhatuses püstitatud hüpotees, et kõik taastava õiguse meetmed ei ole võrdväärselt tulemuslikud. Taastava õiguse meetodite tulemuslikkust on äärmiselt keeruline võrrelda, samuti ei selgunud uuringute käigus, et mõne meetodiga oleks kaasnenud negatiivseid tagajärgi või et meetodi kasutuselevõtt ei oleks üldse mingeid muutusi kaasa toonud.

3. TAASTAV ÕIGUS EESTIS

3.1 Ülevaade kriminaalpoliitilistest arengusuundadest Eestis

Käesoleva alapeatüki eesmärgiks on anda lühiülevaade taastava õiguse kasutuselevõtust Eestis ning samuti sellest, millised on peamised taastava õigusega seonduvad karistuspoliitilised eesmärgid ja suunited Eesti õigusruumis. Lisaks käsitletakse ühiskonnas valitsevat arvamust taastava õiguse suhtes, et mõista õigusteadlaste ja teiste erialaspetsialistide arvamust taastava õiguse meetodite sobivuse kohta Eesti õigusruumi.

Eestis võeti taastava õiguse meetmed teadlikumalt kasutusele alles 2018. aastal, mistõttu on taastava õiguse temaatika Eesti õigusraamistikul küllaltki uus. Kuigi mõningad taastava õiguse meetmed olid mõjutusvahendite näol kasutusel ka varasemalt, muutus nende kasutamine teadlikumaks ning lisaks alaealistele võeti fookusesse ka taastava õiguse meetmete kasutamine täiskasvanud õigusrikkujate ja kogukondlike konfliktide puhul.¹⁰⁴ 2020. aasta suvel lõpetas esimene grupp vabatahtlikke, kelle koolitamise eest vastutab Sotsiaalkindlustusameti ohvriabi ja ennetusteenuste osakond.¹⁰⁵ Taastava õiguse valdkond areneb Eestis jõudsalt ning Sotsiaalkindlustusameti taastava õiguse teenusejuhi Annegrete Johanson sõnul on juba näha ka esimeseid positiivseid ilminguid Eesti ühiskonnale tervikuna. Samuti toob Annegrete Johanson välja, et hetkel ületab huvi teenuse vastu võimekust taastava õiguse meetmete kohaldamiseks ning käimas on aktiivne vabatahtlike väljakoolitamine, et nõudlust täita. Taastava õiguse põhimõtete kasutamise laiendamine on ka Justiitsministeeriumi üks eesmärkidest, taastavat õigust soovitakse laialdasemalt kasutusele võtta alates lasteaedadest kuni vanglasüsteemini välja.¹⁰⁶

Eestis on taastava õigusega seonduvaid teenuseid võimalik kasutada ka kriminaalmenetluse väliselt, konflikti osapoolte enda algatusel. Sotsiaalkindlustusameti kodulehelt selgub, et kui Eestis soovib kodanik taastava õiguse teenust kasutada, pääseb ta sinna nii ise kui ka suunamisega. Kui isik soovib ise taastava õiguse protsessis osaleda, peab ta eelnevalt ise veenduma, et ka teine pool on nõus protsessis osalema. Suunata saab taastava õiguse meetme

¹⁰⁴ Klaus, K. Taastavast õigusest praktikult praktikutele. Sotsiaaltöö nr 4/2020. Kättesaadav veebis: <https://www.tai.ee/et/sotsiaalto/taastavast-ogusest-praktikult-praktikutele> (24.04.2022).

¹⁰⁵ Aava, M. *op cit.*

¹⁰⁶ Sotsiaalkindlustusamet. November on pühendatud taastavale õigusele. 2020. Kättesaadav veebis: <https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/et/uudised/november-puhendatud-taastavale-ogusele> (24.04.2022)

juurde isikut näiteks lastekaitsetöötaja, prokurör, politseiametnik või tugiisik, kelle ülesandeks on muuhulgas ka osapooltele selgitada, mida konkreetne taastava õiguse meede endast kujutab. Protsessi kohta on Sotsiaalkindlustusameti kodulehel öeldud järgmist: “Kohtumisi eri osapoolte vahel viivad läbi kaks vahendajat. Vahendajad võtavad osapooltega ühendust, leppides kokku kohtumisaja. Seejärel kohtutakse kõigi osapooltega eraldi. Räägitakse juhtunust, mis mõtteid ja tundeid see tekitas ning kuidas see mõjutas osapooli. Vaadatakse ka tulevikku – mida on vaja, et tegu heastada ja tulevikus sarnast tegu vältida. Seejärel lepitakse kokku ühine kohtumine, kus arutatakse läbi samad küsimused. Sõlmitud kokkulepe saadetakse ka suunajale koos lühikese tagasisidega.”¹⁰⁷ Vahemikus 2020. aasta jaanuarist kuni 2020. aasta septembrini suunati taastava õiguse meetme kasutamisse 64 alaealistega seonduvat juhtumit ning 7 naabritevahelist konflikti.¹⁰⁸

Kuigi taastava õiguse meetmete kasutamise laiendamine on võetud üheks õiguspoliitiliseks eesmärgiks, valitseb siiski hetkel veel Eesti õigusmaastikul suunitlus karistada isikuid vanglakaristusega. Uuringute kohaselt moodustavad 79% karistustest tingimisi või reaalsed vangistused, sest see täidab nii politseinike, prokuröride, kohtunike kui ka muu elanikkonna hinnangul kõige enam karistamise eesmärgi. Kannatanu ja teo toimepanija lepitamist sealjuures hetkel karistuseesmärgina pigem ei nähta.¹⁰⁹ Eesmärk laiendada taastava õiguse põhimõtete kasutamist on kriminaalpoliitika prioriteetide all selgelt välja toodud ka dokumendi “Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030” seletuskirjas – täpsemalt, et süüteo menetluse sihiks peaks olema õigusrikkumisele eelnenud olukorra ja ohvri turvatunde taastamine, lisaks ka kahju heastamine. Eesmärgiks on seatud võimalikult palju kasutada ohvri ja kurjategija lepitamist, tagades ohvriabi ja taastava õiguse võimalused igas menetlusetapis. Lisaks plaanitakse taastava õiguse meetmeid hakata rahastama kuritegevusest saadava tuluga.¹¹⁰ Kuna nii taastava õiguse meetmete välja töötamine, teavitustöö korraldamine kui ka lepitajate, vahendajate ja teiste taastava õiguse meetmete läbiviijate koolitamine on äärmiselt kulukad protsessid, on selline lähenemine rahastuse hankimiseks äärmiselt tervitatav.

¹⁰⁷Sotsiaalkindlustusameti veebileht. Taastav õigus. Kättesaadav veebis: <https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/et/taastav-oiigus?fbclid=IwAR33tNkYAqMC8TM1SSNhobWKu5IZtPyx8RV-V76Tr6WRfheoiIBdfKM5DcA> (24.04.2022)

¹⁰⁸Johanson, A. Konfliktivahendus, taastav nõupidamine ja vabatahtlike töö. Sotsiaaltöö 4/2020.

¹⁰⁹ Sööt, M-L. Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030 seletuskiri, lk 7. Kättesaadav veebis: https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/kriminaalpoliitika_pohialused_2030_seletuskiri.pdf (24.04.2022)

¹¹⁰ *Ibidem*, lk 4.

Dokumendi “Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030” seletuskirjas on seatud üheks põhiliseks karistuspoliitiliseks sihiks ka see, et ühiskonnas tekiks suurem usaldus kogukondlike karistuste, nt üldkasuliku töö ja sotsiaalprogrammide osas, sest need nõuavad tegelikult õigusrikkujalt suuremat pingutust, kui vangistuses olek. Sealjuures peaks olema võimalus selliseid nn kogukondlikke karistusi määrata vangistuse või rahalise karistuse kõrval põhikaristusena, mitte karistuse alternatiivina.¹¹¹ Selleks, et ühiskonnas kasvaks usaldus kogukondlike karistuste ja ühtlasi ka taastava õiguse meetmete suhtes, on vajalik teha teavitustööd, et inimesed saaksid aru, mis eesmärk on erinevatel karistusalternatiividel. Kohustus teavitustööd teha on kõigil õiguskaitseasutustel, kes peavad enda poolt vastu võetud otsuste tagamaid avalikult selgitama, et ühiskond saaks karistuspoliitika põhimõtetest aru.¹¹² Eesmärgiks on läheneda õigusrikkujale personaalselt, tema vajadusi ja tausta arvestades, kaasates protsessi ka kogukonda, mis ongi üks taastava õiguse peamistest ideedest.¹¹³ Lisaks dokumendis pakutud võimalusele kohustada teavitustööd tegema õiguskaitseasutusi, võiks töö autori hinnangul tulemuslikud olla ka erinevad teemakohased sotsiaalkampaaniad, et taastava õiguse mõiste ja tähendus, samuti nende kasutamise võimalused oleksid inimestele teada.

Ohvrisõbralikkuse osas on seatud eesmärgiks põhjalikum tegelemine ohvrit ümbritsevate inimeste võrgustikuga. Sarnaselt alaealistele õigusrikkujatele on ka siinkohal rõhutatud individuaalse lähenemise vajalikkust. Üheks võtmetriiniks nimetatakse kaasavat kriminaalmenetlust, mille eesmärgiks on taastada õigusrikkumisele eelnenud olukord. See tähendab, et nii palju kui võimalik, tuleks seada eesmärgiks õigusrikkuja ja kannatanu lepitamine ning selle eesmärgi saavutamiseks on vajalik arendada ohvriabitöötajate ning ka muude kannatanute ja õigusrikkujatega kokkupuutuvate spetsialistide oskusi. Kaasava süüteomenetluse osaks on ka täiendada seadust nii, et ohvril oleks võimalik selgitada kuriteo tagajärjel talle tekkinud mõju ja avaldada arvamust, mida peaks õigusrikkuja tegema, et talle tehtu heastada. Lisaks on planeeritud laiendada ohvriabi poolt pakutavaid teenuseid nii, et taastava õiguse võimalused oleksid ohvrile kättesaadavad kogu menetluse kestel ning vajadusel ka väljaspool menetlust.¹¹⁴ Samuti on Justiitsministeerium asunud koguma kuriteoohvrite tagasisidet ning uurima kannatanute rahulolu kriminaalmenetluse protsessiga, lubades kogutud informatsiooni kasutada selleks, et täiustada nii politsei, prokuratuuri,

¹¹¹ *Ibidem*, lk 6-7.

¹¹² *Ibidem*, lk 11.

¹¹³ *Ibidem*, lk 12.

¹¹⁴ *Ibidem*, lk 22-23.

kohtute kui ka Sotsiaakindlustusameti ohvriabi tööd kannatanute huvides tegutsemisel.¹¹⁵ Nagu ka varasemalt mainitud, on ohvrikesksus ning kannatanute rahulolu kesksel positsioonil ka taastava õiguse põhimõtetes, seega on igati tervitatav see, et kannatanute rahulolu temaatikaga on riigi tasandil aktiivselt tegelema asunud. Samuti annab see lootust, et kannatanute poolt antav tagasiside annab tõuke just taastava õiguse meetodite kasutamise suunas.

Eesti ühiskonnas laiemalt on taastava õiguse kohta erisuguseid arvamusi. Taastava õiguse ekspert Jaanus Kangur on väljendanud seisukohta, et kuigi Eestis ei ole kannatanute vajadusi veel kuigi ulatuslikult uuritud, on siiski alust arvata, et need kannatanute vajadused on universaalsed ja saame siinkohal lähtuda mujal maailmas läbi viidud uuringutest. J. Kanguri hinnangul on taastava õiguse kasutamisest kõige rohkem abi just koosmõjus ka teiste mõjutusvahenditega, öeldes, et: “Kõige enam on abi taastavast õigusest kõige üldisemas mõttes, kaasates kõiki vajalikke osapooli ning rakendades kõiki vajalikke meetmeid. Kui vaja, siis vangistust, kui kohane, siis karistust, kui lubatud, siis lepitust. Mis vägivalda vähendab, on õige, ja mis mitte, on vale.”¹¹⁶ Ka kohtunik Heili Sepp leiab, et Eesti karistusseadustikus on ruumi taastava õiguse põhimõtete integreerimisele ning karistusõigust ja taastavat õigust ei tuleks vaadelda vastandlikena ega üksteist välistavana. H. Sepa sõnul lubavad karistusseadustikus sõnastatud konstruktsioonid “võimalus mõjutada süüdlast edaspidi hoiduma süütegude toimepanemisest” ja “õiguskorra kaitsmise huvid” karistust kasutada ka kahju heastamiseks ja kogukondlikku terviklikkuse taastamiseks.¹¹⁷

Peamised kriitilised seisukohad taastava õiguse kasutamise suunas on seotud lepitusmenetluse kasutamise kohta lähisuhtevägivalda kuritegude menetlemisel ning kriitika taastava õiguse muude põhimõtete ja olemuse osas ei ole kuigi palju meediakajastust leidnud. Näiteks on sotsioloog Iris Pettai oma artiklis “Taastav õigus ehk õigus kooselule saripeksjaga” väljendanud seisukohta, et vägivallatseja mõttemaailma ei ole võimalik muuta nii lühikese aja jooksul, kui seda on lepitus. Samuti arvab I. Pettai, et ohver ei ole lepitusprotsessis võrdväärne partner ning teda on lihtne manipuleerida, kaasates seeläbi ohvri

¹¹⁵Justiitsministeeriumi veebileht. Kannatanute tagasiside. Kättesaadav veebis: <https://www.just.ee/kuritegevus-ja-selle-ennetus/ohvrite-toetamine/kannatanute-tagasiside> (22.04.2022)

¹¹⁶ Kangur, J. *op cit.*

¹¹⁷Sepp, H. Halb asi, see kättemaksmine, ütles õpetaja Laur. Sirp 2020. Kättesaadav veebis: <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/halb-asi-see-kattetaksmine-utles-opetaja-laur/> (24.04.2022)

lepitusprotsessi tema tahte vastaselt ning sundides teda kooselu jätkama vägivallatsejaga.¹¹⁸ Just taastava õiguse kasutamist Eestis lepitusmenetluse kontekstis analüüsib ka järgmine alapeatükk.

3.2 Taastava õiguse kasutamine lepitusmenetluses

Lepitus on üks Eestis kauem kasutusel olnud taastava õiguse praktikaid. Siiski on taastava õiguse eksperdid väljendanud seisukohta, et lepituse mõiste on ekslik ning tegelikult oleks meetmele sobivamaks nimetuseks vahendus.¹¹⁹ Kui mujal maailmas kasutatakse lepitusmenetlust pigem alaealiste õigusrikkujate ja varavastaste süütegude menetlemiseks, siis Eesti on võtnud suuna kasutada lepitusmenetlust eelkõige lähisuhtevägivalla juhtumite menetlemiseks.¹²⁰ Kuigi Eestis on lepituse mõiste kasutusel nii kriminaal- kui ka tsiviilasjade menetlemisel, keskendub käesolev magistritöö lepituse regulatsioonile karistusõiguslikus kontekstis.

Kriminaalmenetluse seadustikus¹²¹ reguleerivad lepitusmenetlust § 203¹ ja § 203², samuti on oluliseks õigusaktiks Vabariigi Valitsuse määrus nr 6 “Lepitusmenetluse läbiviimise kord”, mis jõustus 29.01.2019¹²². Nimetatud määruse § 2 sätestab lepitusmenetluse eesmärgi, milleks on pakkuda õigusvastase teo toime pannud isikule, kahju kannatanud isikule ja vajaduse korral teistele osalistele võimalust turvalises keskkonnas ja lepitaja toel arutada toime pandud teoga seonduvaid asjaolusid ja mõjusid, et lepitusmenetluse toimumise ja vajaduse korral kokkulepitavate edasiste tegevuste abil heastada teoga kaasnenud emotsionaalset ja materiaalselt kahju, tagada kannatanu rahulolu ja vähendada riski, et õigusvastase teo toime pannud isik paneb toime uusi õigusrikkumisi.¹²³

KrMS § 203¹ lg 1 alusel saab lepitusmenetlust kohaldada siis, kui kriminaalmenetluse esemeks oleva teise astme kuriteo asjaolud on selged, kriminaalmenetluse jätkamiseks puudub avalik menetlushuvi ning pooled on omavahel leppinud. Kriminaalmenetluse

¹¹⁸Pettai, I. Taastav õigus ehk õigus kooselule saripeksjaga. Postimees, 11.03.2020. Kättesaadav veebis: <https://leht.postimees.ee/6919474/iris-pettai-taastav-ogus-ehk-ogus-kooselule-saripeksjaga> (24.04.2022)

¹¹⁹Kangur, J. *op cit.*

¹²⁰Pöder, K. Taastava õiguse meetmed perevägivalla juhtumite menetlemisel., lk 4.

¹²¹Kriminaalmenetluse seadustik - RT I, 22.12.2021, 45

¹²²Lepitusmenetluse läbiviimise kord - RT I, 26.01.2018, 23

¹²³*Ibidem.*

seadustik ei näe ette konkreetseid süüteo liike, mille puhul on lepituse kasutamine lubatud, küll aga välistatakse KrMS § 203¹ lg 2 alusel kriminaalmenetluse lõpetamine teatud juhtudel tulenevalt kannatanu vanusest, lisaks juhul, kui kuriteo tagajärjeks on inimese surm, samuti inimsusevastases ja rahvusliku julgeoleku vastases, riigivastases, ametialases, üldohtlikes ning õigusemõistmise vastastes kuritegudes.

Lepitusmenetluse protsessi kirjeldab Vabariigi Valitsuse määruse “Lepitamise läbiviimise kord” § 4, mille neljas lõige sätestab, et lepitusmenetlus koosneb kohtumiste ettevalmistamisest, osalistega eraldi kohtumisest, osapoolte ühisest kokkusaamisest, lepituskokkuleppe sõlmimisest ja vajadusel ka lepituskokkuleppe tingimuste kontrollimisest. Sealjuures on võimalik ka lepituse läbiviimine sidevahendite teel, kui see on asjaolusid arvestades vajalik ja ei kahjusta olulisel määral lepituse eesmärkide täitmist. Kui kannatanu ei soovi õigusrikkujaga kohtuda, kuid on valmis lepitajale kirjeldama toime pandud teo mõju eraldi kohtumisel, siis võib kannatanu seisukoha õigusrikkujale vahendada ka lepitaja. Sama määruse § 6 toob välja mõningad erisused, kui lepitusmenetlus toimub KrMS § 203² alusel, peamiseks erinevuseks on lepitaja kohustus suhelda lepituse vältel ka prokuratuuri või kohtuga. Sealhulgas sätestab määruse § 6 lg 8, et kui osaline võtab oma nõusoleku lepitusmenetluse läbiviimiseks tagasi või lepitusmenetluse käigus ilmnevad asjaolud, mistõttu ei ole lepituse jätkamine võimalik, saadab lepitaja prokuratuurile aruande, milles toob esile põhjused, miks lepitaja peab lepitusmenetluse jätkamist võimatuks. KrMS § 203² alusel läbiviidava lepituse käigus sõlmitud kokkuleppe sisu reguleerib Vabariigi Valitsuse määruse “Lepitamise läbiviimise kord” § 6 lg 6, mille alusel peab lepituskokkuleppe sisaldama kuriteoga tekitatud kahju heastamise korda ja tingimusi.

Nagu ka eelnevalt mainitud, on üks peamistest valdkondadest, kus Eestis lepitust kasutatakse lähisuhtevägivalla juhtumid. 2019. aasta juhtumite põhjal on leitud, et KarS § 121 lg 2 p 2 juhtumitest jõudis juhtum lepitusse vähem kui viiendikul juhtumitel ehk ligi 500 korral, ülejäänud juhtumid lahenesid muul viisil, kohtusse jõudsid juhtumitest pisut üle poolte juhtumite. Kõikide kuriteoliikide lõikes kokku lõppes menetlus leppimise tõttu 815 korral.¹²⁴ Lähisuhtevägivalla asjade lahendamisel lepitusmenetluses tegutsevad hetkel lepitajana ohvriabitöötajad, kes on läbinud vastava koolituse. Kui hetkel saavad lepitusmenetlusega

¹²⁴Sotsiaalkindlustusamet. Taastav õigus töötab kannatanu kasuks, kui selleks võimalus anda. Sotsiaalkindlustusameti ajaveeb, 23.03.2020. Kättesaadav veebis: <https://sotsiaalkindlustusamet.wordpress.com/2020/03/23/taastav-oigus-tootab-kannatanu-kasuks-kui-selleks-voimalus-anda/> (24.04.2022)

kaasnevaid hüvesid vaid need kannatanud, kelle juhtum otsustatakse lepitusse saata, siis välja soovitakse töötada ka muudatust, mis võimaldaks kannatanule lepitusteenuse osutamist olenemata kriminaalmenetluse käigust.¹²⁵ Kuna KarS § 121 lg 2 p 2 järgi kvalifitseeritavate kuritegude näol on tegu teise astme kuritegudega, mille eest karistusseadustiku eriosa ei näe karistusena ette vangistuse alammäära, siis kohaldub neile KrMS § 203¹ lg 6 ning kriminaalmenetluse lõpetab leppimise tõttu prokuratuur. Lepitusmenetluse tulemiks on lepituskokkulepe, mille eelis tavapärase kohtuotsuse ees on see, et lisaks tavapärastele seaduse alusel määratud sanktsioonidele on seal võimalik määrata süüdlasele rohkem erisuguseid kohustusi, näiteks kohustus mitte tarbida alkoholi, läbida pereteraapia või külastada psühholoogi, samuti on võimalik teha kokkuleppeid suhtluskorra osas. Kokku saavad pooled leppida ka kohustustes, mis pole juriidiliselt korrektsed, kuid prokuröri nende eiramiseks alust ei ole. Samas võib nende kokkulepete täitmine omada vägivallatsejale suuremat mõju, kui tavapärased karistusliigid.¹²⁶

Siiski kaasneb lepitusmenetlusega ka hulgaliselt probleeme. Lepitusmenetlus, mida reguleerivad KrMS § 203¹ ja § 203², lisaks Vabariigi Valitsuse määrus nr 6 “Lepitusmenetluse läbiviimise kord” on magistr töö autori hinnangul äärmiselt tugeva suunitlusega saavutada kokkulepe ning teised taastava õiguse eesmärgid, nagu näiteks ohvri toimetulek juhtunuga ning osapoolte vahetu suhtlus on jäänud tagaplaanile. Lepitusmenetluse käigus on küll ette nähtud lepitaja kohtumine kummagi osapoollega eraldi ning seejärel poolte ühine kohtumine, samuti on Vabariigi Valitsuse määruse nr 6 §-s 2 välja toodud lepitusmenetluse eesmärgina ka tagada kannatanu rahulolu ning heastada teoga kaasnenud emotsionaalset kahju, siis on hetkel põhirõhk siiski kokkuleppe sõlmimisel ning mitte osapoolte vahelisel dialoogil. Hetkel on lepitusmenetluse käigus lubatud ka lepituse läbiviimine sidevahendite teel ning ka täielikult läbi vahendaja, see tähendab, et õigusrikkuja ja kannatanu realselt ei kohtugi. Sellisel kujul lepituse läbiviimisel on küsitav taastava õiguse eesmärkide realiseerumine, pigem on tegu viisiga, kuidas pooled saavad vältida kulukat kohtumenetlust ning jõuda kiiremini kokkuleppeni. Kui kannatanu ei ole õigusrikkujaga valmis kohtuma emotsionaalsetel põhjustel ning pooltel puudub tegelik tahe näost näkku kohtumiseks ning konflikti

¹²⁵ Härmand, K. Riik toetab nii lepitamist kui ka vägivallatsejate karistamist. Eesti Rahvusringhääling, 26.09.2019. Kättesaadav veebis: <https://www.err.ee/984448/kai-harmand-riik-toetab-nii-lepitamist-kui-ka-vagivallatsejate-karistamist> (24.04.2022)

¹²⁶ Ülviiste, A. Lähisuhtevägivallakuritegudes läbiviidud kriminaalmenetluste analüüs. Riigiprokuratuur 2018, lk 18. Kättesaadav veebis: <https://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/LSV%20anal%C3%BC%C3%BCs%202018.pdf> (25.04.2022)

lahendamiseks spetsialistide toel, siis võiks see olla märk sellest, et antud juhtumi puhul lepitusmenetlus kohaldamiseks ei sobi. See ei tähenda aga seda, et kasutada ei võiks paralleelselt kohtumenetlusega mõnda teist taastava õiguse meetet.

Lisaks on töö autori arvates eriti problemaatiline eelnimetatud määruse § 6 lg 8, mille alusel juhul, kui osaline võtab oma nõusoleku lepitusmenetluse läbiviimiseks tagasi või lepitusmenetluse käigus ilmnevad asjaolud, mistõttu ei ole lepituse jätkamine võimalik, saadab lepitaja prokuratuurile aruande, milles toob esile põhjused, miks lepitaja peab lepitusmenetluse jätkamist võimatuks. Sätte selline sõnastus jätab paratamatult mulje, justkui lõppsõna lepitusmenetluse katkestamise osas oleks lepitajal ning mitte kannatanul või õigusrikkujal. Poolte, sealjuures eriti kannatanu, otsus lepitusega mitte jätkata peaks olema lõplik ning aluseks koheselt tavapärase kriminaalmenetluse juurde naasmiseks. Kuigi puuduvad alused väitmaks, et hetkel viiakse Eestis lepitusmenetlusi läbi ka nn sunniviisiliselt, tuleks siiski konkreetsemalt sätestada need asjaolud, mille ilmnemisel lepituse jätkamine ei ole võimalik ning millistel alustel saab lepitaja ise otsustada, et lepitusmenetluse jätkamine on võimatu. Selliste aluste konkreetsem sõnastamine aitaks ka lepitusmenetluse pooltel olla protsessist teadlikumad ning väldiks potentsiaalseid olukordi, kus lepitaja ja osapoolte arvamused lepituse jätkumise võimalikkusest lähevad lahku.

Eesti õigusmaastikul on ka praktikud avaldanud arvamust, et praegune lähisuhtevägivalla kuritegude menetlemine lepitusmenetluses ei vasta nõuetele. Üks juristidest, kes on korduvalt lepitusmenetluse osas kriitiliselt sõna võtnud on Tambet Laasik, kelle sõnul on praegusel kujul lepitusmenetlus suunatud sellele, et ohver teeks vägivallatsejaga koostööd ning lepiks oma ohvripositsiooniga ja liiguks oma eluga edasi. Sealjuures peab Laasik problemaatiliseks vägivallatsejate vähest suunamist kohustuslikesse programmidesse.¹²⁷ Ühe uuringu käigus paluti juristidel ja politseiuurijatel paluti hinnata viit erinevat võimalust, kuidas lähisuhtevägivalla ohvrid abistada: kohustuslikud programmid vägivallatsejatele, turvakodude rajamine, lähenemiskeeld, sotsiaalmajad naistele ja lepitamine perenõustaja juures. Lepitamisesse suhtuti kõige skeptilisemalt – seda pooldas vaid 7% politseiuurijatest ja 15% juristidest, enim toetust said kohustuslikud programmid vägivallatsejatele, mida pooldasid 57% juristidest ja 58% politseiuurijatest.¹²⁸ Sama uuringu raames selgus, et üldiselt

¹²⁷ Laasik, T. Riiklikult toetatud vägivald. Eesti Rahvusringhääling 19.09.2019. Kättesaadav veebis: <https://www.err.ee/981911/tambet-laasik-riiklikult-toetatud-vagivald> (24.04.2022)

¹²⁸Pettai, I.; Kaugia, S.; Narits, R. Perevägivald nõuab jõulisemat juriidilist sekkumist. Riigikogu Toimetised 31/2015, lk 162.

pooldavad nii juristid kui ka politseiuurijad siiski karistava regulatsiooni asemel lepitava suunitlusega regulatsiooni. Samas on välja toodud, et kuigi poolehoiu on võitnud lepitav regulatsioon, ei peeta selle all tingimata silmas lepitusmenetlust – seda peetakse uuringus osalejate arvates problemaatiliseks ning selle tõhususes ei olda kindel. Peamise probleemina tuuakse siinkohal välja kontrolli ja tagasiside puudumine, Eestis puudub kontroll selle üle, kas kokkulepped on olnud tulemuslikud ning kas ohvrile on turvalisus tagatud. Samuti peetakse liiga lühikeseks Eesti seadusandluses sätestatud pooleaastast kontrollperioodi ning leitakse, et kokkulepped on liiga üldsõnalised.¹²⁹

Ka käesoleva magistritöö teises peatükis käsitletud empiirilised uuringud toovad üldjoontes välja samasuguseid probleemkohti – lepitajate väljaõpe ja roll lepituse läbiviimisel^{130 131}, liigne suunitlus kokkuleppe sõlmimisele ning nii Eesti kui ka välisriikide õigusteadlased on skeptilised lähisuhtevägivalla juhtumite lahendamise võimalikkusest taastava õiguse meetodeid kasutades. Need võimalikud probleemkohad ei tähenda aga seda, et tuleks tähelepanuta jätta empiiriliste uuringutega tõestatud lepitusmenetluse positiivsed aspektid ning seda just osapoolte rahulolu¹³² ning retsidiivsuse¹³³ osas. Seega näitavad empiirilised uuringud, et lepitus on tulemuslik taastava õiguse meede ning seega on ka Eesti kontekstis alustatud taastava õiguse integreerimisel õigest meetodist. Praegu kasutusel olevat lepituse formaati välisriikide kogemusele tuginedes edasi arendades ning selle fookust teadlikumalt taastava õiguse eesmärkidele saavutamisele suunates, on tulevikus võimalik lepitusmenetlust veelgi edukamalt kasutada. Teadlikkuse all peab magistritöö autor siinkohal silmas, et lepituse protsess ja osapoolte dialoogi tuleks teadlikult suunata õigusrikkumisele eelnenud olukorra taastamisele ning osapoolte ärakuulamisele ning vähem kokkuleppe sõlmimisele.

Nii Eesti praktika kui ka mujal maailmas läbiviidud empiirilised uuringud¹³⁴ näitavad ka seda, et lepitusmenetlus või tavapärane kohtumenetlus ei ole eraldiseisvalt piisavad, et tagada maksimaalne tulemuslikkus ning parima tulemuse tooksid kaasa tavapärasele kohtumenetlusele või lepitusmenetlusele lisameetmena kasutatavad taastava õiguse programmid. Lepitusmenetluse näol on küll tegu taastava õiguse meetmega, kuid tulenevalt selle suunitlusest saavutada kokkulepe ning lühikesest kestvusest, oleks efektiivsem siiski

¹²⁹*Ibidem*. lk 163-164

¹³⁰ Van Camp, T.; Wemmers, J. A. lk 137.

¹³¹ Choi, J. J.; Gilbert, M. J. lk 223.

¹³² Latimer, J. *et al.* lk 137.

¹³³ Jonas-van Dijk, J. *et al.* lk 952.

¹³⁴Pelikan, C. *op cit.*

pooled lisameetmena suunata ka pikemaajalisse taastava õiguse programmi. Eestis on kasutusel vaid neli programmi lähisuhtes vägivalda kasutanud isikutele. Nendeks on kriminaalhoolduse käigus ja vanglas kasutatav sotsiaalprogramm “Pere- ja paarisuhte vägivalda vähendamine”, MTÜ Vaiteri poolt pakutavad programmid “Hoolivad isad” ja “Vägivalda kasutavad naised” ning EELK Perekeskuse ja MTÜ Hingekeele poolt pakutavad sotsiaalprogrammid “Sisemine kindlus” ja “Löömata teekond”.¹³⁵ Need programmid aga ei vasta oma olemuselt taastava õiguse meetmete nõuetele, kuna neisse on kaasatud vaid vägivallatseja, kannatanu osalust nendes programmides ette nähtud ei ole. Seega võiks siinkohal mõelda ka selliste järelprogrammide loomisele, mis kasutavad taastava õiguse meetodeid ning võimaldavad nii ohvri kui ka õigusrikkuja osavõttu.

Ka 2021. aastaks planeeritud kriminaalmenetluse revisjoni käigus arutleti suuresti just lepitusmenetlusega seonduvate sätete üle. Kriminaalmenetluse revisjoni raames võeti eesmärgiks muuta kriminaalmenetluse seadustikku selliselt, et see võimaldaks taastava õiguse meetmete laialdasemat kasutust. Kriminaalmenetluse seadustiku ja teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu seletuskirja ühe eesmärgina on välja toodud menetleja võimaluste laiendamine kriminaalmenetluse mittealustamiseks või lõpetamiseks, kui puudub avalik menetlushuvi, kriminaalmenetluse läbiviimine ei ole mõistlik või kus karistus ei täidaks eesmärki. Üheks võimaluseks, kuidas eesmärki täita, on luua võimalus kriminaalmenetluse alustamata jätmiseks menetluseelse lepituse abil, võimaldades teatud liiki vaidlused lahendada juba enne kriminaalmenetlust ja seda just taastava õiguse põhimõtteid rakendades.¹³⁶ Selleks plaanitakse lisada kriminaalmenetluse seadustiku § 199 lg-le 2¹ punkt 2, mis võimaldab kriminaalmenetlus leppimise tõttu alustamata jätta nii, et KrMS § 203² sätestatud formaalset lepitusmenetlust kohaldama ei peaks. Eeldused, mis peaksid olema selleks täidetud on vastavus KrMS § 203¹ lõikes 1 sätestatud eeldustele ning lisaks teo toime pannud isiku ja kannatanu nõusolek. Sellise võimaluse pakkumine tagaks juhtumi kiirema lahendamise, samuti väldiks osapoolte sildistamist, mis kriminaalmenetluse alustamisega kaasas käib. Kui leppimisprotsess ebaõnnestub, võimaldatakse naasta tavapärase kriminaalmenetluse juurde. Siinkohal tuleks menetluse alustamata jätmisel arvestada esmalt

¹³⁵Kass, V. Ülevaade vägivallast loobumise toetamise teenusest Eestis 2020. aastal. Sotsiaalkindlustusamet 01.12.2020. Kättesaadav veebis: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kass_v_2020_ulevaade_vagiva_llast_loobumise_toetamise_teenustest_eestis.pdf (24.04.2022)

¹³⁶ Kriminaalmenetluse seadustiku ja teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu seletuskiri. Kättesaadav veebis: [https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/d10291ef-980a-4b1d-8852-bab30d7e25f3/Kriminaalmenetluse%20seadustiku%20muutmise%20ja%20sellega%20seonduvalt%20teiste%20seaduste%20muutmise%20seadus%20\(kriminaalmenetluse%20seadustiku%20revisjon\)](https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/d10291ef-980a-4b1d-8852-bab30d7e25f3/Kriminaalmenetluse%20seadustiku%20muutmise%20ja%20sellega%20seonduvalt%20teiste%20seaduste%20muutmise%20seadus%20(kriminaalmenetluse%20seadustiku%20revisjon)) (24.04.2022)

kannatanu huvidega ning hoiduma menetluseelse lepituse kohaldamisest, kui on oht, et kannatanu on õigusrikkuja mõju all.¹³⁷

Lepitusteenuse kasutamise võimaluse laiendamiseks plaanitakse kriminaalmenetluse revisjoni käigus KrMS §-i 203² muuta nii, et sätte esimesest lõikest jäetakse välja viide KrMS § 203¹ lg-le 1. Selle tulemusena saab prokuratuur isikud lepitusse suunata ka siis, kui menetluse lõpetamiseks leppimise tõttu alust ei ole. Kui varem oli lepitusteenus võimaldatud ainult nendel juhtudel, kus ühtlasi võis ka menetluse lõpetada, siis nüüd plaanitakse võimaldada seda teenust kõigile kannatanutele ning seda ka juhul, kui paralleelselt jätkub ka kriminaalmenetlus.¹³⁸

Kriminaalmenetluse revisjoniga plaanitavad muudatused, mis võimaldaks kriminaalmenetlus leppimise tõttu alustamata jätta nii, et formaalset lepitusmenetlust kohaldama ei peaks, lahendavad nii mõnegi eelnevalt käsitletud lepitusmenetlusega seonduvatest kitsaskohtadest. Selline muudatus kriminaalmenetluse seadustikus oleks kõige kohasem juhtumite puhul, kus kuriteokoosseis on küll olemas, kuid tegemist pole raske ja keerulise juhtumiga, vaid näiteks esmakordne ja madala riskiga lähisuhtevägivalla juhtum. Sellisel juhul oleks pooltel võimalus olla oma kokkuleppe sisus vabamad, kuna lähtuma ei pea seadusega ettenähtud karistusraamidest. Lisaks võimaldaksid plaanitavad muudatused lepitusteenust pooltele võimaldada ka siis, kui leppimise tõttu menetluse lõpetamiseks alust ei ole. Seega oleks võimalik paralleelselt läbi viia nii tavapärasest kohtumenetlust kui ka toetava meetmena lepitust, mis on ka empiiriliste uuringute väitel kõige efektiivsem viis taastava õiguse meetmete kasutamiseks. Ka siinkohal oleks autori arvates mõistlik laiendada pakutavate taastava õiguse teenuste ringi nii, et ainus võimalus ei oleks paralleelselt kriminaalmenetlusega kohaldada lepitust, vaid ka teisi taastava õiguse meetmeid, mis võimaldavad suurema tugivõrgustiku kaasamist.

Siinkohal näeb töö autor potentsiaali laiendada ka menetluseelse lepituse puhul pakutavate teenuste ringi nii, et valikus oleks ka muud taastava õiguse meetmed peale lepituse formaadi, vaid lähtuvalt kuriteo iseloomust ka näiteks taastav nõupidamine või heastav ring. Nii saaksime edukalt ära kasutada suuremal hulgal võimalusi, mida taastav õigus pakub just eelkõige osapoolte rahulolu ja õigusrikkumisele eelnenud olukorra taastamise osas.

¹³⁷ *Ibidem*, lk 54-55.

¹³⁸ *Ibidem*, lk 55.

Varasemalt analüüsitud empiirilised uuringud taastava nõupidamise ja heastava ringi kohta näitasid, et osapoolte rahulolule aitavad oluliselt kaasa näiteks tugivõrgustiku kaasamine protsessi¹³⁹ ja õigusrikkuja kogukonda tagasi aktsepteerimine (taasintegreeriv häbistamine)¹⁴⁰. Kui siinkohal keskenduda vaid kitsalt lepitusteenuse pakkumisele, ei ole võimalik maksimaalselt taastava õiguse meetodite poolt pakutavat ära kasutada.

3.3 Taastav õiguse kasutamine töös alaealiste õigusrikkujatega

Alaealiste õigusrikkujatega tegelemise osas on viimastel aastatel toimunud olulised muudatused – kui varasemalt keskenduti alaealise karistamisele ja olemas olid alaealiste komisjonid, siis alates 2018. aastast on toimunud oluline mõtteviisi muudatus ning on võetud selge suunitlus taastava õiguse meetmete rakendamiseks.¹⁴¹ Politseinikke koolitati aastatel 2016-2017 ning koolituste sisuks oli see, kuidas läbi viia konfliktivahendust ja juhtumiarutelu, lisaks omandasid noorsoopolitseinikud oskuse valida alaealise õigusrikkujate puhul sobivaim mõjutusvahend.¹⁴² Alaealiste õigusrikkujate puhul on taastava õiguse meetme läbiviijaks enamasti politseiametnikud¹⁴³, kuid see võimekus on ka vabatahtlikel vahendajatel ning lastekaitse- ja noorsootöötajatel.¹⁴⁴ Eestis on sätestatud alaealiste õigusrikkujatega tegelemisele erikohtlemise põhimõtted¹⁴⁵:

1. Alaealise õigusrikkuja puhul tuleb kasutada nende arengust lähtuvaid ning kasvatuslikke mõjutusvahendeid, karistamisele tuleks eelistada mittekaristuslikke mõjutusvahendeid;
2. Sekkumine peab olema individualiseeritud, see tähendab, et sekkumise valikul tuleb arvestada alaealise vajaduste ja riskidega;

¹³⁹ Barnes, G. C.; Hyatt, J. M.; Angel, C. M.; Strang, H. Sherman, L. W., lk 121.

¹⁴⁰ Kim, H. J.; Gerber, J. lk 1064

¹⁴¹ Mihkels, D. Vangistuse ja trahvide määramise asemel pandi lapspäti oma tehtud kahju heastama. “See töötab!” kinnitavad eksperdid. Eesti Päevaleht 07.01.2019 Kättesaadav veebis: <https://epl.delfi.ee/artikkel/84946383/vangistuse-ja-trahvide-maaramise-ase-mel-pandi-laps-pati-oma-tehtud-kahju-heastama-see-tootab-kinnitavad-eksperdid> (24.04.2022)

¹⁴² Klaus, K., lk 63.

¹⁴³ Tani-Jürisoo, K. (koost.), lk 7.

¹⁴⁴ Sotsiaalkindlustusamet. Taastav õigus töötab kannatanu kasuks, kui selleks võimalus anda. Sotsiaalkindlustusameti ajaveeb, 23.03.2020. Kättesaadav veebis: <https://sotsiaalkindlustusamet.wordpress.com/2020/03/23/taastav-oigus-tootab-kannatanu-kasuks-kui-selleks-voimalus-anda/> (24.04.2022)

¹⁴⁵ Tani-Jürisoo, K. (koost.), lk 8.

3. Sekkumine peab olema minimaalne ning proportsionaalne toimepandud teoga, samuti tuleks reageerimise intensiivsuse valikul arvestada alaealise riskitaset.

Alaealistele ja noortele täiskasvanutele kohaldatavaid mõjutusvahendeid reguleerib ka karistusseadustiku¹⁴⁶ § 87, mille esimese lõike alusel võib kohus vähemalt neljateist-, kuid alla kaheksateistaastaselt kuriteo toime pannud isikule, kelle kõlbelise ja vaimse arengu tase ning võime oma teo keelatusel aru saada on piiratud, kohaldada järgnevaid mõjutusvahendeid: hoiatus, sotsiaalprogramm, kuriteoga tekitatud kahju hüvitamine või heastamine, sõltuvus- või muu ravi, lepitusteenus, allutamine käitumiskontrollile, üldkasulik töö, liikumisvabaduse piirang, kinnisesse lasteasutusse paigutamine või muu asjakohane isiku poolt vabatahtlikult võetav kohustus. Sama sätte teine lõige sätestab mõjutusvahendid, mida saab kohaldada väärteo toime pannud alaealistele, mille meetmed on üldjoontes samad, kuid sel juhul ei saa noort allutada käitumiskontrollile. Nii mõnigi neist meetmetest, näiteks sotsiaalprogramm, lepitusteenus ning muud vabatahtlikult võetavad kohustused, võimaldaks kasutada ka taastava õiguse meetmeid.

Taastava õiguse meetmetest on alaealiste õigusrikkujate puhul Eestis kasutusel nii lepitusteenus, juhtumiarutelu kui ka konfliktivahendus.¹⁴⁷ Juhtumiarutelu ja konfliktivahendus sarnanevad oma olemuselt esimeses peatükis käsitletud taastavale nõupidamisele ja heastavale ringile. Vahemikus 2020. aasta jaanuarist septembrini suunati konfliktivahendusse või taastavasse nõupidamisse 64 alaealise õigusrikkujaga seotud juhtumit.¹⁴⁸ Üks võimalus taastava õiguse meetme kasutamiseni jõudmiseks on Sotsiaalkindlustusameti vabatahtlike vahendajate süsteemi kaudu, milleks tuleb läbida järgmised sammud¹⁴⁹:

1. Esmalt on vaja et osapooled Sotsiaalkindlustusameti vabatahtlike vahendajate juurde suunatakse, suunajaks võib olla näiteks politseiametnik, õpetaja, noorsoo- või lastekaitsetöötaja või nõustaja;

¹⁴⁶ Karistusseadustik - RT I, 21.05.2021, 9

¹⁴⁷ Tani-Jürisoo, K. (koost)., lk 15.

¹⁴⁸ Johanson, A. Konfliktivahendus, taastav nõupidamine ja vabatahtlike töö. Sotsiaaltöö 4/2020, lk 22.

¹⁴⁹ Sotsiaalkindlustusameti brošüür. Taastava õiguse põhimõttel konfliktide lahendamine. Kättesaadav veebis: <https://media.voog.com/0000/0043/9719/files/2020-03-11%2019-40%20Taastava%20%C3%B5iguse%20p%C3%B5him%20%C3%B5ttel%20konfliktide%20vahendamine.pdf> (25.04.2022)

2. Seejärel peab suunaja selgitama osapooltele vahenduse olemust ning täitma nõusoleku lehe;
3. Suunaja edastab nõusolekulehe Sotsiaalkindlustusametile koos lühikirjeldusega juhtumist;
4. Sotsiaalkindlustusameti vabatahtlik suunab juhtumi vahendusse, andes kahe kuu möödudes progressi kohta tagasiside suunajale;
5. Kui on jõutud kokkuleppe sõlmimiseni/mittesõlmimiseni, siis teavitab Sotsiaalkindlustusameti vabatahtlik sellest suunajat.

Sotsiaalkindlustusameti poolt pakutav teenus vastab magistritöö autori hinnangul praegusel kujul igati taastava õiguse põhimõtetele, täidetud on vabatahtlikkuse nõue, samuti kaasatakse protsessi lisaks õigusrikkujale ja kannatanule ka teisi osapooli või tugiisikuid, kelle kohalolek võib aidata juhtumit lahendada. Siinkohal on aga äärmiselt oluline just suunaja roll, kuna hetkel on ainus võimalus konfliktivahenduse või taastava nõupidamiseni jõuda läbi suunaja. Seega peavad sellise süsteemi toimimiseks olema vastava koolituse ja väljaõppe läbinud kõik potentsiaalsed suunajad: politseiametnikud, lastekaitsetöötajad, õpetajad, noorsootöötajad ja tugiisikud. Sellise hulga inimeste koolitamine ja väljaõppe tagamine on aga aeganõudev, kulukas ja keeruline, mis võib viia selleni, et taastava õiguse meetmete kättesaadavus võib muutuda piirkonniti ebavõrdseks. Eestis läbiviidud uuringud on seda väidet ka kinnitanud, tuues välja, et politseiametnikud ei ole kuigi aktiivsed juhtumite konfliktivahendusse suunamisel ja taastava õiguse meetmete kasutamisel, siinkohal on põhjuseks ilmselt puudulik väljaõpe ja vähesed teadmised taastavast õigusest.¹⁵⁰

Mõningaid meetmeid, näiteks juhtumiarutelu, viivad läbi ka vastava koolituse läbinud politseiametnikud. Juhtumiarutelu sisuks on vestlus alaealise õigusrikkuja ja noorsoo- või piirkonnapolitseainiku vahel, seal ei osale kolmandaid isikuid (võimalik lapsevanemate osalus) ning tavaliselt on tegemist ühekordse kohtumisega.¹⁵¹ Kuigi sellise meetme puhul on saavutatavad mõningad taastava õiguse eesmärgid nagu õigusrikkuja poolne vastutuse võtmine ja kokkulepe selle heastamiseks, siis ei saa seda siiski täielikult taastava õiguse meetmeks lugeda, kuna puudub kokkupuude kannatanuga. Samas võib tegu olla mõjusa ning kaudselt taastava õiguse mõjutustega meetmena juhtudel, kus otsest kannatanut ei olegi

¹⁵⁰ Klaus, K. Taastavast õigusest praktikult praktikutele. Sotsiaaltöö nr 4/2020.

¹⁵¹Tani-Jürisoo, K. (koost), lk 31.

(näiteks alaealise poolt alkoholi või tubakatoodete tarvitamine, prügi maha viskamine, liiklusrikkumised). Politseiametnikud viivad läbi ning algatavad ka konfliktivahendusi, seda nii operatiivselt sündmuskohal kui ka vajadusel hilisemal kokkulepitud ajal. Politseiametniku poolt läbiviidud konfliktivahendus toimub tavaliselt ühe 45-60 minutilise sessioonina, kuid kui politseiametnik tunneb, et juhtumi puhul ühest sessioonist ei piisa, on tal võimalus eelnevalt nimetatud protsessi järgides suunata juhtum edasi lepitusteenistuse töötajale.¹⁵² Sellisel kujul läbi viidav konfliktivahendus täidab taastava õiguse meetme eesmärgi ja nõudeid, kaasatud on ka kannatanu. Siiski on küsitav, kas kõigil politseiametnikel on pädevus operatiivselt sündmuskohal konfliktivahendust läbi viia, samuti ei pruugi üks sessioon olla piisavalt tulemuslik.

Politseiametnikud viivad läbi ka kahjuvahendust. Kui konfliktivahendust kasutatakse siis, kui heastatavat kahju ei ole võimalik välja tuua¹⁵³, siis kahjuvahendust rakendatakse juhul, kui tekkinud on ka selge kahju. Konfliktivahendus hõlmab endas eelvestlusi osapooltega ning ühis konfliktivahendussessiooni, kehtivad kõik taastava õiguse meetme kasutamise eeldused (vabatahtlikkus, selgus süüküsimuses jne). Toimub üks kahjuvahenduskohtumine, kus lisaks kannatanule ja õigusrikkujale võivad osaleda ka lapsevanemad ja lastekaitsetöötaja. Hiljem toimub ka üks järelkohtumine, kus kontrollitakse rahulolu kokkuleppega ja selle täitmist, sealjuures on politseiametnikul võimalus suunata juhtum edasi lepitusteenistuse töötajale.¹⁵⁴

Viimase meetmena on politseiametnike poolt kasutusel ka taastav nõupidamine, kus osalevad lisaks kannatanule ja õigusrikkujale ka nende toetuisikud, perekond, sõbrad, asjakohased ametnikud ja muud kogukonnaliikmed, keda sündmus on mõjutanud või kelle panus on konflikti lahendamiseks vajalik. Lähtutakse põhimõttest, et ametnike osakaal ei tohi ületada kaasatud lähedaste hulka. Kannatanu ei pea siinkohal olema üksikisik vaid kannatanu rolli võib kanda ka laiem kogukond. Ka taastava nõupidamise puhul viiakse läbi eelkohtumised osapooltega ning seejärel üks taastav nõupidamine, mis vastab eelmistes peatükkides kirjeldatud taastava nõupidamise kriteeriumitele. Soovituslik on ka üks järelkohtumine, samuti on ka siin võimalus politseiametnikul suunata juhtum edasi lepitusteenistusse.¹⁵⁵

¹⁵²*Ibidem*, lk 56-58.

¹⁵³*Ibidem*, lk 55.

¹⁵⁴*Ibidem* lk 61-62.

¹⁵⁵*Ibidem* lk 72-75.

Politseiametnikud on väljendanud, et eelpool mainitud taastava õiguse meetmed on nende silmis olnud ka tulemuslikud. Lõuna Prefektuuri politseikapten Kert Kotkase sõnul ei tehta enam ammu alaealistele trahve, mille maksaksid tegelikult kinni tema vanemad, vaid keskendutakse uutele mittekariistuslikele mõjutusvahenditele. Kotkase väitel ei olnud aasta jooksul tema juurde tagasi sattunud mitte ükski nendest noortest, kelle peal uut praktikat on kasutatud. Ka sotsiaalkindlustusameti ohvriabitöötaja Evelin Müürel on väljendanud positiivseid emotsioone ja näinud pealt, kuidas kannatanuga kohtumine alaealisele õigusrikkujale positiivset mõju avaldab ja ta oma tegude eest vastutust võtma paneb.¹⁵⁶

Siiski on näha suunitlust, mis paneb üsna suure vastutuse politseiametnikele. Probleemaatiline on see, kui keegi soovib taastava õiguse meetet kasutada väljaspool politseid või õigussüsteemi. Seega on ekspertide arvates just töös alaealistega vajalik võtta suund koolitamaks ka haridustöötajaid, et konflikte saaks lahendada koolikeskkonnas ka omaalgatuslikult ilma politseid või muid õigusorganeid kaasamata. Välja on toodud mure, et puudub veebileht või muu allikas, mis koondaks info taastava õiguse meetmetest ning nende kasutusvõimalustest ning kus oleks selgelt määratletud, kuidas ja kuhu peaks isik pöörduma konflikti lahendamiseks ilma politsei, kohaliku omavalitsuse või õigusorganite sekkumisega. Hetkel on info leidmine raskendatud, see on killustunud erinevate asutuste kodulehtedele ning puudub ühesugune arusaam ja praktika, infot otsides leiavad kodanikud vaid erinevaid bakalaureuse- ja magistritöid, mis tekitavad mõistetes veelgi enam segadust.¹⁵⁷ Ka käesoleva magistritöö autor nõustub selle väitega, sealjuures ei hõlma see probleem mitte ainult alaealiste õigusrikkujate temaatikat vaid taastava õiguse kättesaadavust üldiselt – info on killustatud ja raskesti kättesaadav, puudub ühtne mõistetesüsteem ning puudulik on laiem teavitustöö ühiskonnas. Siiski, kui võtta arvesse ka taastava õiguse temaatika uudsust, on need probleemid mõistetavad ning aja jooksul lahendatavad.

Liigne sõltuvus politseisüsteemist toob endaga kaasa teisigi probleeme. Hetkel on politseiametnikud peamiseks taastava õiguse meetme juurde suunajateks, samuti viivad nad läbi enamusi pakutavatest taastava õiguse teenustest ning on ka otsustajateks selles osas, kas juhtum tuleks suunata edasi Sotsiaalkindlustusameti lepitusteenuse juurde. Ka erialakirjanduses on ühe probleemina välja toodud taastava õiguse protsessi liigse tuginemise politseisüsteemile, eriti just alaealiste õigusrikkujatega tegelemisel. Taastava õiguse

¹⁵⁶Mihkels, D. *op cit.*

¹⁵⁷Klaus, K., lk 64.

ekspertide hinnangul on üheks ohukohaks liigse võimu koondumine politseiametnikele, kuna nemad otsustavad nii menetluse alustamise kui ka käigu, samuti kinnitavad lõpptulemuse.¹⁵⁸ Teiseks probleemiks on politsei kui vormikandja mittesobivus taastava õiguse meetmete läbiviijaks, sest selliste taastava õiguse meetmete nagu taastav nõupidamine või heastav ring läbiviijaks peaks olema erapooletu ning neutraalne vahendaja. Politseiniku poolt läbiviidav protsess võib osutada poolte jaoks liiga ametlikuks ning taastava õiguse eesmärgid jäävad realiseerimata, sest pooled ei saa ennast piisavalt vabalt väljendada.¹⁵⁹

Lisaks sellele on töö autori arvates problemaatiline ka politseiametnike väljaõpe ning potentsiaalne liigne töökoormus. On äärmiselt keeruline tagada väljaõpe kõigile politseiametnikele nii, et tagada ühtlane kvaliteet taastava õiguse meetmete rakendamisel. Kuna politseiametnikele väljatöötatud juhendmaterjal¹⁶⁰ on kirjeldatud ka võimalus viia läbi konfliktivahendusi operatiivselt sündmuskohal, peavad pädevad sellise meetme läbiviimiseks olema pea kõik patrullpolitseinikud, samas on sellise võimekuse saavutamine autori hinnangul küllaltki ebareaalne. Praegusel juhul viiakse taastava õiguse meetmeid läbi enamasti ühekordse kohtumisena, mis ei pruugi saavutatud eesmärkideni jõudmiseks olla piisav. Tulenevalt politseiametnike niigi suurest töökoormusest on aga ebamõistlik oodata, et politseiametnike poolt hakataks läbi viima mitmeid taastava õiguse sessioone. Samas on uuringud näidanud aga just seda, et taastava õiguse meetmete kohaldamisel on kõige tulemuslikumad korduvad kohtumised ja pikemaajalisem programm. Ühe kohtumise formaadi puhul tõusetub sama oht, mis lepitusmenetluse puhul, et kohtumise põhiohk kulub siiski kokkuleppeni jõudmisele ja selle sõnastamisele ja vähem jääb aega poolte ära kuulamisele.

Ka välisriikides läbiviidud empiirilised uuringud alaealiste õigusrikkujate osas on ühe probleemkohana välja toodud liigset sõltuvust politseisüsteemist¹⁶¹, sealjuures nähakse ka mujal maailmas ohtu võimu liigses koondumises politseiametnikele ning oht, et politseiametnik ei ole vormi- ning avaliku võimu kandjana piisavalt neutraalne, et taastava õiguse meetmeid läbi viia¹⁶². Tuleb siiski nentida, et muus osas näitavad nii mujal maailmas läbi viidud uuringud kui ka Eesti õigusruumi senine praktika pigem seda, et positiivsed

¹⁵⁸ Rodriguez, N. lk 373.

¹⁵⁹ Winfree, L. T., lk 195.

¹⁶⁰Tani-Jürisoo, K. (koost). lk 31.

¹⁶¹ Rodriguez, N. lk 373.

¹⁶²Winfree, L. T. lk 195.

aspektid, mis kaasnevad alaealiste poolt toime pandud õigusrikkumiste menetlemisega taastava õiguse meetodeid kasutades, kaaluvad üle välja toodud probleemkohad. Välisriikide uuringud näitavad, et mida nooremas vanuses on õigusrikkuja, kelle juhtum lahendatakse taastava õiguse meetodeid kasutades, seda suurem on tõenäosus, et isik käitub edaspidi õiguskuulekalt.¹⁶³ Nagu eelnevalt analüüsitud, on seda põhimõtet kinnitanud ka Eesti praktika alaealiste õigusrikkujatega tegelemisel – politseiametnike sõnul juhtub harva seda, et alaealine, kelle peal on kasutatud taastava õiguse praktikaid satub nende juurde ka teist korda.¹⁶⁴ Empiirilised uuringud näitavad, et alaealiste õigusrikkujate puhul on asjakohasemad meetmed taastav nõupidamine ja heastav ring, kuhu on kaasatud rohkem tugivõrgustikku¹⁶⁵, lepitust kasutatakse alaealiste puhul pigem harvem. Sama suunitlust on näha ka Eesti õigusruumis, seega on Eestis kasutusele võetud taastava õiguse meetmed vähemalt alaealiste õigusrikkujatega tegelemisel igati õigustatud ning neid toetavad ka läbiviidud empiirilised uuringud.

Alaealistele ja noortele kohaldatavaid mõjutusvahendeid reguleeriv KarS § 87 sõnastus võimaldab töö autori hinnangul taastava õiguse meetmete kasutamise alaealiste õigusrikkujate poolt toime pandud rikkumiste lahendamiseks. Sättes on mõjutusvahenditena välja toodud muuhulgas ka sotsiaalprogramm, kuriteoga tekitatud kahju hüvitamine või heastamine, lepitusteenus ja üldkasulik töö, mis on ammendav, et nende mõjutusvahendite all mõista ka selliste taastava õiguse meetmete nagu taastava nõupidamise või heastava ringi kasutamise. Arvestades ka seda, kui lai ring taastava õiguse meetmeid on juba praegu alaealiste poolt toime pandud rikkumistega tegelemisel kasutuses, ei ole siinkohal vajadust muudatuste tegemiseks seaduse tasandil. Hetkel kasutusel olevad meetmed: lepitusteenus, juhtumiarutelu, konfliktivahendus, kahjuvahendus ja taastav nõupidamine, on autori hinnangul ammendavad, kasutusel on pea kõik taastava õiguse meetmed, mis ka empiirilistes uuringutes tulemuslikuks on hinnatud. Ka viis, kuidas neid alaealiste õigusrikkujate puhul kasutatakse, vastab mujal maailmas välja töötatud mudelitele ja praktikatele. Järgmiseks sammuks võikski siinkohal olla olemasolevate meetmete kasutamise kinnistamine ning pidev töö spetsialistide väljakoolitamisel. Selleks, et vähendada politseiametnike töökoormust ning muuta taastava õiguse meetmed rohkem kättesaadavaks, tuleks luua rohkem võimalusi, kuidas taastavast õigusest abi saada ilma politsei või muude õiguskaitseasutuste sekkumiseta.

¹⁶³ Bergseth, K. J.; Bouffard, J. A. lk 1068-1069.

¹⁶⁴ Mihkels, D. *op cit.*

¹⁶⁵ Rodriguez, N., lk 373.

Seega võiks suuremat rõhku panna noorsoo- ja lastekaitsetöötajatele, samuti haridusasutuste töötajatele, kes võiks samuti olla taastava õiguse meetmete kohaldamisel rohkem kaasatud. Sealjuures võiks haridusasutuste töötajate suurem kaasatus olla üheks võtmeteguriks alaealiste õigusrikkumiste ennetamisel. Seda toetavad ka analüüsitud empiirilised uuringud¹⁶⁶, mis on läbi viidud heastava ringi meetodi kasutamisel koolides.

Dokumendis “Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030” on suuresti keskendutud just alaealiste õigusrikkujatega seonduvatele eesmärkidele. Dokumendis on kriminaalpoliitika visiooni ja eesmärgi esimene punkt sõnastatud järgmiselt: “2030. aastal on Eestis turvaline ja õiglane ühiskond, mille sõltumatu, tõhusa, nutika ja ohvreid abistava kriminaaljustiitsüsteemiga puutub kokku vähe lapsi ja noori. Sõltlased ja vaimsete häiretega õigusrikkujad saavad vajalikku abi. Toimib õigusrikkumisi vähendav karistussüsteem koos karistusalternatiividega. Raske vägivallakuritegevus väheneb Euroopa kiireimas tempos.”¹⁶⁷ Sellisest eesmärgipüstitusest võib välja lugeda suunitluse võtta kasutusele üha rohkem taastava õiguse meetmeid ja seda just alaealiste ja noorte õigusrikkujate suhtes. Eraldi on sõnastatud eesmärk ka alaealiste õigusrikkujate õigusrikkumiste spiraali sattumise ennetamiseks, seda eesmärki plaanitakse saavutada kooskõlas taastava õiguse põhimõtetega. Alaealiste õigusrikkujatega seonduvad süüteomenetlused plaanitakse muuta osaliste koostööpõhiseks, pakkudes karistussüsteemiväliseid lahendusi ja programme.¹⁶⁸

Täpsemad ettepanekud, mida on eelmainitud dokumendis “Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030” alaealiste õigusrikkujate puhul taastava õiguse kontekstis tehtud, on järgmised: esiteks lasub kohustus taastava õiguse põhimõtted kasutusele võtta koolidel, kes peaksid nende abil õpetama noortele vajalikke sotsiaalseid oskuseid kuritegevusest hoidumiseks. Noortekampade poolt toime pandud õigusrikkumiste ennetamiseks on välja käidud idee korraldada kohtueelse menetluse ajal ümarlauakohtumisi, kus osalevad politseiametnikud, prokuratuur, lastekaitse ja muud vajalikud ametnikud, kes saaks toetada alaealist hilisema kohustuse kandmise ajal. Lisaks on rõhutatud põhimõtet, et iga alaealist õigusrikkujat tuleb karistust määrates käsitleda individuaalselt, kaasates ka vanemaid või hooldajaid.¹⁶⁹ Samas karistusalternatiivide puhul on keskendutud pigem vangistusele alternatiivide leidmisele (nt

¹⁶⁶Fronius, T. et al. lk 28-29.

¹⁶⁷Sööt, M-L., lk 3.

¹⁶⁸ *Ibidem*, lk 5.

¹⁶⁹ *Ibidem*, lk 15-16.

erikoolid ja elektrooniline valve) ning konkreetseid taastava õiguse meetmeid, mida kasutama hakatakse, ei ole seletuskirjas välja toodud.

Kui eesmärgiks on võetud see, et kriminaaljustiitsüsteemiga puutub kokku vähe lapsi ja noori, siis on taastav õigus selle eesmärgi saavutamiseks ilmselt parim vahend. Käesoleva magistritöö autor leiab, et kõikidest kuriteoliikidest on just alaealiste poolt toime pandud õigusrikkumiste menetlemiseks enim võimalusi taastavat õigust kasutada ning see on tõenäoliselt valdkond, kus taastava õiguse meetmeid ka juba praegu enim kasutatakse. Olgugi, et tegemist on õige suunitlusega ning ka empiirilised uuringud näitavad taastava õiguse tugevat positiivset mõju just alaealistele õigusrikkujatele¹⁷⁰, oleks siiski tarvis fookusesse võtta ka teised kuritegevuse liigid. Välja on toodud küll üldine eesmärk kasutada võimalikult palju ohvri ja õigusrikkuja lepitamist, kuid peale alaealiste õigusrikkujate ei ole rohkem kuriteo liike esile tõstetud.

3.4 Ettepanekud taastava õiguse laialdasemaks kasutuselevõtuks

Käesoleva alapeatüki eesmärk on leida vastus peamisele uurimisküsimusele – kuidas peaksime muutma kriminaalmenetluse seadustikku, et võimaldada taastava õiguse põhimõtete laialdasem kasutuselevõtt? Autori arvates on kriminaalmenetluse revisjoniga plaanitavad muudatused siinkohal asjakohased ja tõenäoliselt ka tulemuslikud, samuti on plaanitavad muudatused kooskõlas välisriikides läbi viidud empiiriliste uuringutega. Siiski, magistritöö sissejuhatuses püstitatud hüpotees, et põhjus, miks seni ei ole taastava õiguse meetmeid laialdasemalt kasutusele võetud, peitub selles, et kriminaalmenetluse seadustik on liiga piirav ning ei võimalda alati taastava õiguse meetmeid kasutada, ei leidnud täielikult kinnitust. Kuigi ka kriminaalmenetluse seadustik piirab taastava õiguse kasutamist, sisaldades taastava õiguse meetoditest vaid lepitust, on ka hulganisti teisi põhjuseid ja probleemkohti, millega tegeledes saaksime taastavat õigust rohkem õigussüsteemi integreerida. Nendeks probleemkohtadeks on ka eelnevalt välja toodud inimeste vähene teadlikkus taastavast õigusest ja taastava õiguse meetmetest, saadaoleva informatsiooni killustatus ja raske kättesaadavus, ametnike ja spetsialistide puudulik väljaõpe ja väike pakutavate teenuste ring.

¹⁷⁰Rodriguez, N., lk 373.

Asjaolu, et kriminaalmenetluse seadustiku praegused sätted ei ole peamiseks probleemiks näitab autori hinnangul ka see, et olenemata praegusest seadusandlusest on alaealiste õigusrikkujate puhul tehtud suuri edusamme ja võetud kasutusele üsna suur hulk taastava õiguse meetmeid.

Magistritöö autori hinnangul tuleks praegu hinnata kriminaalmenetluse revisjoniga planeeritavate muudatuste mõju ning laiendada esmalt lepituse kasutamise võimalusi, samuti arendada lepitusmenetluse protsessi pöörates rohkem tähelepanu just taastava õiguse eesmärkide saavutamisele, nagu osapoolte rahulolu ja õigusrikkumisele eelnenud olukorra taastamine, ning keskendudes vähem kokkuleppe sõlmimise osale protsessist. Teiste taastava õiguse meetmete, nagu taastav nõupidamine ja heastav ring osas võiks alustada teadlikkuse tõstmisega nende kasutamisest kuritegevuse ennetamisel või erinevate kohtumenetlust toetavate programmide näol. Alles siis, kui taastava õiguse meetmeid on piisavalt katsetatud, välja on kujunenud ühtne praktika ning ka Eestis on jõutud esimeste ulatuslikemate uuringuteni taastava õiguse praktikate tulemuslikkuse kohta, võiksime mõelda sellele, kuidas täiendavaid meetmeid kriminaalmenetlusega ühendada ja kaasata kriminaalmenetluse seadustiku tasandil.

Peamise ettepanekuna taastava õiguse meetmete laialdasemaks kasutuselevõtuks peab töö autor siinkohal võimalust laiendada pakutavate taastava õiguse meetmete hulka ning seda just tavapärase kriminaalmenetluse väliselt. Kui praegu pöördub isik iseseisvalt Sotsiaalkindlustusameti poole, siis peamine taastava õiguse meede, mida neile pakutakse, on lepitus, kus osalevad vaid konflikti vahetud osapooled ning konfliktivahendaja. Sõltuvalt juhtumi iseloomust saaks siin taastava õiguse meetmete ringi laiendada ning kohaldada juhtumi lahendamiseks sobivaimat meetet. Näiteks erinevate kogukonnakonfliktide puhul võiks rohkem kasutada heastava ringi meetodit, mis on ka empiiriliste uuringute põhjal selliste konfliktide lahendamiseks äärmiselt tulemuslik. Sellisteks tülideks võiks olla näiteks konfliktid korteriühistus, naabruskonnas või probleemid noortekampadega, kus näiteks kriminaalmenetluse algatamiseks alust ei ole, kuid tulevaste rikkumiste ennetamiseks vajaks konflikt siiski sekkumist.

Üheks olulisimaks probleemiks, mis magistritöö käigus tõusetus, on töö autori arvates Eesti elanikkonna vähene teadlikkus taastava õiguse meetoditest. Kogutud materjali põhjal selgus, et kuigi kodanikul on ka ise võimalus Sotsiaalkindlustusameti kaudu taastava õiguse

teenustele ligi pääseda, toimub see enamasti siiski mõne õiguskaitseasutuse ametniku suunamise kaudu ning eelduseks on käimasolev menetlus. Selleks, et suurendada inimeste enda huvi ja teadlikkust taastava õiguse meetodite kohta, oleks vajalik teha teavitustööd. Samuti oleks vajadus veebikeskkonna järele, mis taastava õiguse kohta käivat infot koondaks ja annaks kõigile soovijatele selged juhised, kuhu pöörduda, kui nad soovivad konflikti lahendamiseks taastava õiguse spetsialiste kaasata. Hetkel on info killustunud erinevate veebilehtede, näiteks Sotsiaalkindlustusameti ja Ohvriabi veebilehtedele ning pöördumise kord, samuti pakutavate teenuste loetelu, võib jääda osapooltele arusaamatuks. Info vähene kättesaadavus võimendab veelgi praeguses Eesti õigussüsteemis levivat tendentsi, et kuriteo ohver peaks justkui ise olema pooleks, kes aktiivselt otsib lisatuge näiteks ohvriabi näol. Kõik ohvrid ei ole aga piisavalt võimekad abi küsima. Olgugi, et kannatanutele tutvustatakse uurimisasutuses näiteks ohvriabiteenust, siis ei pruugi menetlejad olla alati pädevad andma kannatanule teavet talle arusaadaval viisil. Selleks tuleks välja töötada kannatanuga kokku puutuvate spetsialistide jaoks täpsed tööjuhised, samuti parandada oluliselt info kättesaadavust näiteks interneti teel.¹⁷¹ Kui konflikti osapooled ei ole teadlikud sellest, et neil on võimalus pöörduda taastava õiguse meetmete poole, siis ei saagi rääkida taastava õiguse põhimõtete ja meetodite laialdasemast kasutuselevõtust. Magistritöö autor on teinud ettepaneku, et kriminaalmenetluse seadustiku muutmise asemel tuleks alustada taastava õiguse meetodite kasutamisest kriminaalmenetluseväliselt, kuid kuna sellisel juhul peab osapooltel olema meetodite kohaldamiseks ka oma initsiatiiv, peavad nad esmalt olema taastava õiguse meetoditest teadlikud.

Lisaks vähesele teadlikkusele taastava õiguse meetodite kohta ning probleemidele informatsiooni kättesaadavuse osas võib taastava õiguse protsessis osalemisel takistuseks olla ka nende elukoht. Dokumendis “Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030” on rõhutatud seda, et taastava õiguse võimalused peavad olema kättesaadavad nii menetluse kestel kui ka väljaspool menetlust.¹⁷² Siiski ei ole täpsustatud seda, kuidas plaanitakse garanteerida taastava õiguse kasutamise võimalus kõigile soovijatele, tagades ühtlasi ka ühtlase teenuse osutamise kvaliteedi sõltumata osapoolte asukohast. Justiitsminister Maris Lauri poolt peetud ettekandest selgub, et hetkel on eriline tähelepanu kuriteo ohvrite märkamise ja abistamise

¹⁷¹Espenberg, K., Kiisel, M., Lukk, M., Soo, A., Themas, A., Themas, E., Villenthal, A. Kuriteoohvrite kaitse ja kohtlemise uuring (2017). Tartu: Tartu ülikool, lk 15. Kättesaadav veebis: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kuriteoohvrite_uuring_2017.pdf (24.04.2022).

¹⁷²Sööt, M-L. lk 3.

osas suunatud Ida-Virumaale.¹⁷³ Siiski võib magistritöö autori arvates probleemseks osutuda taastava õiguse teenuse pakkumine kõikide kohalike omavalitsuste üleselt, sh ka väljaspool suuremaid tõmbekeskuseid. Rääkides prokuratuuri poolt läbiviidavast lepitusmenetlusest või muudest juhtudest, kus taastava õiguse meetme kohaldamine toimub paralleelselt kriminaalmenetlusega, siis on tõenäoliselt võimalik tagada ühtne ja sama kvaliteediga teenus ning järelevalve üle Eesti. Samas tulenevalt eelnevast alapeatükist, mis kõneles alaealistest õigusrikkujatest ning politseiametnike suurest rollist alaealiste õigusrikkumistega tegelemisel, on ilmselt õigustatud tunda muret selle pärast, kuidas tagada politseiametnike ühtne väljaõpe olenemata asukohast. Ennetada tuleks olukordi, kus näiteks ühes kohalikus omavalitsuses või politsei tööpiirkonnas suunatakse õigusrikkujaid rohkem taastava õiguse meetodite juurde, kui teises.

¹⁷³ Lauri, M. Õigussüsteem peab olema ohvrisõbralik. Postimees, 09.12.2021. Kättesaadav veebis: <https://pohjarannik.postimees.ee/7403710/oiigussusteem-peab-olema-ohvrisobralik> (24.04.2022)

KOKKUVÕTE

Üldjoontes on näha positiivset tendentsi taastava õiguse meetmete kasutuselevõtu osas ning on selge, et Eesti õigusruum liigub selle suunas, et taastavast õigusest saaks lahutamatu ja tavapärane osa meie õigussüsteemist. Kui alaealiste õigusrikkujate osas on juba tehtud suuremaid edusamme ning esmapilgul tundub, et muud rikkumiste valdkonnad on jäänud tahaplaanile, siis üha enam hakatakse taastavat õigust kasutama ka teiste rikkumiste, näiteks vägivallakuritegude puhul.

Käesoleva magistritöö eesmärgiks oli selgitada välja see, millised taastava õiguse meetodid on kõige tulemuslikumad ning kuidas oleks võimalik taastava õiguse põhimõtete ja meetodite kasutamist Eesti õigusruumis laiendada. Selleks, et magistritöö eesmärgini jõuda, püstitas magistritöö autor ühe peamise uurimusküsimuse – kuidas peaksime muutma kriminaalmenetluse seadustikku, et võimaldada taastava õiguse põhimõtete laialdasem kasutuselevõtt? Esimese uurimusküsimuse juures püstitas magistritöö autor hüpoteesi, et kõik taastava õiguse meetmed ei ole võrdväärselt tulemuslikud ning vähemalt osade meetmete tulemuslikkus ei ole välisriikide praktikas kinnitust leidnud. Samuti püstitati üks abistav uurimusküsimus – kuidas peaksime muutma kriminaalmenetluse seadustikku, et võimaldada taastava õiguse põhimõtete laialdasem kasutuselevõtt? Teise uurimusküsimuse juures on hüpoteesiks see, et põhjus, miks seni ei ole taastava õiguse meetmeid laialdasemalt kasutusele võetud, peitub selles, et kriminaalmenetluse seadustik on liiga piirav ning ei võimalda alati taastava õiguse meetmeid kasutada. Abistavale uurimusküsimusele vastamiseks analüüsiti välisriikides läbiviidud empiirilisi uuringuid, et näha, millised taastava õiguse meetodid on tulemuslikud ning millised mitte. Empiirilisi uuringuid analüüsiti nii taastava õiguse meetodi kui ka kuriteoliigi kaupa.

Käesolevas magistritöös keskenduti kolmele enamlevinumaile taastava õiguse meetmele, milleks on kannatanu ja õigusrikkuja lepitamine, taastav nõupidamine ja heastav ring. Kannatanu ja õigusrikkuja lepitamine on ilmselt kõige levinum taastava õiguse meede ning see erineb teistest taastava õiguse meetmetest selle poolest, et seal osalevad vaid kannatanu, õigusrikkuja ja lepitaja. Empiirilisi uuringuid analüüsides selgus, et kannatanud on üldiselt lepitusprotsessiga rahul, sealjuures mängib õnnestumise juures olulist rolli lepitaja ja tema

pädevus. Rahulolu oli tingitud ka õiglastest kokkulepetest ning soovist õigusrikkujaga näost-näku kohtuda. Lepitusejärgse retsidiivsuse hindamisel tuleb olla ettevaatlik, kuna isikud, kes on vabatahtlikult nõus lepituses osalema, on ilmselt niikuinii väiksema korduvrikkumiste riskiga. Oluline on välja tuua ka see, et lepituskokkuleppeid täidetakse suurema tõenäosusega kui kokkuleppemenetluses sõlmitud kokkuleppeid.

Taastav nõupidamine erineb lepitusest suurema osalejate ringi poolest. Empiirilised uuringud näitavad, et rahulolu taastava nõupidamise protsessiga on aastate lõikes tõusnud. Taastava nõupidamise peamiseks murekohaks on suurema isikute ringi kaasamisega kaasnevad konfliktid ning väiksem tõenäosus jõuda kõigile sobiva kokkuleppeni. Samas nähakse suures isikute ringis positiivset mõju menetlusreeglitest kinnipidamisele. Kannatanud on väljendanud rahulolu selles osas, et nad said oma probleemi lahendatud väljaspool kohtuistungeid, õigusrikkujate arvates on nad taastava nõupidamise protsessi rohkem kaasatud ja seeläbi tunnevad, et kokkulepped on õiglased. Samuti tunnevad õigusrikkujad kokkuleppemenetlusega võrreldes väiksemat survet võtta vastu neile mitesobiv kokkulepe.

Heastavat ringi kasutatakse tavaliselt väljaspool kriminaalmenetlust, tihti on tegu hoopis kuritegevuse ennetamise meetodiga. Erinevus taastava nõupidamisega seisneb selles, et lisaks kannatanule, õigusrikkujale ja nende lähedastele või laiemale kogukonnale osalevad protsessis ka erinevad spetsialistid, näiteks politseiametnikud, lastekaitseametnikud, noorsootöötajad või prokurörid, kes aitavad konflikti lahendada ja juhtunut mõista. Empiirilisi uuringuid on heastava ringi kohta võrreldes teiste taastava õiguse meetoditega vähem. Osapooled on heastava ringi juures kritiseerinud suurt kaasatud isikute hulka ning soovimatust oma probleeme arutada nii paljude inimeste ees. Väiksemates kogukondades on ohuks ka konfidentsiaalsuskohustuse rikkumine ning heastavas ringis arutatu kolmandate osapoolteni jõudmine. Lisaks on väikestes kogukondades välja kujunenud teatavad juhtfiguurid, kelle kohalolu võib protsessi käiku negatiivselt mõjutada. Heastavat ringi on seni kõige tulemuslikumalt kasutatud näiteks haridusasutustes ja töökollektiivides.

Empiirilisi uuringuid analüüsiti ka kuriteoliikide põhjal. Alaealiste õigusrikkujate puhul on empiirilised uuringud näidanud, et retsidiivsuse vähendamise osas on taastav õigus täiskasvanud õigusrikkujate puhul veidi tulemuslikum, kui alaealiste õigusrikkujate puhul. Samas on alaealistel õigusrikkujatel siiski võimalik saavutada teised taastava õiguse eesmärgid – taastada kannatanu õiglustunne ja väljendada kahetsust. Vägivallakuritegude

osas on empiiriliste uuringute kohaselt taastava õiguse meetmed kõige tulemuslikumad siis, kui kaasatud on ka ohvri tugivõrgustik ning ohver saab täiendavat tuge ka nõustajatelt ja tugiorganisatsioonidelt. Vägivallatsejate puhul on märgatud, et kõige tulemuslikum on taastava õiguse meetme kasutamine paralleelselt mõne sotsiaalprogrammi, näiteks vägivallast loobumise programmi kohaldamisega. Lisaks lähisuhtevägivalla juhtumitele on taastav õigus tulemuslik ka muude raskete vägivallajuhtumite puhul, kannatanud on tundnud positiivset mõju kurjategija nägemisest nn tavasituatsioonis, vägivallatsejad on väljendanud rahulolu sellega, et nad on saanud ohvrit abistada.

Eeltoodule tuginedes võib öelda, et abistava uurimisküsimuse juures püstitatud hüpotees, et kõik taastava õiguse meetmed ei ole võrdväärselt tulemuslikud ning vähemalt osade meetmete tulemuslikkus ei ole välisriikide praktikas kinnitust leidnud, ei vasta tõele. Uuringud näitasid, et kõik enamlevinud taastava õiguse meetodid on ka tulemuslikud, kui neid kasutada korrektselt ja valida iga juhtumi lahendamiseks sobivaim taastava õiguse meede. Tulenevalt taastava õiguse meetmete erinevatest kohaldamisaladest on ka nende omavahelise tulemuslikkuse võrdlemine raskendatud.

Käesoleva magistritöö kolmanda peatüki eesmärgiks oli analüüsida esiteks seda, millised taastava õiguse meetodid on juba praegu Eestis kasutusel ning hinnata nende kooskõla mujal maailmas läbi viidud empiiriliste uuringutega – eeskätt seda, kas oleme kasutusele võtnud just kõige tulemuslikumad taastava õiguse meetodid. Samuti analüüsiti empiiriliste uuringute valguses nii kriminaalmenetluse revisjoniga plaanitavaid muudatusi kui ka üldisi kriminaalpoliitilisi arengusuundi. Seejärel tegi töö autor ka ettepanekuid selleks, kuidas oleks võimalik taastava õiguse meetodite kasutamist laiendada vastates seeläbi ka magistritöö peamisele uurimisküsimusele.

Juba praegu kasutusel olevate taastava õiguse meetodite kohta jõuti järeldusele, et praegu enim levinud meetodiks olev lepitusmenetluse kasutamist ning tulemuslikkust toetavad ka empiirilised uuringud ning selle meetodi esimeste seas kasutusele võtmine on õigustatud. See aga ei tähenda, et praegusel kujul lepitusmenetlusel ei oleks kitsaskohti – sealjuures on oluline mainida, et nii Eesti õigusruumis kui ka empiirilistes uuringutes välja toodud kitsaskohad on suuresti kattuvad. Seetõttu oleks vajalik lepitusmenetluse protsessi mõningaid muudatusi sisse viia, näiteks tuues fookuse kokkuleppe sõlmimiselt pooltevahelisele dialoogile ning osapoolte rahulolule.

Samuti leiab magistritöö autor, et kriminaalmenetluse revisjoniga kavandatavad muudatused on asjakohased ning võimaldavad lepitusmenetluse laialdasemat kasutuselevõttu nii kriminaalmenetluse alternatiivina kui ka toetava lisameetmena. Kuigi siinkohal on olemas ka potentsiaal laiendada seaduses pakutavate taastava õiguse meetodite ringi, näiteks võimaldada kannatanule paralleelset menetlusega ka taastava õiguse teenust taastava nõupidamise või heastava ringi näol, ei ole töö autori arvates need meetmed veel piisavalt arenenud, et neid seaduse tasandil kriminaalmenetluse osaks teha. Esmalt oleks otsarbekas kujundada nende meetmete osas välja ühtne praktika ning katsetada neid esmalt sotsiaalprogrammide näol või kuritegevust ennetavate meetmetena. Sellest tulenevalt võiks laiendada kriminaalmenetluse väliselt pakutavate taastava õiguse meetmete ringi, näiteks pakkuda erinevaid taastava õiguse teenuseid neile, kes iseseisvalt selle sooviga Sotsiaalkindlustusameti poole pöörduvad.

Rohkem rõhku tuleks panna taastava õiguse meetodeid läbi viivate spetsialistide väljaõppele. Kui hetkel on lepitajateks peamiselt Sotsiaalkindlustusameti vabatahtlikud lepitajad, siis taastava õiguse meetmete laialdasema kasutuselevõttuga tuleks magistritöö autori arvates siiski kaasata ka nn elukutselisi lepitajaid, et tagada teenuse ühtlane tase ja kättesaadavus. See võimaldaks ka väiksemat sõltuvust politseiametnikest, kes on praegu üheks peamiseks taastava õiguse meetodite kohaldajaks.

Samuti leiab magistritöö autor, et alaealiste õigusrikkujate osas ei oleks otstarbekas rohkem pakutavate taastava õiguse meetodite ringi laiendada, vaid arendada edasi olemasolevaid, kaasates üha rohkem politseiametnike kõrval ka haridus-, sotsiaal- ja lastekaitsetöötajaid. Olgugi, et alaealiste poolt toime pandud õigusrikkumistega tegelemine peaks olema ühiskonnas üks prioriteete, võiks kriminaalpoliitiliselt seada eesmärgiks taastava õiguse kasutamise võimaluste laiendamise ka muude kuriteoliikide puhul.

Magistritöö autor teeb ettepaneku, et eesmärgiks tuleks võtta taastava õiguse aktiivne tutvustamine Eesti elanikele näiteks läbi sotsiaalkampaniate. Lisaks tuleks luua viis, näiteks veebikeskkond, kuidas koondada kogu vajalik informatsioon taastava õiguse olemuse ja meetmete kohaldamise võimaluste kohta nii, et see oleks kõigile lihtsasti kättesaadav. Kättesaadavuse osas tuleks tagada ka taastava õiguse teenuste ühtlase kvaliteediga kättesaadavus olenemata ohvri või õigusrikkuja elukohast.

Sellest tulenevalt leidis vastuse ka magistritöö peamine uurimisküsimus – kuidas peaksime muutma kriminaalmenetluse seadustikku, et võimaldada taastava õiguse põhimõtete laialdasem kasutuselevõtt? Magistritöö autori püstitatud hüpotees, et et põhjus, miks seni ei ole taastava õiguse meetmeid laialdasemalt kasutusele võetud, peitub selles, et kriminaalmenetluse seadustik on liiga piirav ning ei võimalda alati taastava õiguse meetmeid kasutada, ei leidnud kinnitust. Kuigi ka kriminaalmenetluse seadustik piirab taastava õiguse kasutamist, sisaldades taastava õiguse meetoditest vaid lepitust, on ka hulganisti teisi põhjuseid ja probleemkohti, millega tegeledes saaksime taastavat õigust rohkem õigussüsteemi integreerida. Vastuseks püstitatud uurimisküsimusele – selleks, et võimaldada taastava õiguse põhimõtete laialdasem kasutuselevõtt, ei ole esmajoonel oluline kriminaalmenetluse seadustiku muutmise. Selleni tuleks jõuda alles siis, kui taastava õiguse meetmete kasutamise osas on välja kujunenud ühtsem praktika. Sellest hoolimata on magistritöö autori arvates kriminaalmenetluse revisjoniga planeeritavad muudatused positiivsed, sest võimaldavad alustada lepitusmenetluse laialdasema kasutuselevõttuga.

THE POSSIBILITIES FOR BROADENING THE USE OF RESTORATIVE JUSTICE PRACTICES IN CRIMINAL PROCEDURE

ABSTRACT

Restorative justice has been a method of conflict resolution before the term restorative justice was even mentioned. Although in other parts of the world, restorative justice was already being practised during the end of the last century, it is still quite a new concept in Estonian criminal procedure. The main objective of restorative justice is to deal with crime or other conflicts in a way that takes into account both the victims' and the offenders' perspective, focusing on their dialogue and how the harm can be repaired.

The aim of this master's thesis was to find out which restorative justice practices to integrate into Estonian legislation, based on empirical studies that have been carried out in other countries about the effectiveness of restorative justice methods. In this master's thesis, the effectiveness of a restorative justice method is mainly judged by the victims' and offenders' satisfaction following the participation in a restorative justice procedure and the recidivism of the offenders. These two criteria were chosen, because they allow the comparison of different restorative justice practices. Moreover, most of the analysed empirical studies also measured the effectiveness of restorative justice practices based on these two variables.

To reach the aim of this master's thesis, the author has proposed two research questions – a main research question and a secondary research question to help answer the main research question. The main research question is as follows – how should we change the Code of Criminal Procedure to enable the broader use of restorative justice procedures? In this case, the hypothesis proposed by the author is that the reason why the use of restorative justice practices is not that common in Estonia, is the limitations set by the Code of Criminal Procedure. The secondary research question is as follows – which restorative justice practices are effective according to empirical studies? The hypothesis made by the author is that not all restorative justice practices are of equal effectiveness.

The thesis consists of three chapters. The first chapter gives an overview of the main principles and methods of restorative justice. Three main methods of restorative justice are

elaborated upon in the first chapter – victim-offender mediation, conferencing and restorative circles. Victim-offender mediation can be characterized by a small group of participants, usually only the victim, the offender and a mediator parttake in the process. In a restorative justice conference, more participants, such as the family members or friends of the victim or the offender, can take part in the process. Therefore, restorative justice conferences can be used for solving conflicts between more than two people. A restorative circle is quite similar to a restorative justice conference, however, more specialists, counselors and other members of the community who have been affected by the situation, are included in a restorative circle.

The aim of the second chapter was to analyse empirical studies about the effectiveness of restorative justice methods carried out in other countries. The empirical studies were analysed in two approaches. First, the effectiveness of the main three restorative justice methods was evaluated separately. The second approach was to evaluate which of the three methods was most suitable when dealing with juvenile crime or with violent crime. In regards to the methods of restorative justice, it was concluded that victim-offender mediation was the most appropriate method to use for crimes that did not affect a large group of people or the whole community. Restorative justice conferences showed the best results when dealing with violent crime. If restorative justice was used in combination with the reintegrative shaming method, it proved to work best for juvenile offenders. However, restorative circles work best for crime prevention purposes or when dealing with a conflict in a community, such as a neighbourhood or a workplace environment. In regards to recidivism, some empirical studies show that restorative justice methods work better on adult offenders compared to juvenile offenders. One of the reasons might be that adult offenders have a more developed sense of empathy and problem solving skills, while juvenile offenders have a harder time realising the impacts of their actions. However, for juvenile offenders, empirical studies have shown that the younger the offender is, the less likely they commit more crimes in the future. Also, methods with more participants, such as family, involved show better results with juvenile offenders as they might need more support during the process. Overall, the studies show that restorative justice methods work best when combined with other supporting methods such as batterer intervention programs, social programs or when used alongside regular criminal procedure.

Thus, it can be said that the hypothesis proposed for the secondary research question that not all restorative justice methods are of equal effectiveness was not proven to be true. There is

no evidence to suggest that some methods are significantly more effective than others. Furthermore, no methods were proven to have any significant negative effects regarding the participants' satisfaction or recidivism. It is important to note that when choosing an appropriate restorative justice method, the specifics of each individual case should be considered as there is no one size fits all when it comes to restorative justice.

The aim of the third chapter was to give a brief overview of the current use of restorative justice in Estonia and the plans that have already been made to broaden the use of restorative justice. Furthermore, both the current methods and the propositions were analysed in the context of the empirical studies that were analysed in chapter two to make sure that the methods used in Estonia are proven to be effective in the empirical studies. The restorative justice method with the longest history in Estonia is victim-offender mediation. In Estonia, victim-offender mediation is mainly used for dealing with cases of domestic violence which is an approach often criticised by Estonian lawyers due to the uneven positions of the victim and the offender. The empirical studies, however, show that victim-offender mediation is an effective method of restorative justice and therefore its use in Estonian criminal procedure is appropriate. That does not mean that there is no room for improvement. Firstly, the current victim-offender mediation process is overly focused on achieving a written agreement, which means that the focus should be brought back to the victims' and offenders' dialogue. In the author's opinion, the changes in legislation that have been planned are appropriate, allowing the extended use of victim-offender mediation both simultaneously with the regular criminal procedure and as a replacement to it.

In Estonia, restorative justice is also used extensively when dealing with juvenile offenders. A multitude of different restorative justice methods are already used – restorative conferences, restorative circles and victim-offender mediation are all used in different variations both at the crime scene and later during the process. Therefore, the author of this masters' thesis does not propose broadening the use of different restorative justice methods when dealing with juvenile offenders but rather to keep improving and practising the already existing methods. A much more significant problem proved to be the extensive reliability on police officers when dealing with juvenile offenders using restorative justice methods. The main problem is the preparation of the police officers to ensure that they are competent to use these methods on a daily basis. Another problem is the lack of neutrality of a police officer in uniform. In restorative justice, the mediator or the facilitator of a restorative justice

conference should be neutral and they should create an environment where all sides of the conflict feel free to express their thoughts and emotions. A police officer wearing a uniform is undoubtedly seen as a figure of authority, especially by juvenile offenders, which may prevent the parties from realising the full potential of restorative justice methods. However both the empirical studies and the experiences of Estonian police officers have shown that restorative justice is still effective even when police officers are involved, as police officers report rarely seeing the same juvenile offender reoffend after taking part in a restorative justice method.

The main research question was also answered in the third chapter. The hypothesis that the reason why the use of restorative justice practices is not that common in Estonia, is the limitations set by the Code of Criminal Procedure was not fully proven. Even though the Code of Criminal Procedure only includes victim-offender mediation, it is not the main reason that is inhibiting the broader use of restorative justice methods. Despite of the current Code of Criminal Procedure, restorative justice is still widely used when dealing with juvenile offenders, which also shows that these limitations are not the main issue. The author of this master's thesis proposes that one of the main reasons that restorative justice practices are not that common in Estonia, is the lack of knowledge of restorative justice methods by Estonians.

Therefore, the author of this thesis does not propose any changes to the Code of Criminal Procedure apart from the changes that have already been planned in regards to victim-offender mediation. In regards to the other methods, such as conferencing and restorative circles, the author proposes to first popularise and widen their use as a method to solve conflicts outside of the criminal procedure or as a supportive method to the criminal procedure and also a method of crime prevention. It would be more appropriate to incorporate them into legislation after raising awareness about the possibilities of restorative justice and developing a standard practice.

KASUTATUD ALLIKAD

Kasutatud kirjandus

1. Aava, M. Kui karistusest ei piisa – taastav õigus annab kannatanule hääle. Prokuratuuri aastaraamat 2020. Kättesaadav veebis: <https://aastaraamat.prokuratuur.ee/prokuratuuri-aastaraamat-2020/taastav-oigus-aitab-kannatanul-eluga-edasi-minna>
2. Aeg, R. Eessõna. Taastav õigus keskendub kahju heastamisele. Sotsiaaltöö nr 4/2020
3. Barnes, G. C.; Hyatt, J. M.; Angel, C. M.; Strang, H. Sherman, L. W. Are Restorative Justice Conferences More Fair Than Criminal Courts? Comparing Levels of Observed Procedural Justice in the Reintegrative Shaming Experiments (RISE). Criminal Justice Policy Review, vol 26(2), 2015
4. Bergseth, K. J.; Bouffard, J. A. Examining the Effectiveness of a Restorative Justice Program for Various Types of Juvenile Offenders. International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology. Vol 57, issue 9, lk 1054-1075.
5. Bouffard, J. Cooper, M. Bergseth, K. The Effectiveness of Various Restorative Justice Interventions on Recidivism Outcomes Among Juvenile Offenders. Youth Violence and Juvenile Justice, vol. 15, 2016
6. Bradshaw, W. Roseborough, D. Restorative Justice Dialogue: The Impact of Mediation and Conferencing on Juvenile Recidivism. Federal Probation 69, no. 2 (December 2005)
7. Bright, C. Conferencing. Centre for Justice & Reconciliation. Prison Fellowship International. Kättesaadav veebis: <http://restorativejustice.org/restorative-justice/about-restorative-justice/tutorial-intro-to-restorative-justice/lesson-3-programs/conferencing/#sthash.K5SEoqqm.dpbs>
8. Cheon, A. Regehr, C. Restorative Justice Models in Cases of Intimate Partner Violence: Reviewing the Evidence, Victims & Offenders: An International Journal of Evidence-based Research, Policy, and Practice, 2006. lk 369-394.
9. Choi, J. J.; Gilbert, M. J. Joe everyday, people off the street: a qualitative study on mediators' roles and skills in victim-offender mediation. Contemporary Justice Review, vol 13, issue 2. 2010
10. Choi, J. J.; Gilbert, M. J.; Green, D. L. Patterns of victim marginalization in victim offender mediation: some lessons learned. Crime, Law and Social Change 59, 2013
11. Coates, R.; Umbreit, M.; Vos, B. Restorative justice circles: An exploratory study. Issues in Criminal, Social and Restorative Justice, Vol 6(3), 2003
12. Dignan, J. "Understanding victims and restorative justice". Open University Press 2005
13. Elonheimo, H. Restorative Justice Theory and the Finnish Mediation Practices. A Paper Presented at the Third Annual Conference of the European Society of Criminology, Helsinki, 27-30 August 2003

14. Espenberg, K., Kiisel, M., Lukk, M., Soo, A., Themas, A., Themas, E., Villenthal, A. Kuriteoohvrite kaitse ja kohtlemise uuring (2017). Tartu: Tartu ülikool, lk 15. Kättesaadav veebis: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kuriteoohvrite_uuring_2017.pdf
15. Fronius, T. et al. Restorative Justice in U.S. Schools. An Updated Research Review. Justice&Prevention Research Center, 2019. Kättesaadav veebis: <https://www.wested.org/wp-content/uploads/2019/04/resource-restorative-justice-in-u-s-schools-an-updated-research-review.pdf>
16. Guidelines for Victim-Sensitive Victim-Offender Mediation: Restorative Justice Through Dialogue. Office for Victims of Crime, 2006. Kättesaadav veebis: https://www.ncjrs.gov/ovc_archives/reports/96517-gdlines_victims-sens/guide4.html
17. Handbook on Restorative Justice programmes. Criminal Justice Handbook Series. United Nations Office on Drugs and Crime, 2006, lk 33-34. Kättesaadav veebis: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Handbook_on_Restorative_Justice_Programmes.pdf
18. Hanlon, F. Re-Imagining Criminal Conferencing: removing the adjudicative turnstile between pre-trial and restrative justice approaches to resolving criminal cases. Australasian Institute of Judicial Administration, 2010
19. Härmand, K. Riik toetab nii lepitamist kui ka vägivallatsete karistamist. Eesti Rahvusringhääling, 26.09.2019. Kättesaadav veebis: <https://www.err.ee/984448/kai-harmand-riik-toetab-nii-lepitamist-kui-ka-vagivallatsete-karistamist>
20. Johanson, A. Konfliktivahendus, taastav nõupidamine ja vabatahtlike töö. Sotsiaaltöö 4/2020.
21. Jonas-van Dijk, J. Zebel, S. Claessen, J. Nelen, H. Victim-Offender Mediation and Reduced Reoffending: Gauging the Self-Selection Bias. Crime & Delinquency vol 66, 2019, lk 952.
22. Kangur, J Taastavast õigusest tegelikult. Eesti Rahvusringhäälingu veebileht, 2020. Kättesaadav veebis: <https://www.err.ee/1087550/jaanus-kangur-taastavast-oigusest-tegelikult>
23. Kass, V. Ülevaade vägivallast loobumise toetamise teenusest Eestis 2020. aastal. Sotsiaalkindlustusamet 01.12.2020. Kättesaadav veebis: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kass_v_2020_ulevaade_vagivallast_loobumise_toetamise_teenustest_eestis.pdf
24. Kim, H. J.; Gerber, J. The Effectiveness of Reintegrative Shaming and Restorative Justice Conferences: Focusing on Juvenile Offenders' Perceptions in Australian Reintegrative Shaming Experiments. International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, Vol 56(7), 2012
25. Klaus, K. "Taastava õiguse põhimõtete ja mittekariistusliku sekkumise rakendumine töös alaealiste õigusrikkujatega politseis" Magistritöö. Tartu Ülikool 2018
26. Kriminaalmenetluse seadustiku ja teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu seletuskiri. Kättesaadav veebis: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/d10291ef-980a-4b1d-8852-bab30d7>

- [e25f3/Kriminaalmenetluse%20seadustiku%20muutmise%20ja%20sellega%20seondu%20valt%20teiste%20seaduste%20muutmise%20seadus%20\(kriminaalmenetluse%20seadustiku%20revisjon\)](#)
27. Laasik, T. Riiklikult toetatud vägivald. Eesti Rahvusringhääling 19.09.2019. Kättesaadav veebis: <https://www.err.ee/981911/tambet-laasik-riiklikult-toetatud-vagivald>
 28. Latimer, J et al. The Effectiveness of Restorative Justice Practices: A Meta Analysis. The Prison Journal, Vol. 85 No.2, June 2005, lk 127-144.
 29. Lauri, M. Õigussüsteem peab olema ohvrisõbralik. Postimees, 09.12.2021. Kättesaadav veebis: <https://pohjarannik.postimees.ee/7403710/oigussusteem-peab-olema-ohvrisobralik>
 30. Liebmann, M. What can restorative justice offer victims of domestic violence? Penal Reform International, 2016. Kättesaadav veebis: <https://www.penalreform.org/blog/can-restorative-justice-offer-victims-domestic-violence/>
 31. Livingstone, N.; Macdonald, G.; Carr, N. Restorative justice conferencing for reducing recidivism in young offenders (aged 7 to 21). Cochrane Database of Systematic Reviews 2013, Issue 2, lk 7.
 32. Marshall, T. F. "Restorative Justice: An Overview." Crown Copyright 1999
 33. Meléndez, A. The role of criminogenic needs and emotions in restorative justice: Offenders' experiences in victim-offender mediation. European Journal of Probation, Vol 13(1) 2021
 34. Mihkels, D. Vangistuse ja trahvide määramise asemel pandi lappspätis oma tehtud kahju heastama. "See töötab!" kinnitavad eksperdid. Eesti Päevaleht 07.01.2019 Kättesaadav veebis: <https://epl.delfi.ee/artikkel/84946383/vangistuse-ja-trahvide-maaramise-ase-mel-pandi-lappspatid-oma-tehtud-kahju-heastama-see-tootab-kinnitavad-eksperdid>
 35. Mills, L.G., Barocas, B., Butters, R.P. *et al.* A randomized controlled trial of restorative justice-informed treatment for domestic violence crimes. Nature Human Behaviour Vol 3, 2019.
 36. Moss, A. Specifying Aims and Limits for Restorative Justice Models: a Reply to von Hirsch, Ashworth and Shearing. 2011, lk 18-19. Kättesaadav veebis: <http://restorativejustice.org/am-site/media/specifying-aims-and-limits-for-restorative-justice-models-a-reply-to-von-hirsch-ashworth-and-shearing.pdf>
 37. Musila, G. "Rethinking International Criminal Law: Restorative Justice and the Rights of Victims in the International Criminal Court" Lambert Academic Publishing, 2010
 38. Northcutt Bohmert, M.; Duwe, G.; Kroovand Hipple, N. Evaluating Restorative Justice Circles of Support and Accountability: Can Social Support Overcome Structural Barriers? International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, Vol 62(3), 2018
 39. Nugent W. R. et al. Participation in Victim-Offender Mediation and the Prevalence of Subsequent Delinquent Behavior: A Meta-Analysis. Research on Social Work Practice, Vol 14 No. 6. 2004

40. Panagos, K. I. On being a mediator in victim-offender mediation: the case of the Greek juvenile justice system. Essays in honour of Nestor Courakis. Ant. N. Sakkoulas Publications L.P. 2017, lk 1692.
41. Pelikan, C. On the efficacy of Victim-Offender-Mediation in cases of partnership violence in Austria, or: Men don't get better, but women get stronger: Is it still true? European Journal on Criminal Policy and Research, Vol 16(1), 2010
42. Pettai, I. Taastav õigus ehk õigus kooselule saripeksjaga. Postimees, 11.03.2020. Kättesaadav veebis: <https://leht.postimees.ee/6919474/iris-pettai-taastav-oigus-ehk-oigus-kooselule-saripeksjaga>
43. Pettai, I.; Kaugia, S.; Narits, R. Perevägivald nõuab jõulisemat juriidilist sekkumist. Riigikogu Toimetised 31/2015
44. Pöder, K. "Perevägivalla juhtumite menetlemise taastava õiguse meetmed" Magistritöö. Tartu Ülikool 2015
45. Pöder, K. Taastava õiguse meetmed perevägivalla juhtumite menetlemisel. Õiguskeel 1/2016
46. Rodriguez, N. Restorative Justice at Work: Examining the Impact of Restorative Justice Resolutions on Juvenile Recidivism. Crime&Delinquency, Vol 53(3), 2007
47. Sepp, H. Halb asi, see kättemaksmine, ütles õpetaja Laur. Sirp 2020. Kättesaadav veebis: <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/halb-asi-see-kattemaksmine-utles-opetaja-laur/>
48. Sherman, L. W.; Strang, H.; Mayo-Wilson, E. et al. Are Restorative Justice Conferences Effective in Reducing Repeat Offending? Findings from a Campbell Systematic Review. Journal of Quantitative Criminology, 31, 2015
49. Sotsiaalkindlustusamet. November on pühendatud taastavale õigusele. 2020. Kättesaadav veebis: <https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/et/uudised/november-puhendatud-taastavale-oi-gusele>
50. Sotsiaalkindlustusamet. Taastav õigus töötab kannatanu kasuks, kui selleks võimalus anda. Sotsiaalkindlustusameti ajaveeb, 23.03.2020. Kättesaadav veebis: <https://sotsiaalkindlustusamet.wordpress.com/2020/03/23/taastav-oigus-tootab-kannatanu-kasuks-kui-selleks-voimalus-anda/>
51. Strang, H. "Repair or Revenge: Victims and Restorative Justice". Oxford University Press 2006
52. Strang, H.; Sherman, L. W.; Mayo-Wilson, E.; Woods, D.; Ariel, B. Restorative Justice Conferencing (RJC) Using Face-to-Face Meetings of Offenders and Victims: Effects on Offender Recidivism and Victim Satisfaction. A Systematic Review. Campbell Systematic Review 2013:2
53. Strenze, T. Metaanalüüs. Tartu Ülikooli metodoloogia õpibaas, 2014. Kättesaadav veebis: <https://samm.ut.ee/metaanalyyis>
54. Stubbs, J. Beyond apology? Domestic violence and critical questions for restorative justice. Criminology&Criminal Justice, Vol 7(2), 2007
55. Surva, L. Miks sobib taastav õigus noortele? Sotsiaaltöö nr 4/2020

56. Suzuki, M.; Wood, W. Is Restorative Justice Conferencing Appropriate for Youth Offenders. *Criminology and Criminal Justice* 18(4), 2019
57. Sööt, M-L. Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030 seletuskiri, lk 7. Kättesaadav veebis:
https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/kriminaalpoliitika_pohialused_2030_seletuskiri.pdf
58. Tani-Jürisoo, K. (koost). Taastava õiguse põhimõtete ja alaealist mõjutavate meetodite kasutamine politseitöös. Juhendmaterjal. SA Omaäolise Kooli Arenduskeskus. 2018. Kättesaadav veebis:
https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/taastav_oigus_juhendmaterjal_2018.pdf
59. The Effects of Restorative Justice Programming: A Review of the Empirical. Canadian Department of Justice, 2018. Kättesaadav veebis:
https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/csj-sjc/jsp-sjp/rr00_16/p3.html
60. Tsugart, I. “Lepitusmenetlus kui taastava õiguse siire lähisuhtevägivalla kriminaalajades” Magistritöö. Tartu Ülikool 2018
61. Umbreit, M. S.; Bradshaw, W.; Coates, R. B. Victims of Severe Violence Meet the Offender: Restorative Justice Through Dialogue. *International Review of Victimology*, Vol 6, 1999
62. Umbreit, M.S.; Vos, B.; Coates, R. B.; Lightfoot, E. Restorative Justice: An Empirically Grounded Movement Facing Many Opportunities and Pitfalls. *Marquette Law Review*, 2005
63. Van Camp, T.; Wemmers, J.-A. Victim Satisfaction with Restorative Justice: More than Simply Procedural Justice. *International Review of Victimology*, vol 19, 2013, lk 137
64. Von Hirsch, A. et al. Restorative Justice & Criminal Justice: Competing or Reconcilable paradigms
65. Wachtel, T. Defining Restorative. *International Institute for Restorative Practices*, 2016, lk 7. Kättesaadav veebis:
<https://www.nassauboces.org/cms/lib/NY01928409/Centricity/Domain/1699/Defining%20Restorative.pdf>
66. Wellikoff, I. Victim-Offender Mediation and Violent Crimes: On the Way to Justice. *Cardozo Journal of Conflict Resolution*. Vol 5(1), 2003.
67. Wilson, D, B.; Olaghere, A.; Kimbrell, C. S. Effectiveness of Restorative Justice Principles in Juvenile Justice: A Meta-Analysis. 2017
68. Winfree, L. T. New Zealand Police and Restorative Justice Philosophy. *Crime&Delinquency*, Vol 50(2), 2004
69. Ülviste, A. Lähisuhtevägivallakuritegudes läbiviidud kriminaalmenetluste analüüs. *Riigiprokuratuur* 2018, lk 18. Kättesaadav veebis:
<https://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/LSV%20anal%C3%BC%C3%BCs%202018.pdf>
70. Zinsstag, E.; Teunkens, M.; Pali, B. Conferencing: a way forward for restorative justice in Europe. *European Forum for Restorative Justice*, 2011, lk 53. Kättesaadav veebis:

https://www.euforumrj.org/sites/default/files/2019-11/final_report_conferencing_revised_version_june_2012_0.pdf

Kasutatud õigusaktid

1. Naistevastase vägivalda ja perevägivalda ennetamise ja tõkestamise Euroopa Nõukogu konventsioon - RT II, 26.09.2017, 2.
2. Kriminaalmenetluse seadustik - RT I, 22.12.2021, 45
3. Lepitusmenetluse läbiviimise kord - RT I, 26.01.2018, 23

Muud allikad

1. Sotsiaalkindlustusameti veebileht – Kättesaadav: <https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/et/taastav-oigus?fbclid=IwAR33tNkYAqMC8TM1SSNhobWku5IZtPyx8RV-V76Tr6WRfheoilBdfKM5DcA>
2. Justiitsministeeriumi veebileht. Kannatanute tagasiside. Kättesaadav veebis: <https://www.just.ee/kuritegevus-ja-selle-ennetus/ohvrite-toetamine/kannatanute-tagasiside>
3. Sotsiaalkindlustusameti brožüür. Taastava õiguse põhimõttel konfliktide lahendamine. Kättesaadav veebis: <https://media.voog.com/0000/0043/9719/files/2020-03-11%2019-40%20Taastava%20%C3%B5iguse%20p%C3%B5him%C3%B5ttel%20konfliktide%20vahendamine.pdf>